

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Середюк Марія Степанівна

УДК 94(477.75)«1890/1942»

**ДИСЕРТАЦІЯ
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВОЛОДИМИРА ЦЕЛЕВИЧА (1890 – 1942 рр.)**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.С. Середюк

Науковий керівник: Муравський Олег Іванович, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

Львів – 2019

АНОТАЦІЯ

Середюк М.С. Громадсько-політична діяльність Володимира Целевича (1890 – 1942). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2019.

У дисертації проаналізовано громадсько-політичну діяльність відомого галицького політика Володимира Целевича у першій третині ХХ ст. крізь призму суспільно-політичних процесів у регіоні. Акцентовано увагу на особливостях формування його світогляду, зокрема показано, що підґрунтя виразної національно-патріотичної свідомості В. Целевича заклали родинні цінності, а також просвітні, громадські установи Галичини, які вели активну освідомлюючу роботу серед українського населення регіону.

Розглянуто внесок політика у заснування Українського Горожанського Комітету (УГК), Української військової організації (УВО), виокремлено коло його однодумців, серед яких – майбутні лідери національно-державницьких партій Галичини, національно-культурних організацій краю. Відзначено, що перебуваючи в УГК, УВО у період національно-визвольних змагань, польсько-української війни 1918 – 1919 рр. він доклав чимало зусиль для захисту національно-культурних, соціально-політичних прав українців Східної Галичини, через що зазнав репресій та переслідувань від польської влади.

З'ясовано, що після повернення з еміграції у середині 1920-х рр., він виступив одним із активних прихильників об'єднання національно-демократичних сил краю, ввійшов до т. зв. Консолідаційної комісії, яка прискорила утворення провідної української партії Західної України – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Охарактеризовано організаційно-політичну працю відомого політика, на конкретних прикладах проілюстровано боротьбу одного з лідерів української націонал-демократії за піднесення національної свідомості українців Галичини,

утвердження в суспільній свідомості ідеї соборності та державності українських земель, а також виокремлено внесок у нормалізацію польсько-українських відносин у середині 1930-х рр. Кризь призму політичної біографії В. Целевича показано складне переплетіння політичних, соціальних і національних аспектів українського суспільно-політичного руху у досліджуваний період.

Охарактеризовано парламентську працю В. Целевича у вищому законодавчому органі Польщі, доведено, що починаючи із 1928 р. партійна діяльність для одного з лідерів націонал-демократів відійшла на другий план, поступаючись парламентській роботі. Зазначено, що якщо упродовж першого періоду парламентської діяльності (1928 – 1930 рр.) В. Целевич (відповідно до програмних засад УНДО) гостро критикував економічну, національно-культурну політику урядів Польщі, то другий період його парламентської праці (1935 – 1939 рр.) пройшов під знаком нормалізації польсько-українських відносин, що закономірно пригасило критичний тон виступів українського парламентарія.

Акцентовано вагу на вагомих здобутках лідера УНДО у науково-видавничій сфері: упродовж 1920 – 1930-х рр. він опублікував серію книг та брошур, присвячених історії України новітнього періоду, теорії держави та права, захисту майнових прав українського селянства тощо. Відзначено, що його статі у періодичних виданнях стосувалися, переважно, політичної тематики та окремих аспектів українського державотворення. Констатовано, що у численних наукових та науково-популярних працях генеральний секретар УНДО переконливо довів, що український народ «дозрів» до створення незалежної української держави, оскільки мав «зовнішні ознаки своєї відрубності»: мову, історичні традиції, культуру.

Ключові слова: В. Целевич, громадсько-політична діяльність, ЗУНР, УНДП, Український Горожанський Комітет, Українська військова організація, УНДО, польсько-українська війна, парламент, закон, репресії.

ANNOTATION

Serediuk M. Social and political activity of Volodymyr Tselevych (1890 – 1942). – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

Thesis for a candidate degree in historical sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2019.

The dissertation analyzes the social and political activities of the well-known Galician politician Volodymyr Tselevych in the first third of the 20th century within the context of socio-political processes in the region. Much attention is given to the features of formation of his outlook, in particular, that distinct national basis patriotic consciousness of V. Tselevych laid the educational and research institutions of Galicia.

The politician's contribution to establishing the Ukrainian Civic Committee (UGC), the Ukrainian Military Organization (UVO) is considered, singled out the terms of his associates, among them – the future leaders of Galician national parties, national-cultural organizations of land. It is noted that he made great efforts to protect the national, cultural, social, and political rights of Ukrainians in Eastern Galicia, while was taking part in the UGC, UVO during the national liberation struggle, the Polish-Ukrainian War 1918 – 1919, through which he suffered repression and persecution of Polish power.

After returning from emigration in the mid 1920s, he was one of the most active supporters of the national-democratic forces association in the region, entered the so-called Consolidation Commission, which accelerated the formation of a leading Ukrainian party of Western Ukraine – the Ukrainian National Democratic Alliance (UNDO). The organizational and political work of a well-known politician is described, specific examples illustrate the struggle of one of the leaders of Ukrainian national democracy for the raising of national consciousness of the Galician Ukrainians, establishment in the public consciousness the idea of catholicity

and statehood of the Ukrainian lands, and singled contribution to the normalization of Polish-Ukrainian relations in the second half of 1930s. Through the prism of V. Tselevych's political biography shows a complex web of political, social, and national aspects of Ukrainian social and political movement in the study period.

The parliamentary work of V. Tselevych in the supreme legislative body of Poland is characterized, and the author argues that since the 1928 party activities for one of the leaders of the National Democrats faded into the background, giving way to parliamentary work. After leaving a prison in the early 1930s. V. Tselevych, unable to return to parliamentary work, is included in active party work, turning a secretary-general of the party.

Attention is paid to the significant achievements of the UNDO leader in the scientific and publishing sphere: during the 1920s – 1930s he published a series of books and brochures on the modern history of Ukraine, the theory of state and law, protection of property rights of the Ukrainian peasantry, etc. It is noted that his articles in periodicals related mainly to political topics and some aspects of Ukrainian state-building. Numerous scientific and popular works of the UNDO secretary-general stated that the Ukrainian people "matured" to create an independent Ukrainian state because they had a separate language, historical traditions, and culture.

Keywords: V. Tselevych, social and political activity, ZUNR, UNDP, Ukrainian Civic Committee, Ukrainian Military Organization, UNDO, Polish-Ukrainian war, parliament, law, repression.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Середюк М. Польсько-українське культурне співробітництво: діяльність ОУП (1991 – 2009 рр.). *Вісник Прикарпатського національного університету: Серія: Історія*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 20. С. 219–224.

2. Середюк М. Польсько-українські освітні відносини у 1991 – 2009 рр. *Вісник Прикарпатського національного університету: Серія: Історія*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 23. С. 180–184.

3. Середюк М. Діяльність Товариства польської культури імені А. Міцкевича в Чернівцях у 1991 – 2009 рр. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2012. Вип. 72. С. 75–82.

4. Середюк М. Громадсько-політична діяльність Володимира Целевича у роки національно-визвольних змагань (1918 – 1923 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2018. Вип. 31. С. 206–212.

5. Середюк М. Володимир Целевич: внесок у заснування Українського горожанського комітету та Української військової організації. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. Вип. 31. С. 42–52.

6. Середюк М. Парламентська праця Володимира Целевича: законодавчі ініціативи, депутатські звернення, моніторинг польсько-українських відносин (1928–1930 рр.). *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2019. Вип. 141. Ч. 1. С. 146–150.

7. Середюк М. Від самостійницьких гасел до нормалізації: громадсько-політична діяльність Володимира Целевича (1931 – 1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2019. Вип. 32. С. 354–359.

8. Середюк М. Громадсько-політична діяльність Володимира Целевича у 1930-х рр.: особливості, здобутки, втрачені можливості. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2019. Вип. 148. Ч. 1. С. 74–78.

Статті, які додатково відображають результати дисертаційної роботи

9. Середюк М. Діяльність польської меншини України у галузі культури (1991 – 2009 рр.). *Матеріали II Міжнародної конференції молодих вчених «Гуманітарні та соціальні науки 2010»*. Львів, 2010. С. 62–63.

10. Середюк М. Музичне і фестивалльне життя польської меншини в Україні (1991 – 2009 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої*

історії: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2011. Вип. 22. С. 120–123.

11. Середюк М. Польсько-українське співробітництво в галузі кінематографії (1991–2004 рр.). *Матеріали I Міжнародної наукової конференції «Аркасівські читання».* Миколаїв, 2011. С. 124–127.

12. Середюк М. Польсько-українські освітні відносини у 1991 – 2009 рр. *Матеріали IV міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів, молодих вчених «Дні науки історичного факультету – 2013».* Київ, 2013. С. 100–101.

13. Середюк М. Польсько-українське наукове співробітництво у 1991 – 2009 рр. *Матеріали Міжнародної конференції молодих вчених «Каразінські читання».* Харків, 2013. С. 340–341.

14. Середюк М. «Зріст УНДО... зганяє сон з повік усіх його ворогів». Діяльність Володимира Целевича в УНДО у період становлення партії (1925 – 1926). *Новітня доба.* Львів, 2015–2016. Вип. 3–4. С. 130–137.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	9
ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми	16
1.2. Джерельна база	32
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	46
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ	58
РОЗДІЛ 3. У ЛАВАХ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ	
3.1. Партийна діяльність у період становлення УНДО.....	70
3.2. Особливості партійної праці (кінець 1920-х – 1930-і рр.)	85
РОЗДІЛ 4. ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	
4.1. Праця у сеймі Другої Речі Посполитої у 1928 – 1930-х рр.	104
4.2. Під впливом політики нормалізації (1935 – 1939)	118
РОЗДІЛ 5. РЕДАКТОРСЬКО-ПУБЛІЦИСТИЧНА ПРАЦЯ	
5.1. Співпраця з часописами «Діло» та «Свобода»	138
5.2. Науково-видавнича робота	150
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ББСУ – Безпартійний блок співпраці з урядом
ВУНК – Всеукраїнський національний конгрес
ГКРУ – Громадський комітет рятунку України
ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
КК – Контактний Комітет
КПЗУ – Комуністична партія Західної України
КПП – Комуністична партія Польщі
КПСГ – Комуністична партія Східної Галичини
МЗС – Міністерство зовнішніх справ
Наркомат – Народний Комісаріат
НК – Народний Комітет
НТШ – Наукове товариство ім. Шевченка
ОУН – Організація українських націоналістів
ПКК – Підготовчий Конгресовий Комітет
ППС – Польська партія соціалістична
РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
РСУК – Ревізійний союз українських кооперативів
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СУА – Союз українських адвокатів
ТУП – Товариство українських правників
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
УВО – Українська військова організація
УГА – Українська галицька армія
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
УГК – Український горожанський комітет
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УНДП – Українська національно-демократична партія

УНР – Українська Народна Республіка

УНТП – Українська народно-трудова партія

УПР – Українська парламентська репрезентація

УПТ – Українське педагогічне товариство

УРП – Українська радикальна партія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСДП – Українська соціал-демократична партія

УСРП – Українська соціалістично-радикальна партія

УСРР – Українська соціалістична радянська республіка

ФНС – Фронт національної єдності

ЦК – Центральний Комітет

ЧА – Червона армія

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Упродовж останніх років в українській історіографії спостерігаємо появу серії нових досліджень, які актуалізували жанр наукової біографістики. Предметом численних праць учених стала громадсько-політична діяльність плеяди українських громадсько-політичних діячів XIX – XX ст. Однак, незважаючи на заслуги Володимира Целевича у поширенні ідеї незалежності та соборності українських земель у міжвоєнній Польщі XX ст., розбудову провідної партії національно-державницького табору – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), захист національно-культурних, соціально-політичних прав українців Галичини, а також вагомі здобутки у редакційно-публіцистичній та науково-видавничій сфері, сучасні історики не поспішають заповнювати «білі плями» його біографії. Малоз'ясованими або ж узагалі нерозробленими залишаються більшість із окреслених проблем.

Історико- та політико-правознавчі роботи здебільшого пропонують цікаві (описові), корисні для історіографії положення та висновки, зокрема, компаративістського характеру, які стосуються постаті В. Целевича, однак не відображають його громадсько-політичної діяльності у цілісному науково-теоретичному дискурсі. Таким чином, доробок українських дослідників створює важливе підґрунтя, проте не знімає з порядку денного потреби підготовки спеціального комплексного дослідження, присвяченого В. Целевичу, яке б віддзеркалювало у його біографії складне переплетіння соціальних і національних аспектів українського національно-визвольного руху в окреслений період.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та НДР «Міжнаціональні відносини в Україні у XX – на початку XXI століть. Західні землі» (номер державної реєстрації 0118U003905).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – проаналізувати громадсько-політичну та науково-видавничу діяльність В. Целевича в контексті суспільно-політичних процесів Західної України у першій третині ХХ ст.

Для досягнення мети поставлено завдання проаналізувати:

- історіографію проблеми, джерельну базу дослідження, теоретико-методологічні засади дослідження;
- особливості формування світогляду;
- парламентську працю у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої;
- організаційно-політичну працю в УНДО;
- здобутки у науково-видавничій сфері та редакторсько-публіцистичній діяльності;
- внесок у нормалізацію польсько-українських відносин у другій половині 1930-х рр.

Об'єктом дослідження є громадські організації, партії, редакції періодичних видань, видавництва, в яких працював В. Целевич, а також його наукова та публіцистична спадщина.

Предмет дослідження – громадсько-політична та науково-видавнича діяльність В. Целевича.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя В. Целевича (1890 – 1942 рр.), проте основну увагу сфокусовано на міжвоєнному періоді ХХ ст.

Територіальні межі дисертації – Західна Україна, а саме Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Полісся, Підляшшя, Лемківщина, що у міжвоєнний період ХХ ст. перебували у складі Другої Речі Посполитої, а також США, Канада та держави Латинської Америки, у яких на початку 1920-х перебував В. Целевич.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму, послідовності, наукового плюралізму, об'єктивності, системності та

всєбічності. У дослідженні широко використано низку теоретичних методів, зокрема – компаративний, діалектичний, структурно-функціональний. Загальноісторичні методи (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний) дозволяють впорядкувати сукупність об'єктів або ж явищ на якісно визначені типи (класи) відповідно до властивих їм загальних істотних ознак, з'ясувати суть історичного процесу як сукупності історичних фактів та ситуацій у їх цілісності та історичному зв'язку. Важливе значення мають спеціальні історичні методи дослідження (синхронний, дихронний, а також кількісні методи, зокрема статистичні).

Наукова новизна дисертації.

Уперше в українській історіографії:

– з'ясовано та реконструйовано маловідомі факти біографії відомого політика, зокрема, охарактеризовано його діяльність в Українському горожанському комітеті (УГК), внесок у створення Української військової організації (УВО);

– відтворено цілісну картину громадсько-політичної діяльності В. Целевича в УНДО, українських громадських товариствах Галичини;

– на конкретних прикладах показано боротьбу одного з лідерів української націонал-демократії за піднесення національної свідомості українців Галичини, утвердження в суспільній свідомості ідей соборності та державності українських земель;

– деталізовано працю В. Целевича у сеймі Польщі, охарактеризовано його основні здобутки на парламентському терені;

– обґрунтовано та доведено важливу цінність науково-публіцистичної спадщини В. Целевича, наголошено на необхідності її популяризації серед широкого загалу.

Набули подальшого розвитку:

– осмислення концепцій, програм і доктрин українських політичних партій національно-державницького табору щодо боротьби і протистояння асиміляційній політиці польської держави;

– проблема адаптації українців, передусім політичної еліти, до національно-культурної та соціально-економічної політики польських урядів у міжвоєнний період ХХ ст.;

– концепція польсько-українського порозуміння, яка у другій половині 1930-х рр. трансформувалася в ініційовану В. Целевичем та В. Мудрим політику нормалізації.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері (при підготовці фундаментальних праць з історії України), навчальній (у процесі розробки і викладання нормативних та спеціальних курсів у вузах), а також – практично-політичній (для діяльності політичних партій, що сповідують національно-демократичну ідеологію). Зібраний фактологічний матеріал, науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого поглибленого аналізу суміжної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, окремі положення – на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях: II Міжнародна конференція молодих вчених «Гуманітарні та соціальні науки – 2010» (Львів, 2010); Міжнародна наукова-практична конференція «Україно-польські відносини сьогодні потреба «перезавантаження» чи продовження?» (Івано-Франківськ – Яремча, 2010); I Міжнародна наукова конференція молодих вчених «Аркасівські читання» (Миколаїв, 2011), III Міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів РДГУ (Рівне, 2011); Міжнародна наукова-практична конференція «Україно-польське стратегічне партнерство: реалії та перспективи» (До 20-річчя визнання Республікою Польща незалежності України)» (Яремча, 2011); IV міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів, молодих вчених «Дні науки історичного факультету – 2013» (Київ, 2013); Міжнародна наукова конференція «Польсько-українські відносини (1991 – 2013). Спроба підсумку» (Люблін, 2013); Міжнародна наукова конференція

«Сучасні дослідження історії слов'янських народів». До 20-річчя створення кафедри історії слов'ян» (Івано-Франківськ, 2013); Всеукраїнська наукова конференція «Освіта Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть)» (Львів, 2018); Всеукраїнська наукова конференція «Національна ідея, державність, соборність» (Львів, 2018); Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми дослідження українського визвольного руху XX століття» (Львів, 2019).

Публікації. Основні концептуальні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 14 наукових статтях, з них – 8 у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, наукових збірниках, які входять до міжнародних наукометричних баз, 6 – у виданнях, які додатково відображають результати дисертаційної роботи.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дослідження складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел (595 позицій). Загальний обсяг рукопису дисертації становить 220 сторінок, із них 173 – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛА, МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Володимир Целевич – на сьогодні одна із найбільш малодосліджених постатей УНДО в українській та польській історіографії. Нарощування наукових знань про багаторічного генерального секретаря партії відбувалося вкрай нерівномірно. Попри відсутність спеціальної комплексної праці, яка б присвячувалася одному із лідерів націонал-демократів, його громадсько-політичну та парламентську працю фрагментарно відображають близько трьох десятків монографій та наукових статей, а також декілька дисертаційних робіт. Вони відрізняються рівнем науково-теоретичних підходів, аналітики та оціночних характеристик.

Історіографію проблеми розглядаємо у проблемно-хронологічному та тематичному дискурсі, що дозволить найбільш повно розкрити архітектоніку досліджуваної проблеми. Праці, які опосередковано або ж безпосередньо присвячені В. Целевичу, поділяємо на декілька груп: 1) наукові, науково-популярні та публіцистичні розвідки міжвоєнного періоду; 2) дослідження радянських та діаспорних вчених; 3) роботи, які побачили світ у роки незалежності України.

Якщо у міжвоєнний період поодинокі праці, написані українськими громадсько-політичними діячами, доволі суб'єктивні зважаючи на політичні чинники, то у роки радянської влади постать В. Целевича взагалі замовчувалася (у кращому випадку подавалася у «спотвореному вигляді»), а діаспорні вчені зосередили увагу передусім на проблемі розгортання підпільного національно-визвольного руху у краї протягом 20 – 40-х рр. ХХст., боротьбі із німецьким окупаційним режимом. Тільки у період незалежності

України з'явилися розвідки, які фрагментарно знайомлять читача із постаттю генерального секретаря УНДО.

Серед досліджень, які були опубліковані у 1920 – 1930-і рр. виділимо розвідки лідерів партії – Д. Левицького «Важкий білянс кількох місяців. Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р.» [464] та В. Мудрого «За нормалізацію польсько-українських відносин: Промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6. грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р.» [480]. Роботи знайомлять читача із програмними орієнтирами провідної української політичної партії, одним із ідеологів якої був В. Целевич. Здобутки української націонал-демократії у 1920 – середині 1930-х рр. яскраво ілюструє пропагандистська праця «Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування» [537].

Не тільки члени УНДО, але й їх опоненти звертали свої погляди на постать В. Целевича. У контексті польсько-українських відносин партійна та парламентська праця генерального секретаря УНДО фрагментарно розглянута у дослідженні одного із лідерів УХО Г. Хомишина «Українська проблема» [514] та ідеолога польсько-українського порозуміння С. Лося («За конструктивну політику на Червоній Русі» [467], «Міжнародне становище Польщі та галицькі українці» [468]). У цей же період П. Феденко опублікував одну з перших синтетичних праць, яка присвячувалася суспільно-політичним процесам на західноукраїнських землях у першій третині ХХ ст. У його дослідженні «Український громадський рух у ХХ ст.» [516] акцентовано увагу на діяльності українських політичних партій національно-державницького табору, серед яких провідне місце належало УНДО.

Отже, внесок українських та польських істориків, громадсько-політичних діячів міжвоєнного періоду ХХ ст. в об'єктивне висвітлення парламентської та партійної праці В. Целевича доволі скромний. Не кращі результати радянської історіографії – цензура та заборони висвітлення

окремих проблем історії України суттєво обмежили можливості радянських вчених при характеристиці досліджуваної теми. Критика «українського буржуазного націоналізму» та реакційної політики польського уряду у міжвоєнний період, класові протиріччя стали провідною темою тогочасних істориків. У такій ситуації громадсько-політична діяльність «буржуазного націоналіста» В. Целевича у кращому випадку замовчувалася, у гіршому – фальсифікувалася.

Зокрема, домінування комуністичної ідеології яскраво помітне у працях П. Йова [430], М. Волянюка [384], І. Компанійця [444], М. Герасименка і Б. Дудикевича [388], О. Цибко [522], В. Маланчука [474]. Дослідники передусім намагалися показати переваги «соціалістичного будівництва» у радянській Україні у порівнянні з політикою польського владного режиму у міжвоєнній Польщі, засудили угодовську стратегію і тактику партії, започатковану В. Целевичем та В. Мудрим, вважали націонал-демократів «оплотом українського буржуазного націоналізму». Праці цих істориків стали зразком та прикладом для наслідування для наступників, адже сформували загальноприйнятту методологію висвітлення партійно-політичного і парламентського життя Західної України у міжвоєнний період ХХ ст.

Зрештою, у другій половині 1960 – 1970-х рр. риторика попередників продовжили М. Зільберман [429], А. Ярошенко [538], О. Швидак [534]. У працях, попри концепцію «братерської допомоги великого російського народу» та вирішальної ролі Великої Жовтневої соціалістичної революції, знаходимо фрагментарну інформацію про діяльність «запроданських партій» Західної України у міжвоєнний період. У роботах Є. Галушка [385], М. Панчука [484], [485], Ю. Сливки [498], [499], [500] охарактеризовано місце комуністичного руху в суспільному житті міжвоєнної Західної України. Дослідники засудили політику УНДО, спрямовану на «придушенні революційної боротьби трудящих Західної України проти окупаційного режиму Польщі». Із неприхованою радістю вчені констатували відсутність позитивних зрушень у польсько-українських відносинах після переходу у

середині 1930-х рр. до політики нормалізації, безперспективність парламентської праці УПР у 1935 – 1939 рр. через ігнорування проурядової більшості українських вимог, що у підсумку привело до провалу задекларованого у 1935 р. курсу УНДО.

На цьому тлі значний науковий інтерес у контексті досліджуваної проблеми становлять праці С. Макарчука [472], [473] та І. Васюти [377], [378]. Останній із класово-партійних позицій проаналізував історію виникнення та організаційно-парламентську діяльність УНДО. Тавруючи націонал-демократію за прислужництво буржуазним режимам, І. Васюта все ж визнав, що УНДО – провідна політична сила Західної України, яка упродовж 1920 – 1930-х рр. зберігала значний вплив на українське населення Східної Галичини, що виразно засвідчили виборчі кампанії до парламенту Польщі 1928 та 1930 рр. Певні оцінки та висновки автора, що стосуються парламентської праці послів і сенаторів УНДО у 1935 – 1939 рр. актуальні навіть для сучасної історичної науки. Зокрема, дослідник розкритикував провід партії, передусім В. Целевича, за прагнення до співробітництва з урядом Польщі через зміну вимоги «незалежної України» на «територіальну автономію у межах Польщі».

Окремі фрагменти біографії В. Целевича реконструйовано на підставі наукових досліджень українських діаспорних вчених: у працях О. Субтельного [511], К. Паньківського [486], збірнику статей, які присвячувалися Є. Коновальцю [404], епізодично висвітлено початки політичної діяльності майбутнього лідера УНДО, його працю в УВО, внесок у справу польсько-українського порозуміння 1935 р. тощо.

Після відновлення незалежності України та, відповідно, зміни методологічної основи гуманітарних наук, дослідження політичної історії Західної України постало на якісно вищій рівень. Серед істориків зросло зацікавлення роботою діячів українського національно-визвольного руху. Зняття ідеологічних обмежень, відкриття доступу до архівних матеріалів дозволили розширити спектр досліджуваних проблем. Однак, незважаючи на окреслені переваги сучасного періоду перед попередніми десятиліттями,

дослідники не поспішають заповнювати «білі плями» біографій низки провідних діячів легального спектру політичних сил Західної України міжвоєнного періоду, серед яких – В. Целевич.

З-поміж досліджень, які безпосередньо присвячені постаті В. Целевича – виключно розвідки В. Качкана: 1) енциклопедична стаття «Целевич Володимир» [521], у якій стисло розглядається його редакторсько-публіцистична праця; 2) розвідка «Характеру незламного: штрихи до життєпису Володимира Целевича» [437], що написана як вступ до другого видання праці В. Целевича «Нація, нарід, держава»; 3) розвідка «Україноцентризм Володимира Целевича» [436], що підсумовує попередні напрацювання дослідника у цій тематичній ніші.

Не применшуючи заслуги В. Качкана в історіографічному наповненні досліджуваної теми, зауважимо, що його науковим працям притаманний описовий характер, а також окремі фактологічні неточності, що особливо помітно при висвітленні дитячих та юнацьких років В. Целевича. Зауважимо також, що основний акцент у своїх роботах один із кращих на сьогодні в Україні теоретиків української літератури робить все ж таки на редакторсько-публіцистичній діяльності генерального секретаря УНДО, фактично залишаючи поза увагою інші аспекти його громадсько-політичної праці, серед яких – партійна та парламентська робота.

Можна із впевненістю погодитися із В. Качканом, який відзначив, що В. Целевич талановито поєднував у собі дві важливі грані діяльності – теоретико-політичну й редакторсько-публіцистичну. Дослідник констатує, що генеральний секретар УНДО неодноразово писав про кволість багатьох українських політичних партій, акцентував на найголовнішому: не можна вдовольнятися якимись тимчасовими розбурхуваннями народних мас, необхідно вести постійно політичну пропаганду української справи поза кордоном, зміцнювати політичну боротьбу за права українського народу, «перевести тривку і працездатну партійну організацію по повітах і громадах,

придбати сотки тисяч карних жертвенних на політичні ціни, активних членів партії» [436, с. 162].

В. Качкан відзначає, що В. Целевич був не тільки талановитим політиком, публіцистом, але й активним просвітницьким діячем. «Незаперечною сторінкою в свідомій політико-культурологічній діяльності В. Целевича є творення концепції, платформи та пошуки шляхів до реалізації так званої «нормалізації», – продовжує автор. – Перечитуючи матеріали архівів, зокрема численну кількість листів, адресованих В. Целевичу..., переконуємося у глибокому патріотизмі політика і діяча, у високій національній свідомості, в готовності до останньої краплі віддати себе служінню українському народові» [436, с. 163].

Як приклад, автор наводить підготовлені ЦК УНДО, зокрема за активної участі генерального секретаря партії, підсумкові ухвали V з'їзду УНДО (1938 р.), у яких вимагалось від польської влади «наділення українських етнографічних територій у Польщі територіяльною автономією з власним соймом, урядом і з власною територіяльною армією; зміни закону про територіяльну самоуправу в тому напрямі, щоб забезпечити громадянам безпосередній вплив на склад поодиноких самоуправних установ та на їхню діяльність; зміну виборчої ординації до сойму і сенату в демократичному напрямі, щоб самі виборці мали безпосередній і рішальний вплив на добір осіб кандидатів; припинення колонізації призначених на парцеляцію земель великої власності поміж спроваджуваних зі заходу кольтоністів, зате розпарцелювання тієї землі поміж місцеве малоземельне і безземельне населення; 5) заснування українського університету у Львові та розбудова народнього і середнього шкільництва всіх видів і типів з українською мовою навчання на всіх етнографічних територіях відповідно до чисельности і потреб українського населення» [436, с. 144]. «По суті, основні ідеї, які були закладені в теоретичну платформу «Нормалізації», В. Целевич впроваджував у життя, розвивав їх в залежності від конкретно-історичних умов та обставин», – підсумовує В. Качкан [436, с. 165].

Дослідження, у яких опосередковано згадується постать В. Целевича, доцільно поділити на декілька тематичних блоків: 1) узагальнюючі праці українських науковців; 2) роботи, які висвітлюють початки політичної діяльності майбутнього генерального секретаря УНДО, зокрема працю в Українському горожанському комітеті та УВО; 3) дослідження, які безпосередньо присвячені УНДО, іншим українським партіям Західної України, їх діяльності у краї та на парламентському терені; 4) розвідки, монографії, які знайомлять читача із деталями нормалізації польсько-українських відносин, одним із ініціаторів якої був В. Целевич.

Передусім наголосимо, що історіографію суспільно-політичних процесів 1920 – 1930-х рр. висвітлено у розвідці С. Віднянського «Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрями наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці» [381], а також у роботі В. Футали «Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921 – 1939)» [518].

Розглядаючи узагальнюючі праці українських істориків, які присвячені суспільно-політичним процесам на українських землях в історичній ретроспективі, відзначимо дослідження М. Кугутяка [453], С. Кульчицького [459], Я. Грицака [392], І. Васюти [375] та ін. Власне В. Целевич – одна із центральних постатей першого тому монографії М. Кугутяка «Історія української націонал-демократії (1918 – 1939)» [455]. П'ятий («Ідейно-політичне та організаційне становлення УНДО (1925 – 1928)») та шостий («Активізація діяльності націонал-демократів та їх політичних впливів (1928 – 1929)») розділи фрагментарно висвітлюють діяльність В. Целевича на чолі найвпливовішої української політичної партії Західної України. У праці, зокрема, виокремлено заходи генерального секретаря УНДО, спрямовані на розбудову низових ланок партії, проаналізовано підписані генеральним секретарем листівки, відозви, звернення та комунікати.

Натомість І. Васюта відзначав діяльність В. Целевича у розбудові вищої та середньої ланок УВО на початку 1920-х рр. Дослідник констатував, що майбутній лідер української націонал-демократії був одним із небагатьох, кому

після вбивства 15 жовтня 1922 р. С. Твердохліба вдалося уникнути репресій [375, с. 137]. Автор відзначає, що Д. Паліїв розробив план взаємодії УВО й УНДО, згідно якого послі УНДО в сеймі мали б вимагати поступок від польського уряду в українських інтересах, а УВО мала б терористичними засобами змушувати польську владу виконувати ці вимоги. Власне В. Целевич намагався спрямувати націоналістичну молодь у ряди УНДО заради легальної праці.

Значно більше зацікавлення викликають праці другої групи. Не торкаючись окремих розвідок, які присвячені історії створення УВО, виокремимо монографії, у яких подана передісторія появи В. Целевича у цій підпільній організації. Крім праць І. Васюти, вирізняємо дослідження М. Ковальчука «На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця у 1917 – 1921 рр.» [440]. У розділі «Стрілецька рада і галицьке питання» виділено епізод заснування в Галичині політичної партії соборницького спрямування. «З цією ідеєю, – наголошує автор, – до Львова прибули М. Матчак та Я. Чиж». Історик зауважив, що після зустрічі із місцевими українськими діячами виявилось, що ідеям створення нової політичної партії «співчують» голова «Просвіти» М. Галущинський, відомий український історик І. Крип'якевич, а також секретар Львівського Українського горожанського комітету В. Целевич. М. Ковальчук відзначив, що ніхто з галицьких діячів не уявляв, як реалізувати цю ідею, коли «Галичина перетворилася на поле битви, а мурам Львова загрожували більшовицькі полщича» [440, с. 185].

М. Ковальчук також стверджує, що М. Матчак, Я. Чиж та В. Кучабський змогли завербувати до лав УВО тільки декількох осіб: секретаря УГК-В. Целевича, начальника канцелярії УГК – О. Навроцького, колишнього галицького старшину – Ю. Полянського та А. Малецького [440, с. 169]. Також автор наводить уривок зі спогадів М. Матчака про процес створення УВО: «Ніякого завдання про створення УВО нам ніхто не давав. Я, Кучабський, Чиж, Малецький Аркадій і Целевич Володимир були ініціаторами створення УВО. Коновалець жодного відношення до УВО тоді не мав» [440, с. 186].

Українське партійно-політичне життя на західноукраїнських землях у міжвоєнний період ХХ ст. – одна із тем, яка найкраще вивчена сучасними українськими науковцями. «Наростала діаметрально протилежна до радянського періоду тенденція, – констатував В. Великочій, – посилення уваги до політичної історії відбувалося певною мірою за рахунок ігнорування досліджень соціально-економічних і культурних процесів» [379].

Крім робіт С. Макарчука [469], [470], [471], Л. Зашкільняка [418], [419], [420], [422], [423], Б. Гудя [394], К. Кондратюка [445], [446], О. Красівського [448], [449], [450], [451], М. Кучерепи [460], [461], [462], [463], М. Швагуляка [527], [528], [529], [530], [531], які започаткували дослідження політичної історії міжвоєнної Західної України у новітній період, в останні роки з'явилася серія розвідок та наукових праць, які становлять значний інтерес у контексті досліджуваної теми. На жаль, роботи безпосередньо не відображають особливості громадсько-політичної діяльності В. Целевича, однак допомагають відтворити окремі маловідомі сторінки його біографії.

Передусім відзначимо працю І. Соляра «Зовнішні орієнтації партій національно-державницького табору у Західній Україні (1923 – 1939)» [502], який у контексті міжнародної діяльності УНДО проаналізував роботу генерального секретаря партії у парламенті Польщі, відзначив його внесок у розбудову політичної сили. Дослідник наголосив, що важливим етапом у розробці програми націонал-демократів стали схвалені на засіданні ЦК 18 червня 1926 року тези В. Целевича «УНДО та його завдання». Генеральний секретар партії виокремив два основних завдання її діяльності: 1) зміцнення внутрішньої сили нації; 2) пріоритет всеукраїнських завдань. «Для того, щоб їх гармонізувати, – вважав В. Целевич, – необхідними були повна консолідація національного табору та авторитетне політичне керівництво, яке б використовувало всі можливості у Польщі і за її межами»

У дисертації львівського дослідника О. Зайцева «Парламентська діяльність політичних партій на Західній Україні 1922 – 1939 рр.» [413], а також численних розвідках автора переосмислено здобутки українських

парламентаріїв, охарактеризовано особливості виборчих кампаній, визначено питання, що найчастіше порушувалися українськими послами і сенаторами у вищому законодавчому органі Польщі. Автор відзначає клопітку працю В. Целевича на парламентському терені над розв'язанням проблем місцевого самоврядування, шкільництва, виборчих зловживань, соціального захисту українських військових тощо.

Парламентська діяльність УНДО перебувала у центрі уваги Р. Пуйди [489]. Івано-франківський історик констатував, що у польському парламенті члени УПР неодноразово актуалізували проблему загрозливого стану українського шкільництва, подавали інтерпеляції, у яких наводили численні факти зловживань польської адміністрації під час проведення у західноукраїнських воєводствах акцій шкільного плебісциту. Незважаючи на малочисельність, представники УПР мали вплив на вироблення стратегічної лінії українського представництва в парламенті, проте їх пропозиції та інтерпеляції здебільшого залишалися «непочутими» або ж свідомо ігнорувалися польськими урядовими колами.

Взаємини лідерів УНДО, відомих юристів – В. Целевича і С. Витвицького наприкінці 1920 – першій половині 1930-х рр. в контексті суспільно-політичних процесів в Західній Україні, проаналізувала О. Швед у праці «Степан Витвицький: громадсько-політична діяльність» [532]. Дослідниця констатувала, що переломним моментом у дружніх відносинах двох політиків стало засідання ЦК УНДО 26 березня 1932 р. На ньому виступив із заявою Д. Паліїв, у якій констатував розходження серед членів партії у стратегії та тактиці націонал-демократів. Запропоновану ним Декларацію підписали С. Витвицький (Дрогобич), В. Кохан (Сокаль), С. Кузик (Рогатин), М. Рудницька (Львів), Ю. Чукур (Коломия), що, з одного боку, поглибило кризу в партії, а з іншого – привело, де-факто, до дистанціювання С. Витвицького від частини членів ЦК УНДО, передусім Д. Левицького та В. Целевича.

Зважаючи на тісні контакти УНДО, передусім лідерів партії – Д. Левицького, В. Целевича, В. Мудрого із ідейно спорідненою проте вороже настроєною до націонал-демократів УСРП, заслуговують на увагу розвідки М. Міщук [478], [479] та О. Боднар [369], [370], які знайомлять читача із особливостями розгортання українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях. Дослідниці солідарно відзначають, що «пацифікація» та арешти низки відомих діячів УНДО та УСРП, серед яких – В. Целевич, привели до небаченого раніше зближення двох партій на ґрунті боротьби із реакцією в особі польського уряду. Проте, ідеологічні розбіжності, які існували між націонал-демократами та соціалістами-радикалами, зрештою унеможливили будь-які спроби порозуміння у майбутньому.

Постать В. Целевича фрагментарно згадується авторами при розгляді окремих проблем українців міжвоєнної Польщі. Львівські дослідники М. Рожик і С. Кость [493], розглядаючи національне життя українців у Польській державі у період санації, констатували, що у цей період «відомий діяч УНДО В. Целевич наполягав на необхідності скріпити участь громадянства в політичній праці, спинити втечу інтелігенції від політики, скріпити політичну організованість української нації, бо в противному разі грозить нам заломлення усіх ділянок нашого національного життя» [493, с. 35].

Я. Папуга у монографії «Західна Україна і голодомор 1932 – 1933 рр.» [487], зокрема у її третій частині («Акція протесту») охарактеризував протестні виступи українців у повітах краю. З-поміж подій, він виокремив участь В. Целевича та З. Пеленського у вічу в Жовкві [487, с. 152]. З'ясовуючи підготовку до проведення «Дня жалоби і протесту» у Дрогобицькому повіті, автор монографії відзначив, що голова місцевого комітету УНДО С. Витвицький отримав розпорядження від секретаря партії В. Целевича поширювати книгу «Лихоліття України», для чого зі Львова відправили у повіт 60 примірників. Представники партії у Дрогобичі звернулися до В. Целевича з проханням послати депутата законодавчого органу Польщі, який виголосив би промову. Однак Діловий комітет УГКРУ 24 жовтня 1934 р. у

листі до С. Витвицького відповів відмовою на це звернення, оскільки серед місцевих діячів було достатньо підготовлених промовців.

Описуючи акції протесту у Станиславівському воєводстві, Я. Папуга констатував, що Комітети рятунку України у Болехові та Кутах помітної роботи не проводили. Проте українська преса описала віче чисельністю кілька сотень осіб, підготовлених прихильниками Львівського рятунокового комітету, 6 серпня 1933 р. в с. Перегінське Долинського повіту, на якому антирадянські промови виголосили В. Целевич та о. Л. Куницький [487, с. 154].

Активна участь В. Целевича у боротьбі за українізацію органів місцевого самоврядування не залишилася не поміченою М. Іваником та С. Кондратюком [431]. У праці «Система органів місцевого самоврядування в Галичині у 1919 – 1939 рр. Історико-правовий аспект» [431] охарактеризовано окремі парламентські промови генерального секретаря УНДО, участь одного із лідерів партії у вічевій кампанії у Східній Галичині напередодні виборів до органів місцевого самоврядування 1927 р. Автори дослідження відзначали, що В. Целевич був одним із небагатьох націонал-демократів, хто протестував проти «знесення прав громад на укладання бюджетів» [431, с. 125].

Львівська дослідниця З. Баран [366], розглядаючи аграрну політику польських урядів, відзначила, що В. Целевич у парламенті чинив опір процесам парцеляції та осадництва. Автор виділила, що «гострим спротивом зустріла українська громадськість проект закону про обмеження обороту нерухомого майна, утвореного або збільшеного в результаті парцеляції, адже Закон створював широкі можливості для втрати українським селянством придбаних земельних ділянок». У цей період, констатує дослідниця, «український посол Володимир Целевич у промові, виголошеній на пленарному засіданні Сейму 19 лютого 1937 р., зауважив, що перехід землі у власність нової групи польських осадників (20 тис. родин) не матиме ніякого значення для оборони держави, збільшить відсоток польського населення у деяких воєводствах щонайбільше на 2–3 %. «Поза тим, – підкреслив В.

Целевич, – такий крок вороже настроїть до держави мільйонні маси сільського населення» [366, с. 76].

Безумовно, найважливішим фрагментом політичної біографії В. Целевича стала його участь у формуванні політики нормалізації польсько-українських відносин 1935 – 1939 рр. Переважна більшість авторів, які звертаються до цієї проблеми, констатують, що: по-перше, саме В. Целевич та В. Мудрий стали ідейними натхненниками порозуміння із польською стороною у середині 1930-х рр.; по-друге, лідери УНДО розбили український національний табір, більшість якого була готова до консолідаційної акції у рамках ВНК або ж КК; по-третє, ідея «нормалізації» виявилася утопічною, не принесла практичних результатів ні українцям, ні полякам.

О. Зайцев зауважив, що на зміну політики УНДО у напрямі нормалізації вплинуло декілька факторів: 1) поступова ліквідація демократичного парламентарного устрою в Польщі, що звела нанівець можливість ефективної легальної опозиції; 2) антиукраїнський терор у Радянському Союзі (особливо голодомор 1933 р.), який поховав надії на еволюцію УРСР у напрямі національної державності; 3) тиск з боку українського кооперативного руху, що потребував політичної стабільності для успішного господарювання. Історик констатував безрезультатність нормалізації для українців Східної Галичини. «Навіть ті постулати, на які погодився уряд, нерідко не втілювалися в життя, – зауважив дослідник. – Не виконувалися рішення щодо впровадження терміну «український», двомовності написів, не створено кафедру української літератури у Львівському університеті. Натомість уряд проводив політику, яка прямо суперечила нормалізаційному курсові» [413, с. 13].

І. Соляр також відзначив важливу роль В. Целевича у процесі польсько-українського порозуміння 1935 р. Дослідник констатував, що 29 травня 1935 р. відбулася перша зустріч М. Косцялківського з В. Мудрим, О. Луцьким та В. Целевичем. «Хоча делегація УНДО сформулювала міністрові важливі для українців проблеми в суспільній, господарській та культурно-освітній сферах,

все ж провідною темою зустрічі була участь партії в парламентських виборах, – відзначав він. – М. Косцялківський задекларував готовність полагодити важливі для українців питання. Ці зустрічі з польським міністром обговорено на львівських нарадах УПР 5 червня і ЦК УНДО 8 червня 1935 року. У відповідь УНДО очікувало зміни політики стосовно українців» [502, с. 268]. І. Соляр також наголосив на важливій ролі другої зустрічі В. Мудрого, В. Целевича і О. Луцького із прем'єром М. Косцялківським перед початком бюджетної дискусії в сеймі 19 листопада 1935 р., під час якої українські парламентарі проінформували високого посадовця із українськими вимогами до бюджетного закону [502, с. 269].

Звичайно, розглядаючи політичну діяльність В. Мудрого у другій половині 1930-х рр., Я. Комарницький теж не міг оминати увагою його соратника – В. Целевича. Автор відзначив, що лідери партії проводили активну пропагандистську кампанію, спрямовану на популяризацію ідей нормалізації польсько-українських відносин. Дослідник, зокрема, констатував, що у центральному офісі УНДО щочетверга для «членів дільницьових старшин і гостей» В. Мудрий, В. Целевич, Ю. Пеленський, Л. Макарушка, В. Кузьмович та ін. проводили двогодинні виступи з ґрунтовними політичними рефератами, які збирали чималу аудиторію. Однак, як справедливо зауважив автор, «політика нормалізації українсько-польських відносин не могла бути успішною тому, що суттю курсу офіційної політики польського уряду щодо українського питання залишалася асиміляція українців» [443, с. 112].

Р. Демчишак [399], розглядаючи причини не реалізації нормалізаційної угоди, одним із ініціаторів якої, як уже неодноразово зазначалося, був В. Целевич, констатував: «Провідники організованого українського громадянства найбільш ефективним способом вирішення різноманітних проблем суспільного життя українців за умов, що склалися, вважали угоду з правлячим режимом. Попри вищу ефективність політичного функціонування недемократичного режиму (в окремі періоди суспільного розвитку), зумовлену наявністю у влади механізмів швидкого прийняття та реалізації політичних

рішень та неперебірливістю у засобах, правлячий режим не зміг, або, швидше, не захотів, реалізувати свою частину «нормалізаційних» зобов'язань. Врегулювати українсько-польські відносини шляхом порозуміння в умовах конкретної історичної ситуації виявилось неможливим» [399, с. 29].

В. Комар [442] відзначив інші, не менш важливі аспекти нормалізації – ставлення до нового політичного курсу УНДО українського населення. Розглядаючи концепцію прометеїзму у міжвоєнній Польщі ХХ ст., він наголосив на критичному ставленні молоді до акції, започаткованої у 1935 р. В. Целевичем та В. Мудрим. Дослідник повідомив, що «на конференції корпорації українських студентів «Сян» Ягеллонського університету, що планувалася на 9 жовтня 1936 р., мало бути обговорене питання українських послів і сенаторів у Варшаві, зокрема їх участь у прийнятті державного бюджету. Особливо це стосувалося депутатів від УНДО – посла В. Целевича і сенатора О. Луцького. На конференції студенти планували заявити, що патріотично налаштована молодь не залишить напризволяще і не допустить ганебної зради українських інтересів, здійснених, на їх погляд, УНДО: «Якщо УНДО зреклося боротьби за незалежність, то молодь мусить готуватися до слушного моменту, щоб здобути українську державу» [442, с. 95].

В останнє десятиліття міжвоєнного періоду ХХ ст. суспільно-політичні процеси у Західній Україні привертають все більшу увагу польських дослідників. З. Запоровський [592], [593], [594], Ч. Бжоза [548], [549], В. Менджецький [569], [570], М. Шуміло [583], [584], Р. Томчик [585], [586], [587] та ін. у контексті польсько-українських відносин охарактеризували парламентську діяльність Українських партій національно-державницького табору, виокремили найбільш проблемні моменти у відносинах польської влади та українців, репрезентованих політичними партіями, національно-культурними організаціями та іншими інституціями, створеними титульним населенням Галичини. Р. Томчик [585] у п'ятому («Нормалізація. 1935 – 1937 рр.») і шостому («Розчарування. 1937 – 1939 рр.») розділах монографії спробував дослідити генезу нормалізації 1935 р., причини численних непорозумінь на

парламентському терені, що у підсумку привели до розчарування суспільства у можливості досягнення реального польсько-українського порозуміння.

Таким чином, історіографічний доробок українських та польських істориків при розробці комплексу проблем, пов'язаних із партійною, парламентською, науково-видавничою працею В. Целевича на сьогодні доволі скромний. Окреслені аспекти його біографії вивчені надто фрагментарно й вибірково. Більше того, навіть ті дослідження, автори яких звертаються до окремих аспектів громадсько-політичної діяльності В. Целевича, позначені різним аналітичним рівнем, містять чимало дискусійних моментів, а також потребують доповнення, що можливо при залученні ширшого кола літератури та джерельних матеріалів.

Вивчення громадсько-політичної діяльності В. Целевича започаткували громадсько-політичні діячі міжвоєнного періоду. Незважаючи на їх упередженість, цінність цих досліджень полягає у значному фактологічному наповненні. Попри ідеологічну упередженість наукових робіт радянських науковців, низка праць містить важливі науково-теоретичні узагальнення про суспільно-політичні процеси на західноукраїнських землях у міжвоєнний період ХХ ст. Однак, повсюдне таврування «українських буржуазних націоналістів», до яких без сумніву належав В. Целевич, мінімізує практичне їх використання.

Сучасні дослідники, вміло використовуючи новітні наукові підходи й методологічний інструментарій, досягнули відчутних результатів у дослідженні всіх сфер суспільно-політичного життя Другої Речі Посполитої у 1920 – 1930-х рр. Не виняток – біографістика. Однак, на сьогодні постать В. Целевича несправедливо залишається «забутою» українськими та зарубіжними істориками, правниками, літературознавцями. Заповнити «білі плями» біографії одного із лідерів УНДО покликане дане дисертаційне дослідження.

1.2. Джерельна база

Всебічне дослідження громадсько-політичної та редакторсько-публіцистичної праці В. Целевича неможливе без використання широкого кола джерельних матеріалів, передусім таких як архівні документи, опубліковані джерела, спогади тогочасних українських та польських громадсько-політичних діячів, матеріали періодичних видань, публіцистичні та наукові праці генерального секретаря УНДО. Їх поєднання формує цілісну картину біографії досліджуваної постаті.

Оскільки єдиного фонду, присвяченого В. Целевичу в архівосховищах України немає, матеріали, присвячені одному із лідерів націонал-демократів, розпорошені у низці центральних та місцевих архівів. Основу джерельної бази дослідження складають архівні документи Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІАЛ України), Державних архівів Львівської (ДАЛО), Тернопільської (ДАТО) та Івано-Франківської областей (ДАІФО). Значна їх кількість уперше вводиться до наукового обігу, що посилює актуальність досліджуваної теми.

Серед фондів ЦДІАЛ України громадсько-політичну та публіцистичну діяльність В. Целевича найкраще відображає ф. 344 («Українське національно-демократичне об'єднання»). Перебуваючи на посаді генерального секретаря партії, В. Целевич був причетний до створення більшості документів, які знаходимо у фонді, передусім різноманітних положень, обіжників, інструкцій місцевим повітовим осередкам партії, відозв, комунікатів, меморіалів, матеріалів з'їздів та зборів, звітних відомостей тощо. Особливе зацікавлення викликають персональні справи В. Целевича, у яких зібрані його окремі публіцистичні статті, матеріали про засідання ЦК та рішення III Народного з'їзду УНДО, листування з українськими товариствами і установами, тексти промов, виголошених у сеймі при обговоренні бюджетів, проблем шкільництва, місцевого самоврядування та нормалізації українсько-польських відносин.

У період виборчих кампаній до польського парламенту 1928 – 1930 рр., а також 1935 – 1939 рр. В. Целевич активно працював над формуванням стратегії та тактики партії, що яскраво відображає низка справ фонду. Виборчі інструкції, діаграми, статистичні відомості, списки кандидатів, списки членів виборчих комісій та виборців – далеко не вичерпний перелік документів, до створення яких був причетний В. Целевич. Його передвиборча діяльність також відображена на сторінках періодичної преси. Серед документів фонду, зокрема, знаходимо вирізки із газет «Діло», «Свобода», «Наше слово», «Шлях нації», «Dzennik Polski», «Wiek Nowy». Співробітництво В. Целевича, як зрештою, і загалом націонал-демократів, із українськими товариствами та організаціями розкриває їх листування.

Парламентську діяльність В. Целевича доповнює ф. 392 («Українська парламентська репрезентація в польському сеймі та сенаті»). Документи фонду допомагають об'єктивно охарактеризувати основні здобутки та тактичні прорахунки послів і сенаторів УНДО у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої. Низка справ присвячені промовам В. Целевича у сеймі Польщі у 1928 – 1930 і 1935 – 1939 рр., його інтерпеляціям (депутатським поданням) та скаргам. Виступи заступника голови УПР у польському сеймі, спрямовані на захист національно-культурних, політичних та соціально-економічних прав українського населення Східної Галичини, містить також ф. 779 («Редакція української газети «Діло»).

Маловідомі сторінки біографії В. Целевича допомагає реконструювати ф. 205 («Прокуратура апеляційного суду, м. Львів»). Серед матеріалів фонду (понад три тисячі одиниць зберігання) знаходимо низку справ, які містять акти звинувачення, листування, оперативні донесення, повідомлення, інформації державної поліції про суспільно-політичну ситуацію у Галичині, повідомлення прокурорів окружних судів про конфіскацію друкованих видань, а також матеріали судових процесів проти послів та сенаторів польського парламенту, серед яких – В. Целевич, заарештований у період т. зв. акції «пацифікації» 1930 р. і звинувачений у приналежності до національних партій.

Серед використаних у дисертаційній роботі особових фондів ЦДІАЛ України виокремимо ф. 359 («Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч»). Незважаючи на те, що В. Целевич практично не контактував із цим відомим громадсько-політичним діячем, все ж таки у своїх щоденниках О. Назарук неодноразово згадує генерального секретаря ЦК УНДО у контексті підготовки та організації Всеукраїнського національного конгресу (1934–1937 рр.), формування особового складу та діяльності Контактного Комітету. Відзначимо, що переважна більшість цих повідомлень містять критичні випадки на адресу одного з лідерів націонал-демократів зважаючи на проголошений у 1935 р. курс УНДО на нормалізацію польсько-українських відносин.

Неопубліковані документи ЦДІАЛ України, які опосередковано або ж безпосередньо присвячені В. Целевичу, доповнюють матеріали ДАЛО, ДАІФО та ДАТО. Зокрема у ф. 1 («Львівське воєводське управління»), ф. 110 («Львівське міське староство»), ф. 271 («Дирекція поліції у м. Львові») ДАЛО, а також ф. 2 («Станіславське воєводське управління»), ф. 68 «Станіславське воєводське управління державної поліції»), ф. 226 («Прокуратура Станіславського окружного суду») ДАІФО та ф. 231 («Тернопільське воєводське управління»), ф. 274 («Тернопільська воєводська команда державної поліції») ДАТО та ін. знаходимо інформацію про суспільно-політичну ситуацію у Східній Галичині, діяльність повітових комітетів УНДО, перебіг виборчих кампаній. У фондах окреслених архівів представлені повідомлення та інформації староств та поліції про проведення УНДО повітових з'їздів, значна кількість яких відбулася за участю В. Целевича, а також конференцій, нарад, віч. Також подано інформацію поліції про арешти керівних членів партії УНДО, їх діяльність у передвиборній кампанії до сейму та сенату Другої Речі Посполитої, донесення і бюлетні повітових староств про політичне становище на території воєводства та про кризу нормалізації українсько-польських відносин тощо.

Архівні матеріали доповнюють збірники опублікованих документів, більшість із яких мають дотичне відношення до предмету дослідження. Перші

із них були опубліковані ще у міжвоєнний період ХХ ст. Зокрема у 1929 р. побачив світ збірник «III Народний з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в днях 24 і 25 грудня 1928 року» [142], у якому широко представлено дискусію, яка розгорнулася на з'їзді, опубліковано виступ генерального секретаря УНДО В. Целевича та підсумкові резолюції.

Не менш важливе значення для відображення парламентської діяльності В. Целевича мають «Sprawozdanie stenograficzne Sejmu» [151], [152], [153], [154], [155], [156], [157], [158], [159] Другої Речі Посполитої, які містять стенограми виступів українських послів і сенаторів у польському сеймі, а також аналітичні звіти органів поліції [150], [160]. Використовуючи документи, потрібно пам'ятати, що стенограми українських послів зазнавали «редакторської правки» чиновників, через що вимагають детальної звірки з альтернативними джерелами інформації, передусім публікаціями у періодичній пресі. Звіти поліції характеризуються необ'єктивністю, упередженим ставленням до позапарламентської праці послів і сенаторів УПР.

Після встановлення радянської влади на західноукраїнських землях у 1939 р. та її утвердження після завершення Другої світової війни, діячі УНДО потрапили під заборону висвітлення через «буржуазно-націоналістичний» характер діяльності партії у міжвоєнній Польщі. З цих причин постать В. Целевича або ж узагалі не згадується в офіційних виданнях, або ж подана у негативному світлі. Зокрема, соціально-економічним процесам, класовій боротьбі присвячені збірники документів «Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939» [138], «За волю народу» [141], «З історії революційного руху у Львові 1917–1939» [140], «Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ» [147], «Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1921–1928 рр. Документи і матеріали» [146] та ін.

На відміну від учених УРСР, науковці української діаспори отримали можливість об'єктивного висвітлення суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях у 1923 – 1939 рр. У контексті досліджуваної теми

особливе зацікавлення викликає збірник документів і матеріалів «На вічну ганьбу Польщі – твердині варварства в Європі» [145]. Левова частка документів присвячена акції пацифікації осені 1930 р., після якої був заарештований В. Целевич, сеймовим інтерпеляціям членів УПР, які намагалися звільнити із ув'язнення членів партії. Матеріали про діяльність УНДО напередодні Другої світової війни (резольюції П'ятого Народного з'їзду, учасником якого був В. Целевич) містить збірник документів «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» [149], укладений Т. Гунчаком та Р. Сольчаником.

У період незалежності України опубліковано низку документів, які фрагментарно «проливають світло» на громадсько-політичну та парламентську працю В. Целевича. Зокрема, у роботі використано «Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької» [144]. Документи ілюструють складні взаємини, які існували в партії в останні роки її існування, показують суперечності, що виникли між В. Целевичем та В. Мудрим з іншими членами партії після переходу УНДО до політики нормалізації польсько-українських відносин.

Документи, які знаходимо у збірнику «Дмитро Паліїв. Життя і діяльність», знайомлять читача із стосунками двох соратників, а у 1930-х рр. – непримиренних ворогів. Д. Паліїв із сумом констатував: «Бачу..., що він має нечисту совість супроти мене. Дуже мені його шкода, що пішов в ту компанію так далеко його недавнім поглядам. Після такого розчарування з В.Ц[елевичем] я тепер вже зовсім не знаю, кому з людей можна вірити і на кого рахувати. Тай взагалі я багато дечого перестав розуміти з того, що тепер на світі діється. Дивне, непонятне і гидке!» [139].

Низку документів про партійну та парламентську діяльність В. Целевича знаходимо у другому томі збірника документів «Українська націонал-демократія. 1918 – 1939» [455]. Упорядник збірника – М. Кугутяк констатував, що «більшість документів, які публікуються у збірнику, присвячено ідейно-політичному та організаційному становленню УНДО протягом липня 1925 –

березня 1928 р. Саме на цей період припадає початок партійної діяльності В. Целевича у найвпливовішій українській політичній партії Західної України. Низка документів віддзеркалює участь генерального секретаря партії у дискусії над розробкою політичної програми, тактики і стратегії УНДО.

Краще зрозуміти суспільно-політичні погляди В. Целевича допомагають його наукові та публіцистичні праці – одне із основних джерел дисертаційного дослідження. Звичайно, базовою із них залишається робота «Нарід. Нація. Держава» [192], в якій автор спробував «вияснити в приступній формі такі складні питання, як «нарід, нація, держава і методика державного будівництва» [192, с. 3]. Крім основного питання (праця детально проаналізована у 5 розділі), заслуговує на увагу його бачення розвитку нелегального спектру політичних сил. Ситуація цікава ще й тим, що В. Целевич був одним із засновників підпільної УВО.

Один із чільних діячів УНДО, В. Целевич розглянув не тільки ідейні засади, а й політичну практику ОУН. Автор найбільше дорікав націоналістам за використання ними насильницьких методів боротьби. «Для недержавних націй, – писав він, – індивідуальний терор є ще шкідливішим [засобом як для організації], яких метою є революція в існуючій вже державі. Індивідуальний терор недержавної нації викликає репресії й нагінку пануючої нації не лише проти організації, що його уживає. Він дає змогу владі вжити надзвичайних засобів, до збірної відповідальності включно, яким винищуються культурні й матеріальні цінності недержавної нації» [192, с. 76].

В. Целевич не схвалював саботажні акції, які, на його думку, «деморалізують членів підпілля і викликають серед них поширення звичайного бандитизму» [192, с. 81]. Центральна ланка тактики ОУН – «перманентна революція» в авторському тлумаченні – це абсурд, бо перманентність, а отже, довготривалість революції змінювала би її в еволюцію, тобто в поступове, повільне реформування державного і суспільного ладу. Найбільш концептуально погляди В. Целевича простежуються у заключній частині праці. Маючи на увазі історичну перспективу українців, автор

стверджував, що «метода державного будівництва з перманентною національною революцією, з опертям на нелітній молоді, з насильними засобами боротьби, з нехтуванням органічної праці... не веде до державності...» [192, с. 85].

Перебуваючи на посаді «начального редактора» «Свободи», співпрацюючи із «Ділом», В. Целевич упродовж другої половини 1920 – 1930-х рр. також опублікував серію статей, які умовно поділяємо на декілька тематичних блоків: 1) політико-партійне життя Західної України («Світова й українська політика в 1931 р.» [211], «Сумерк сильних і великих (джерела сили і багатства великих держав висихають)» [212], «Гряде час національних держав» [184], «Нормалізація» у теорії і практиці (Польща чи Росія?! – передвоєнні спроби порозуміння)» [171], «Нормалізація» у теорії і практиці. Огляд спроб порозуміння від 1921 до 1935 року, у чому різниця засадничого підходу українців та поляків до справи порозуміння?» [199], «Наші завдання» [193], «Політичні партії і їх значення в житті народу» [204], «На службу народів!» [190], «Віз і перевіз» [181], «Український національний конгрес» [215], «До українських виборців» [186] та ін.); 2) теоретичні роздуми над основами держави і права («Роля політики в житті нації» [209], «Політика і господарство» [202], «Роля сейму та сенату в новій польській конституції» [210] та ін.); 3) культурно-освітні та соціально-економічні проблеми українців («Вислід шкільного плебісциту в Галичині» [179], «Значіння міст» [187], «На переломі епох» [189] та ін.); 4) юридичні поради малозабезпеченому українському населенню, виборчі рекомендації («Український нарід не сміє мовчати» [214], «Як має виглядати повітова самоуправа?» [218], «Необхідність політики» [196], «Грядуть вибори до сільських громадських рад» [185], «Виборчий регулямін до сільських громадських рад» [175], [176], [177], «Виборчий регулямін до волосних управ у Галичині» [174], «Підготовляймо вибори до повітових рад» [201] та ін.).

Останній блок статей передрукований із численних науково-публіцистичних досліджень В. Целевича, найбільш резонансними із яких

стали: «Військові причини і заосмотрене родин осіб військових» [182], «Віднова життя і відбудова майна просвітніх товариств» [180], «Чого мають право виселенці домагатися від держави» [217], «Про нові польські шкільні закони» [208], «Практичний порадник про виборчу ординацію в Галичині» [206], «Волостна (гмінна) самоуправа на Волині і Поліссі: Практичний порадник» [183], «Виборчий регулямін до сільських громадських рад у Галичині: Практичний порадник» [178], «Виборча ординація до сойму и сенату з поясненнями, виконуючими розпорядками й постановами інших законів, зв'язаних із виборами» [173] та ін.

Важливим джерелом дисертаційної роботи стала періодична преса, яка, як відзначають сучасники, «завдяки соціальним функціям відіграла і відіграє важливу роль у житті суспільства як засіб масової інформації, агітації та пропаганди, дає змогу вивчити події суспільно-політичного та культурного життя суспільства. Міжвоєнні роки стали періодом зародження та формування нових політичних течій, а відтак – і розгалуженої системи періодики» [481, с. 204].

Значний пласт інформації про партійну діяльність В. Целевича знаходимо в офіційних виданнях націонал-демократів – часописах «Свобода», «Новий час», «Національна політика». Саме на шпальтах цих видань друкувалися статті та виступи В. Целевича у парламенті, його наукові та науково-публіцистичні праці, розвідки, присвячені національно-культурному, соціально-економічному становищу українців у Польській державі, а також іншим актуальним проблемам українського громадсько-політичного життя. На окрему увагу заслуговує «Діло», яке хоча офіційно й не було партійним часописом, проте газета знаходилася під впливом УНДО. Ю. Шаповал справедливо констатував, що «Діло» – одна з найвизначніших глав в історії української преси: не лише своєю хронологією, яка з XIX століття простяглась на десятиліття в XX, а й впливом часопису на суспільну свідомість українців, творенням практично на «нерозораному полі» патріотичної ідеології, формуванням із «етнічної маси малосвідомих людей» сучасної європейської нації, яка політично й культурно

стрімко входила в світову цивілізацію» [525, с. 4]. На сторінках газети друкувалися повідомлення про діяльність націонал-демократів та громадських організацій, які перебували під впливом партії, обговорювалися проблеми, що вимагали нагального вирішення.

Відзначимо, що редколегії видань не завжди поділяли погляди лідерів партії. Особливо це стосується періоду «нормалізації» польсько-українських відносин. Проте, навіть на початку 1930-х рр. не тільки «Батьківщина», але й «Новий час», що створювався на протигагу офіційному «Ділу», критикували політичний курс провладу партії, в. т. ч.- В. Целевича. Зокрема, «Новий час» у 1933 р. опублікував серію критичних статей, у яких проаналізував відповіді В. Целевича, які він надав Д. Левицькому. Особливе обурення редакції викликали напади генерального секретаря УНДО на видавця часопису І. Тиктора. У статті «Отвертий лист до п. Володимира Целевича» [302] редакційна колегія розкритикувала політичну лінію націонал-демократів, спрямовану на дискредитацію головного редактора.

Особливе зацікавлення викликають публічні дискусії В. Целевича, які стали надбанням громадськості завдяки періодичним виданням. Одним із активних дискусіантів В. Целевича був Д. Паліїв. М. Швагуляк стверджував, що хоч В. Целевич на початку 1931 р. був в одній групі із Д. Паліївим, яка перебувала в опозиції до провладу партії, стосунки між двома партійними діячами були доволі напруженими. В. Целевич відзначав, що «Д. Паліїв свого часу підтримував на програмній комісії УНДО гасло територіальної автономії українських земель в Польщі, а коли не вдалося йому довести до прийняття одної політичної резолюції, став запеклим ворогом автономістичної резолюції». У відповідь Д. Паліїв із обуренням відзначив: «Програма УНДО по нинішній день остала та сама від 1926-го року. В програмі говориться недвозначно, яка є максимальна ціль УНДО. Обов'язувала та програма і в 1932 році, себто в тому часі, про який п. Целевич згадує. Так само обов'язували тоді резолюції з 1928 року. Пригляньмося їм... Я поважно трактував і УНДО, і його програму, і резолюції, і його членів, і навіть те, що вони говорили. Я боровся в

УНДО за проведення його програми і з'їздами ухваленої тактики. І попадав в конфлікт з тими членами УНДО, які кпили собі з програми, і з резолюцій і з дня на день змінювали свої позиції. Вони не виступали з партії так само, як пок[ішний] Бачинський. Але і партія не ставила їх вже поза свої межі, як це сталося з пок[ішним] Бачинським» [342].

В. Целевич, Д. Левицький, М. Рудницька, а згодом В. Мудрий – одні із основних об'єктів критики кореспондентів радянофільських часописів. Ці видання, т. з. в. «незалежні газети трудового народу» – «Воля народа», «Наша правда», «Наш стяг», «Наша земля», «Робітник», «Земля і воля», «Сель-роб» та ін., порушували суспільно-політичні теми крізь призму партійної позиції. Часописи, що стали основним рупором КПЗУ, систематично друкували матеріали про життя в СРСР, ефективність соціалістичного будівництва, засуджували міжнародний імперіалізм, а також епізодично висвітлювали національно-культурну політику національно-державницьких партій, передусім УНДО.

Із не меншим ентузіазмом провідних діячів УНДО, зокрема В. Целевича, критикували видання УСРП, передусім часопис «Громадський голос», а також різноманітні періодичні видання конформістських політичних сил – «Волинське слово», «Українська Нива», «Волинь», «Народний вісник», «Дзвін», «Нова Зоря», «Наші Вісті», «Мета», «Народна Справа», «Неділя», «Селянський прапор», «Рідний Край» та ін. Важливу інформацію про діяльність В. Целевича знаходимо у пресі українських нелегальних організацій. Зокрема, видавці «Сурми» (ОУН) нещадно критикували не тільки комуністів, конформістів, але й представників національно-державницького табору за угодовські настрої, надмірну поступливість лідерів партії у національно-культурній сфері, бездіяльність на парламентському терені тощо.

Події суспільно-політичного характеру, активним учасником яких був В. Целевич, висвітлювала «Свобода» (Джерсі-Сіті – Нью-Йорк). Не стояли осторонь цієї теми і польські часописи, серед яких виділимо видання Міністерства внутрішніх справ – «Sprawy Narodowościowe», «Sprawozdanie z życia

mniejsności narodowych» та «Kurjer Warszawski». Серед польської періодики необхідно відзначити також часопис «Gazeta Polska». Ці видання, виходячи зі власних позицій, висвітлювали питання участі українських партій в парламентських дебатах, хід переговорів у роки польсько-українського порозуміння. Аналіз польських періодичних видань дозволяє з'ясувати ставлення різних польських угруповань до стратегії та тактики УНДО.

Існують й певні складнощі у пошуковій роботі при аналізі української і польської періодики. Сучасники В. Целевича, зокрема, відзначали: «Коли взяти під увагу гурт, то цілий гурт польських журналістів має розхитану шрубку українських назвищ. Рідко коли напишуть назвище якогось нашого діяча правильно, а написавши його раз зле – тримаються тієї форми цілими літами, хоч чують те назвище десять разів на добу, а пять разів на статтю повторюють його неправильно... Деякі наші діячі мають спеціальне щастя до перекручених назвищ. Наприклад пос. Целевич Володимир параднував уже в сусідській пресі як Казимир і Володислав Цалевіч, а в найновіших списках кандидатів йому що правда на імя Володимир, але назвище дістав інакше. Консервативний «Час» подав Релевіч, а «Газета Польська» – Ролевіч» [336, с. 3].

У дисертаційній роботі використані спогади багатьох провідних учасників політичного життя Західної України міжвоєнного періоду. Передусім заслуговують на увагу мемуари, які висвітлюють найменш відому сторінку біографії В. Целевича – період його навчання та становлення як політичного діяча. Із цих причин значне зацікавлення викликають спогади З. Книша, який описав період перебування В. Целевича в УВО. У спогадах «Начальна команда УВО у Львові», З. Книш, проаналізувавши діяльність організації, відзначав: «Начальна Колегія УВО зосередила свою роботу у Львові, здебільшого на відтинках зв'язків з діючими й відновленими українськими політичними партіями, як і на дуже важливому в той час студентському секторі» [163]. Якщо працю В. Целевича в УВО З. Книш охарактеризував доволі об'єктивно, значно менше об'єктивності помічаємо

при характеристиці партійної діяльності генерального секретаря УНДО. Автор спогадів, зокрема, відзначав: «У 1936 – 1938 рр. кілька разів приводив я... деяких чужинців на розмови. Приїжджали англійські й італійські журналісти, що не знали німецької мови, а що я володів англійською мовою – хоч не перфектно, але достатньо, то мене з кооперації звичайно давали на провідника й перекладача до них. Це, зокрема, діялося вже в 1938 р., коли виринула справа Карпатської України. Власне, я мав їх супроводжувати тільки до УНДО, але розмови з Целевичем та спосіб його інформування не дуже мені були до смаку, і я додатково ходив з тими людьми до «Українських вістей» де, на мою думку, був більш правильний підхід до інформації чужинцям» [165, с. 568].

Із спогадів О. Навроцького довідуємося про обставини появи В. Целевича в УВО: «Особисто я, покликаний ініціаторами запропонувати кандидатів на членів Начальної Колегії, був ще перед війною членом Української Радикальної Партії і, як представник студентства, бував на нарадах управи партії. На членів Колегії запропонував я визначніших членів Української Трудової Партії – Володимира Целевича, хоч він не був військовиком, та Юрія Полянського, обидвох колишніх членів IV Секції Українського Студентського Союзу, в якій гуртувались студенти – члени Української Національно-Демократичної Партії» [169].

Незначний фрагмент із заокеанського перебування В. Целевича у середині 1920-х рр. проілюстрували спогади П. Задорецького. У мемуарах «Фрагменти з діяльності полк. Коновальця за часів його поїздки по Америці» він згадував, що коли отримав повідомлення про приїзд у США «визначної особи», перейшов у своїх думках усіх відомих в краю наших визначних людей і спинився на особі добре відомого мені особисто нашого судді, Володимира Целевича, який після першої світової війни гостював в Америці і бував у мене в хаті в Нью-Йорку, тож здавалось мені, що суддя Целевич висланий з краю в Америку з якоюсь важною справою». Відомий у діаспорі громадський діяч згадував, що «він знав мене з часів січового руху в Америці, коли він, як суддя, переводив серед нью-йоркських січовиків «присягу на вірність і поміч

українському народові в його визвольній боротьбі» та промовляв на січовім святі для відзначення «Листопадового Чину» (святкування дало почин до відзначення «Першого Листопада» по всіх українських громадах в Америці). Ті думки піддержували до певної міри моє зацікавлення, що визначним гостем буде таки суддя Целевич» [161].

Автор із захопленням згадував про присягу, яку проводив В. Целевич. «Акт присяги, а зокрема її зміст, зробив на присутніх таке виїмково велике враження, що простими словами неможливо висказати, – констатував він, – бо присягали ми на силу і славу наших князів, королів, гетьманів та козаків-запорожців, на віщий дух Шевченка і Франка, на героїв Маківки, на пам'ять жертв ляхських і більшовицьких таборів смерті, на море сліз наших батьків і матерів, на муки живцем палених українських дітей... Присягали всякими можливими способами і засобами допомагати українському народові в його визвольній боротьбі, щоби в день визволення останньої п'яді української землі знов зійтись разом у вільній і самостійній Україні» [161, с. 840].

Ф. Кордуба проаналізував причини, які привели до виходу В. Целевича з УВО. Дослідник відзначав: «УВО була здеконспірована, отже, була загроза арештів, та в їх рядах уже було неможливо займатися військовою справою. Дехто з колишніх членів УВО вважав легальну боротьбу за права українців у Польщі кориснішою й доцільнішою від революційної» [166]. Серед останніх, зокрема, був В. Целевич, який вступив до УНДО.

І. Кедрин у мемуарах « Життя – події – люди: Спомини і коментарі» [162], зважаючи на часті контакти з В. Целевичем, неодноразово згадує його в контексті польсько-українських відносин. Зокрема, автор спогадів критично оцінює ініційовану В. Целевичем та В. Мудрим політику «нормалізації». Редактор «Діла» відзначає, що її наслідки були «сумнівні, половинчасті й незадовільні» [162, с. 200].

Розглядаючи «Ундівські угодові залицяння» [167], не міг не згадати у своїх спогадах про В. Целевича лідер УСРП І. Макух [167]. Проаналізувавши початки «нормалізації», голова УСРП розкритикував наміри УНДО: «Дотепер

українські політики й закордон уважали українську проблему за міжнародне питання, а Союз Народів мав право втручатися до справ охорони української національної меншини в Польщі. Якби, одначе, самі українці зреклися тої міжнародності й здалися на ласку й неласку Польщі, то міжнародні чинники перестали б інтересуватися нашою долею під Польщею. Дотепер українські партії рішали самі, яку мають вести національну політику, а відтепер самі українці зреклися б своєї самостійної політики і піддалися б наказам поляків, які їм диктували б напрям політики. Але такий нерозважний крок зробила тоді тільки одна українська партія – УНДО. Українська соціалістично-радикальна партія і Українська соціал-демократична партія відкинули цю зміну та перебували далі в рішучій опозиції до польського уряду» [167, с. 358].

Соціаліст-радикал наголосив, що «група ред. В. Мудрого, посла О. Луцького й посла В. Целевича була вибрана польським режимом до угодних переговорів і вона ці переговори з благословення УНДО вела. Вона предложила польській владі довгий список своїх постулатів, і на це одержала обіцянку, що всі ці постулати будуть «об'єктивно» розглянені й прихильно полагождені, якщо УНДО перейде в польський урядовий табір. Цей перехід мав відбутися при виборчій акції, коли УНДО мало в Галичині стати на одній лісті з ББ. Перейшовши в польський урядовий табір, УНДО мало зобов'язатися до того, щоб поборювати всі українські опозиційні партії. Основна згода цієї групи та польського режиму настала ще перед розв'язанням сейму й сенату, її тримали в суворій таємниці від усіх опозиціонерів» [167, с. 387].

Таким чином, залучена до дисертаційної роботи джерельна база є достатньо репрезентативною, дозволяє вирішити поставлені дослідницькі завдання, досягти поставленої мети та розкрити обрану тему. Її основу становлять як неопубліковані архівні, так і уже опубліковані документи, спогади тогочасних українських та польських громадсько-політичних діячів, матеріали періодичних видань. На особливу увагу заслуговують науково-публіцистичні праці генерального секретаря УНДО. Упродовж 1920 – 1930-х рр. В. Целевич опублікував десятки науково-публіцистичних праць, які дають

цілісне уявлення про особливості формування світогляду відомого політика, процес українського державотворення в історичній ретроспективі з подальшою проекцією на майбутні державотворчі процеси.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Дослідження громадсько-політичної та наукової діяльності В. Целевича неможливе без використання сучасного методологічного інструментарію, а також низки історико-філософських принципів. «У другій половині ХХ ст. соціально-гуманітарні науки зазнали цілої низки теоретико-методологічних «викликів» та «поворотів», – відзначала Г. Грінченко. – Серед них помітне місце належить повороту біографічному..., який вплинув на дослідницькі практики представників багатьох соціальних та гуманітарних дисциплін і згодом привів до формування окремої міждисциплінарної галузі біографічних досліджень» [393, с. 59].

Саме в біографічному дискурсі у дисертації розглядається громадсько-політична та наукова діяльність одного із лідерів соціалістів-радикалів. Однак, проблема методологічного забезпечення дослідження не вичерпується тільки цим напрямом, що пов'язано передусім з переходом вітчизняної науки від моністичного пізнавального підходу до плюралістичного [371, с. 19]. Якщо упродовж другої половини ХХ ст. у вітчизняній історіографії домінувала марксистсько-ленінська методологія із концепцією «стирання національних відмінностей в епоху соціалізму» та «злиття націй задля формування нової етнічної спільноти – радянського народу», то на сучасному етапі розвитку історичної науки відбувається важливий процес формування нових підходів до національної історії. У такому дискурсі історія УНДО та її лідерів, серед яких – В. Целевич, фальшувалася, зважаючи на виразно державницький характер діяльності партії.

Проте, у незалежній українській державі завдання істориків дещо трансформувалися. Сучасні дослідники підкреслюють, що зміна радянської влади на нову демократичну, означала автоматичну заміну радянської концепції на національну, однак «вона не стала винаходом тодішнього покоління істориків, а була ними запозичена у своїх попередників». Відповідно «історичні студії розвиваються за старою інерцією, користуючись старим радянським потенціалом, іноді приправляючи його ін'єкціями західних методів. У такій ситуації будь-яка західна історична теорія на перших порах здається панацеєю, і тільки потім стає очевидним, що нове покоління істориків не в силі подолати інерцію і пасивне й скептичне відношення старших колег» [371, с. 15].

Українська історія більшою мірою, ніж історія інших європейських країн, розвивалася як історія регіональна та локальна. «Перед модерною українською історіографією... ніколи не стояло завдання написання української історії в регіональній перспективі, принаймні, українські історики такої задачі ніколи не декларували, – зауважив М. Кирчанів. – Перед ними стояло інше, важливіше завдання – написання української історії взагалі. Його можна було виконати лише у полеміці як з польською, так і російською історичними традиціями, які відмовляли Україні в праві мати власну історію, а українцям – бути окремою і самостійною нацією» [439, с. 65].

Досліджуючи громадсько-політичну діяльність В. Целевича, необхідно визнати яскравий регіональний характер дисертаційної роботи. Одна з провідних українських регіонознавців Я. Верменич використовує поняття «регіоналістика» («сукупність дисциплін і напрямів, методологічних підходів і методичних прийомів, підпорядкованих вивченню регіонів як просторової цілісності»). Структура регіоналістики репрезентована такими базовими поняттями: 1) теорія районування – визначення інтегративної моделі регіону, критеріїв територіальної однорідності і функціональної самоорганізації; 2) районістика – сукупність методів ідентифікації, критеріїв районування, делімітації побудови ієрархічних мереж районів; 3) регіонологія (районологія,

регіоніка) – пізнання процесів і факторів районоутворення, функціонування і розвитку конкретних регіонів; 4) регіонознавство (районознавство) – частина країнознавства, що досліджує специфіку регіонів окремої країни, її регіональної структури [380, с. 7].

Я. Верменич актуалізувала також поняття «регіоналізм», та «регіональна наука». «Регіоналізм, – відзначала дослідниця, – природний принцип територіальної організації соціально-економічних, політичних процесів, що проявляється у звичаях, ментальності, політичній поведінці. Термін «регіональна наука», характерний для західної наукової традиції (засновник якої американський економіст В. Айзард), репрезентує «методологічну модель», «комплексну міждисциплінарну наукову систему», що акумулює здобутки різних галузей знання у вивченні регіонального простору» [380, с. 8]. На думку Я. Верменич, регіональна наука уникає історичних підходів, а в Україні вона знаходиться на стадії утворення.

Розглядаючи теоретико-методологічні засади дослідження, не менш важливо окреслити значення понятійно-термінологічного апарату дослідження. Серед базових термінів – «політична партія». Перші фундаментальні дослідження, присвячені теорії політичних партій, з'явилися ще в ХІХ ст. У цей період різні школи і напрями західної політологічної думки започаткували дискусію щодо значення політичних партій для збереження демократичних цінностей. Чи не єдине питання, яке не викликало сумнівів, на думку одного з теоретиків англо-американської школи партології А. Лоуелла, полягало у необхідності існування цих об'єднань, адже вести дискусію про користь або ж шкідливість партій, – це теж ж саме, що «дискутувати про користь вітрів чи приливів».

Узявши на озброєння заклик А. Лоуелла, теоретики західної політичної думки – М. Острогорський, Р. Міхельс, М. Вебер – ввели низку теоретико-методологічних положень у сферу дослідження партій, які значною мірою продовжують визначати загальний напрям і зміст сучасної політичної науки, а також допомагають структурувати спектр політичних сил Західної України у

міжвоєнний період XX ст. Зокрема, М. Острогорський розглядав становлення й розвиток партійних систем двох держав – США та Англії. Учений вказав на важливе місце партій у державі та водночас назвав притаманні їм вади: постійний обман виборців, котрі віддали за неї свої голоси; внутрішньопартійна боротьба та ін. Р. Міхельс наголосив на подвійній ролі партій у політичному житті суспільства. Дослідник вивів «залізний закон олігархії», суть якого полягала в тому, що в межах кожної організації неминуче встановлюється панування керівної верхівки – «влада небагатьох вибраних». Серед причин, що сприяють появі олігархічних тенденцій, він назвав технічні та психологічні.

Теоретичні основи сучасної партології було закладено у працях німецького соціолога М. Вебера, деякі елементи концепцій якого стали визначальними для багатьох дослідників політичних партій і партійних систем Західної України 20 – 30-х рр. XX ст. Визначення партій, яке запропонував учений, стало класичним і мало чим відрізняється від тих, що з'явилися в останні десятиріччя. У партіях він вбачав суспільні організації, що ґрунтуються на добровільному прийнятті членів, які мають на меті завоювати владу для свого керівництва і забезпечити активним членам певних вигод (духовних і матеріальних) чи особистих привілеїв, або того і іншого водночас. М. Вебер одним із перших класифікував партії на підставі взаємозв'язку із соціальною структурою та з урахуванням етапів еволюції партійних формацій. Він виділив три види партій: вождистська чи харизматична; партія нотаблів (займається переважно організацією виборів); сучасна масова партія з високим рівнем бюрократизації та дисципліни [502 с. 78].

Дослідження М. Острогорського, М. Вебера, Р. Міхельса відкрили шлях іншим науковцям, серед яких – М. Дюверже. У праці «Політичні партії» дослідник запропонував власне визначення політичної партії: це ті партії, які складаються в епоху становлення загального виборчого права як єдиного способу легітимації влади і якісного розширення прав парламенту; вони виникли у нерозривному зв'язку з руйнацією феодальних абсолютистських

режимів, станово-ієрархічної структури середньовікового суспільства, авторитарної політичної влади і цензових виборчих режимів. Сутність сучасних політичних партій, відзначав науковець, найповніше і найглибше розкривається в їх організації, партія – спільність на базі визначеної організаційної структури [502, с. 80].

Вітчизняні дослідники також не залишили поза увагою проблему сутності політичних партій, їх значення в суспільно-політичному житті Західної України у міжвоєнний період ХХ ст. Перші праці, безпосередньо присвячені теорії політичних партій, з'явилися тільки у 1920–1930 рр., що пов'язуємо з відомим громадсько-політичним діячем В. Старосольським. Відомий ідеолог УСРП М. Стахів, класифікуючи політичні партії, розділив їх на декілька груп: а) примітивні і розвинені; б) правдиві і фальшиві; в) повні і неповні; г) виразноклясові і закритоклясові. За метою діяльності: а) клерикальні й антиклерикальні; б) партії суспільної перебудови й міщанського чи селянського типу; в) республіканські, монархістичні та демократичні. За способом за способами та засобами діяльності: а) революційні й мирно-реформістичні; б) радикальні й помірковані; в) терористичні й легалістичні [510, с. 17–25]. Відповідно до ідеології політичних сил, один із лідерів соціалістів-радикалів поділив політичні партії на «світоглядіві і без світогляду» [510, с. 20]. Упорядкована програма дій та стратегія – ознака, яка, на його думку, відрізняє розвинену політичну партію від примітивної [510, с. 21].

Не залишився осторонь проблеми також і В. Целевич. Він поділив політичні партії на класові і національні. Класові – захищали інтереси однієї соціальної верстви, натомість національні – «голосили клич єдності й солідарності усіх членів нації» [192]. Генеральний секретар УНДО наголосив, що українська громадськість, насамперед – інтелігенція, нівелювала значення повсякденної політичної праці серед населення. У 30-х рр. ХХ ст., на думку громадсько-політичного діяча, ця тенденція набрала загрозливого характеру для національно-визвольного руху. Серед причин, що сприяли поширенню

аполітичних настроїв серед значної частини населення, він виділив дві найважливіші: 1) сповідування принципу: «Геть із партіями, геть із партійництвом, хай живе безпартійність»; 2) висміювання політичної праці або ж залякування свідомих громадсько-політичних діячів. Безпартійність В. Целевича вважав «шкідливою для національного життя і демагогічною фразою» [192, с. 23]. «В інтересі збереження наших надбань на всіх ділянках життя мусимо скріпити участь громадянства в політичній праці, мусимо спинити втечу інтелігенції від політики, мусимо поборювати безпартійність і аполітичність», – відзначав політик [192, с. 25].

Всебічне дослідження громадсько-політичної діяльності В. Целевича неможливе без врахування низки принципів: історизму, послідовності (наступності), наукового плюралізму, об'єктивності, системності та всебічності. Наголосимо також на важливій ролі у пізнавальному процесі суб'єкта пізнання із уже сформованою т. з. в. «методологічною свідомістю» – системи світоглядних, професійних та життєвих настанов, які впливають на вибір методів дослідження та оцінку одержаних наукових результатів.

Зважаючи на історичний характер дослідження, серед принципів, застосованих у дисертаційній роботі, виділяється принцип історизму. Його особливість полягає в тому, що характеризуючи партійно-політичну працю В. Целевича та його науковий доробок, важливо правильно представити історичний контекст. Такий підхід дозволяє зрозуміти, чому більше уваги надано дослідженню одних проблем, натомість інші – взагалі не розглядаються. Оскільки тільки за роки незалежності України вийшли друком десятки наукових розвідок, які опосередковано або ж безпосередньо стосуються досліджуваної теми, принцип історизму набуває особливої актуальності.

У нерозривному зв'язку з принципом історизму перебуває принцип об'єктивності, який передбачає неупереджене, об'єктивне, наукове вивчення закономірностей розвитку суспільно-політичних процесів у сукупності фактів і подій. Сучасні дослідники відзначають, що «ніколи не існувало, не існує й не

існуватиме методології, соціально дистильованої, «очищеної» від залежності, від впливу з боку загального світогляду, переконань та установок дослідника» [490, с. 354]. Незважаючи на виправданий песимізм деяких науковців щодо можливого використання цього методу, автор у дослідженні намагався максимально абстрагуватися від власних політичних уподобань, а також інших факторів, які б негативно вплинули на формування неупередженого судження про об'єкт дослідження.

Зокрема, у роботі виключена низка суб'єктивних факторів (вибірковий підхід до всіх видів джерел, замовчування вироблених українською та зарубіжною історіографією проблем, «пристосування» одержаних результатів до власної концепції та ін.). Все більше дослідників усвідомлюють, що «оцінку відповідних явищ необхідно здійснювати не з позицій інтересів окремих соціально-класових (національних, релігійних тощо) сил, а з позицій загальнолюдських цінностей – тих світоглядних ідеалів і моральних норм, котрі акумулюють досвід усього людства, є спільними для всіх людей і відображаються в аксіологічному принципі соціального гуманізму. Це мир і злагода в суспільстві, чесна праця й добробут, соціальна справедливість, загальнолюдська й національна гідність, права та свободи громадянина, соціальна й правова захищеність людини, громадська відповідальність і законність» [371].

На окрему увагу заслуговує принцип послідовності, який дозволяє прослідкувати життєвий шлях В. Целевича у нерозривному зв'язку із попередніми десятиліттями та подіями, дотичними до предмету дослідження. Використовуючи цей принцип вдалося: а) виявити певний взаємозв'язок між ідеологічними поглядами відомого націонал-демократа та його родинним вихованням; б) проаналізувати тенденції ставлення лідерів УНДО до польського владного режиму на західноукраїнських землях, а також до низки антидемократичних режимів тогочасної Європи, серед яких – фашистський в Італії, націонал-соціалістський у Німеччині та комуністичний в СРСР.

Принцип послідовності застосований також в історіографічній частині дослідження при аналізі міжвоєнної, радянської, а також сучасної української історіографії, адже перехід від колишньої моністичної методології до сучасної плюралістичної, про що уже говорилося, призвів, де-факто, до ігнорування здобутків попередників. Сучасні науковці констатують давно відому істину: «Не пізнавши й не усвідомивши до кінця уроки нашого минулого, ми приречені повторювати вже допущені, особливо політичні, помилки. Уславлюючи теперішність, не можна замовчувати або ігнорувати минуле, яким би гірким воно не було. Бо зв'язок з минулим – об'єктивно зумовлений, він не залежить від чийогось бажання» [496].

При характеристиці історіографічного доробку попередників використано принцип наукового плюралізму – науково-теоретичні підходи до аналізу громадсько-політичної діяльності В. Целевича мають однакове право на застосування, якщо вони морально не застаріли (не ґрунтуються на марксистсько-ленінській методологічній моделі). Принагідно наголосимо, що визнання плюралізму поглядів не означає їх «механічного сповідування» або ж «сліпого перебування в полоні певних теоретичних і методологічних схем». Окреслені методологічні засади ефективні лише за умови їх комплексності та застосування адекватних дослідницьких методів. На цій стадії вкотре порушується проблема об'єктивності, що спричинена «прив'язкою дослідника до певної системи цінностей (національних, соціальних, моральних, релігійних та ін.)

Особливості формування світогляду В. Целевича, його перші кроки на політичній ниві, напрями громадської праці та основні вектори наукової діяльності прослідковуємо застосувавши принцип системності, який враховує багатофакторність історичного процесу та орієнтує на комплексне осмислення історичних знань. Цей принцип застосовано у процесі формування та використання джерельного комплексу дослідження, аналізу історіографії проблеми. Водночас у процесі узгодження статистичних даних, архівних матеріалів використано принцип всебічності, який застерігає науковців від

упередженого ставлення до історичного джерела, від однобічності, а отже-суб'єктивності його оцінки.

Методологічний інструментарій дослідження – доволі різноманітний. Частина авторів ототожнюють методологію з філософською наукою, інші науковці – із діалектикою, історичним матеріалізмом, загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки. Окремі дослідники наголошують, що методологія – це самостійна галузь наукового знання, котра виходить за межі філософського аналізу (що не збігається з філософією) і являє собою вчення, науку про метод і методики; четверті заперечують за методологією статус самостійної науки, розглядаючи її як систему принципів, методів та логічних прийомів наукового пізнання [512, с. 355].

Серед використаних у дисертаційній роботі методів виокремимо такі: загальні (філософські), загальнонаукові та спеціальні. Загальні методи базуються на діалектичному підході, який нерозривний із логічними засобами пізнання і спирається на вироблені діалектикою такі філософські категорії, як «зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок» та ін., що слугують інструментами проникнення в природу досліджуваного явища.

Більше зацікавлення викликають загальнонаукові методи. Логічний метод – це сукупність підметодів, спрямованих на теоретичне осмислення конституційно-правового явища. Він сприяє насамперед формуванню або ж вдосконаленню понятійно-термінологічного апарату науки конституційного права. Основу логічного методу складає аналіз, за допомогою якого досліджуване явище пізнається окремими частинами, тобто визначає найбільш істотні ознаки, що його характеризують. Аналіз кожної частини, елемента цілого сприяє, але ще не приводить до пізнання цілого. Ця мета досягається в результаті синтезування отриманих раніше, на стадії аналізу, даних. Одним із засобів реалізації аналізу та синтезу в дослідженні є наукова класифікація та класифікаційна схема, які достатньо широко використовуються в юриспруденції взагалі та конституційному праві зокрема. З логічних підметодів у наукових дослідженнях також часто використовується

індуктивний метод, який сприяє пізнанню явищ від окремого до загального, та дедуктивний, за допомогою котрого висновок щодо будь-якого елемента множини робиться на основі загальних властивостей усієї цієї множини.

Основні контури пропонованого дослідження окреслюють загальнологічні методи, передусім аналізу і синтезу. Завдяки аналізу можемо детально вивчити об'єкт дослідження, а також зробити низку т. зв. «наукових абстракцій», узагальнити наявні статистичні відомості. У поєднанні з індукцією (від одиничного до загального) та дедукцією (від загального до одиничного) цей метод знайшов своє підтвердження у визначенні особливостей програмних засад партій національно-державницького табору, характеристиці виборчих кампаній до польського парламенту та основних напрямів парламентської діяльності тощо. За допомогою проблемно-хронологічного методу дослідження розчленовано на низку вузьких тематичних проблем.

Для всебічного вивчення об'єкта дослідження важливе значення має моделювання (інші різновиди цього методу – уявлення та прогнозування). За його допомогою вивчають процеси і явища, які не піддаються безпосередньому вивченню. Під моделлю сучасні науковці розуміють уявну або матеріальну систему, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, може замінити його таким чином, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт. Метод моделювання передбачає: а) постановку завдання; б) визначення аналога; в) створення або вибір моделі; г) розробку конструкту; д) дослідження моделі; е) переведення знань з моделі на оригінал.

У пропонованому дослідженні широко використано низку теоретичних методів – компаративний, діалектичний, структурно-функціональний. На окрему увагу заслуговує метод порівняння, який стає дедалі популярнішим серед українських науковців. Способи порівняння різноманітні: ознак, властивостей, статистичних величин, порівняння в різних соціально-економічних та суспільно-політичних умовах. Зокрема, беручи до уваги предмет дослідження, використано три види порівнянь: історико-типологічне –

для аналізу різноманітних процесів зі спільними рисами й ознаками; історико-дифузійне – для з'ясування взаємозапозичень між партіями національно-державницького табору; історико-генетичне – для простеження життєвого шляху В.Целевича, формування його світогляду. Цей метод дає змогу показати історичні факти в тісному зв'язку з тією історичною ситуацією, у якій вони виникли.

Загальноісторичні методи – історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний уможливають виявлення причинно-наслідкових зв'язків і безпосередніх закономірностей історичного розвитку, дають змогу впорядкувати сукупність об'єктів або явищ на якісно визначені типи відповідно до властивих їм загальних істотних ознак), з'ясувати суть історичного процесу як сукупностей історичних фактів та ситуацій у їх цілісності та історичному зв'язку.

Важливе значення мають спеціальні історичні методи дослідження: синхронний, дихронний та ін., унаслідок чого проведено періодизацію суспільно-політичних процесів Західної України у міжвоєнний період ХХ ст.

У процесі написання роботи важливе значення мали застосовані кількісні методи, серед яких на провідних позиціях – статистичні. Зважаючи на те, що дедалі більшого значення в історичній науці набуває антропологія, за допомогою біографічного методу максимально персоніфіковано розвиток історичного процесу, простежено життєвий шлях однопартійців В.Целевича, показано їхній внесок у соціально-економічний і культурний розвиток краю. Антропологічний підхід а також біографічний метод дають змогу «оживити» історичний процес.

Універсальний інструмент пізнавальної діяльності – системний метод. У його основі лежить категорія «система», під якою розуміється об'єктивно створена для досягнення певної мети, відносно стійка, самостійна та автономна структурно-упорядкована цілісна єдність, що складається з сукупності елементів, які перебувають між собою в тісних зв'язках та відносинах. Пізнавальне призначення цього методу полягає в тому, щоб

виявити складові елементи системної цілісності та їх специфічну якість; визначити зв'язки, відносини й залежності елементів між собою; пізнати елементи у їх якісній визначеності та взаємодії, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; виявити функціональне призначення, роль та ефективність впливу системи й кожного її елемента на середовище і зворотний вплив середовища на систему.

Таким чином, дисертаційне дослідження ґрунтується на методологічному інструментарії, який покликаний забезпечити максимальну об'єктивність та достовірність одержаних наукових результатів. У роботі застосовано три головні групи методів наукового пізнання: загальнонаукові, емпірично-теоретичні та спеціально-історичні, а також – низку принципів пізнання: історизм, об'єктивність, всебічність, наступність та ін.. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом, що дозволяє всебічно розкрити поставлені завдання. Понятійний апарат дослідження представлений низкою термінів, серед яких на особливу увагу заслуговує визначення політичної партії. Для узагальнення результатів дослідження застосовано систематизацію джерел, що дозволило зробити певні об'єктивні висновки щодо особливостей громадсько-політичної та науково-видавничої діяльності В. Целевича.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ

Відомостей про дитячі та юнацькі роки В. Целевича надзвичайно мало, незважаючи на ґрунтовний аналіз науковцями архівних матеріалів, прижиттєві публікації одного із лідерів УНДО, а також біографічні відомості, надані сином, лікарем Богданом Целевичем, який сьогодні проживає у Чикаго (США). Відомо, що В. Целевич народився у 1890 р. (або ж 1891 р.) у с. Русатичі Бобрецького повіту Львівського воєводства у родині сільського учителя Михайла Целевича. Непересічна ерудиція, потяг до гуманітарних дисциплін дозволили йому після закінчення сільської школи та гімназії вступити на юридичний факультет Львівського університету імені Яна Казимира.

Одразу ж, «як начитаний і свідомий українець, він зі студентських років поринув у вир суспільно-громадського та культурного життя» [436, с. 162]. Спогади його сучасників свідчать, що майбутній лідер УНДО «майже постійно» був членом Виділу IV Секції Українського Студентського Союзу, а також націонал-демократичної секції цієї студентської організації, де гуртувалися студенти-прихильники Української Національно-Демократичної Партії (УНДП). У цей період головою Секції був В. Пежанський, членами Виділу разом із В. Целевичем – Є. Коновалець та М. Струтинський [168, с. 53]. Тоді ж він нав'язав перші контакти із відомими громадсько-політичними діячами, що заклало основи його патріотичного світогляду.

З-поміж акцій, які провели члени студентської організації, виокремимо оприлюднену УСС відозву «За український університет», яка викликала широкий резонанс у регіоні. Передумови цієї політичної акції описав О. Зінкевич: «Захопившись візією існування українського університету у Львові, як святині української науки і культури, Є. Коновалець ініціює підписання спільної декларації представниками всіх студентських організацій і

секцій – «За український університет». Власне серед студентів, які підписали документ, знаходимо прізвище В. Целевича [404, с. 104].

У декларації з обуренням відзначалося: «Заявляємо торжественно, що ми і надалі стоятимемо з цілою рішучістю при домаганні цілого народу за заснування самостійного українського університету з осідком у Львові та що в стремлінні за здійснення цього домагання не схилять нас ніякі невдачі, а противно, кожний удар проти змагань нашого народу буде гартувати наші сили проти історичного противника... До цілої української суспільності звертається молодь з зазивом, щоби вона і на будуче берегла з усією рішучістю університетські справи як нашого начального культурного домагання і щоби за здійснення його була готова кожної хвили стати одною лавою. Бо лише дорогою спільної, пляново акції молоді з цілим народом дійдемо до справдішнього заснування самостійного українського університету у Львові» [349, 1913, 4 люого].

Перша світова війна суттєво вплинула на побутове життя одного із майбутніх лідерів УНДО. Однак зауважимо, що В. Целевич, на відміну від більшості провідних членів українських політичних партій національно-державницького табору 1920 – 1930-х рр., не брав участі у військових діях ні у роки Першої світової війни, ні в період національно-визвольних змагань. Проте його товариш О. Навроцький відзначав, що вже у цей період «Володимир Целевич був добрим правником і мав політичний нерв та вже деякий досвід у громадському житті» [168, с. 55]. Ймовірно тоді ж він розпочав роботу на посаді судді або ж помічника судді м. Львова.

У цей же період (у роки Першої світової війни) В. Целевич був активним членом та брав участь у засіданнях Товариства українських правників (Львів), виступаючи його секретарем [227, с. 1]. Відомостей про цей фрагмент його біографії надзвичайно мало, проте не виникає сумніву (а) сам факт його значних здобутків у юриспруденції, про що свідчить посада секретаря організації, та (б) відсутність яскраво виражених конфліктних ситуацій на національно-політичному ґрунті з місцевою владою, навіть попри його участь

у боротьбі за український університет у студентські роки, заяви антипольського характеру у роки війни. У цьому контексті його постать вирізняється на тлі інших українських суддів. Важко не погодитися з Н. Мисак, яка відзначала, що «діяльність правників суворо контролювалася вищими інстанціями – Міністерством юстиції, Нотаріальною палатою та Палатою адвокатів, а яскраво виражена національна позиція часто ставала приводом для утисків з боку польської влади. В таких умовах основна маса українських нотаріусів і суддів, які належали до числа державних службовців, займала досить помірковані позиції» [477, с. 14].

Не забував В. Целевич також й про громадсько-політичну роботу. 19 листопада 1917 р. з ініціативи НК УНДП відбулися «перші більші політичні сходуни в часі теперішньої війни українців міста Львова в цілі відновлення української політичної організації міста Львова і вибору нового організаційного заряду» [233, с. 1].

Збори, відкрив С. Федак після чого надав слово для виголошенн доповіді С. Барану. У дискусії взяли участь також М. Лозинський, о. Теодозій Лежогубський, В. Щурат, С. Кульчицький та ін. віомі політики та ромадські діячі, які «піднесли конечність сильного політичного зорганізованя Українців міста Львова і утвореня окремих місцевих організацій на передмістях, котрі входили би в склад головної осередної організації, котру належить сейчас вибрати в формі тимчасового організаційного комітету, що мав би безпроволочно розпочати організаційну роботу і заняти ся політичним освідомленем як найширших наших кругів у Львові. Головою організації обрано С. Федака, його заступниками – о. Алекса Стефановича і А. Пісецького. До управи товариства, окрім А. Березовського, Й. Доманика, І. Ігната, І. Кошулинського, М. Лазорка, о. Теодозія Лежогубського, М. Лозинський, В. Пежанського, М. Стефанівського, Я. Яцкевича, увійшов також В. Целевич. Основним завданням управи на найближчі місяці проголошувалася «усвідомлююча робота на передмістях», організація «дискусійних вечорів на загальні і актуальні політичні теми» [233, с. 1].

Окреслені факти його біографії дозволили йому стати одним із засновників, а згодом – секретарем Українського горожанського комітету м. Львова (УГК), нав'язати контакти із відомими громадсько-політичними діячами, військовими, серед яких його найближчі товариші – М. Матчак та С. Федак. УГК розпочав роботу у надзвичайно складних суспільно-політичних і військових умовах.

5 грудня 1918 р. Польський Тимчасовий Комітет і особисто генерал Розвадовський дозволив С. Федаку заснувати УГК із застереженням, що діяльність організації буде спрямовано виключно на «задоволення щоденних потреб і охорони українців Львова» [76, арк. 4]. В одному із перших звернень УГК наголосив, що розпочинає діяльність «у найбільш трагічні хвилини нашого національного і державного життя..., серед нерозумного засліплення і ненависті, серед оргій помсти ображеної величі, серед цілковитого розвалу усіх основ громадського життя...» [76, арк. 24].

Згідно Статуту найвищим органом УГК проголошувалися загальні збори [75, с. 2]. Також утворено Малу (займалася поточними справами) та Велику Ради у складі почесних, звичайних членів і добродіїв, яка вирішувала усі «складні» питання діяльності Комітету. Секретарем організації обрано В. Целевича (1919 – 1921 рр.). При організації діяли низка комітетів та секцій, серед яких – надання матеріальної допомоги, допомоги полоненим, інтернованим, арештованим і немічним; самаритянську, посередництва у питаннях працевлаштування, правової поради, управлінську шкільну, надання допомоги гірським повітам [76, арк. 5].

Наголосимо, що виконувати статутні завдання УГК допомагала українська еміграція. Сучасники подій відзначають: «На диво, найменше було клопоту з фондами. Американська, а передусім канадська еміграції виявили себе такими жертвенними, як ніколи перед тим і ніколи пізніше. Напливали гроші поважними сумами, одного разу від Українського Канадського Червоного Хреста прийшов чек на п'ять тисяч доларів, що в тому часі, перерахувавши на польські гроші, було колосальною сумою. Приходили

великі посилки з харчами, одягом, медикаментами та іншими речами. А що не було їх де примістити, то д-р Федак «зареквірував» для тієї цілі залю «Сокола-Батька». Майже до стелі сягали мішки і скрині...» [168, с. 67].

Отже, можемо зробити висновок, що, по-перше, В. Целевич в умовах воєнних дій отримував необхідні для життя фінансові та матеріальні засоби. По-друге, працюючи секретарем УГК, він нав'язав контакти із українською еміграцією, що дозволило йому на початку 1920-х рр. емігрувати до США та продовжити збір коштів на потреби українського національно-визвольного руху у краї.

Особливості створення та діяльності організації, зокрема її секретаря – В. Целевича, яскраво ілюструють спогади З. Книша. Громадсько-політичний діяч констатував: «На початку 1919 року д-р Лев Ганкевич і д-р Степан Федак вистаралися в ген. Розвадовського, коменданта Львова, про дозвіл заложити Український Горожанський Комітет. Цей Комітет мав різні Секції, як правну, опіки над інтернованими і полоненими, допомоги політичним в'язням і т. д. Особливо повні руки роботи мала Секція Правних Порад у часі, коли поляки, ідучи вслід за українською армією в відступі, арештували українців, що працювали в урядах за своєї влади, позбавляли їх праці і платні та інтернували. В Українському Горожанському Комітеті працювали, крім д-ра Лева Ганкевича і д-ра Степана Федака, проф. Маріян Панчишин, його брат-правник, Ольга Кривокульська (пізніша дружина проф. Маріяна Панчишина), суддя Володимир Целевич, Білобрамівна (пізніша дружина молодшого д-ра Панчишина), а потім ще Ярослав Чиж, Осип Навроцький та інші. Деякі з тих осіб зайняли пізніше високі керівні пости в Українській Військовій Організації» [164, с. 23].

Останній, зокрема, потрапив до УГК завдяки В. Целевичу. «Десь з початком вересня я наткнувся на Руській вулиці на Володимира Целевича, мого доброго знайомого і товариша з львівського університету та з Академічного Дому, – згадував він згодом. – Коли по першій привітанні він довідався, що я не знаю, що з собою робити, одразу запропонував мені роботу

на пості начальника канцелярії в Українськiм Горожанськiм Комiтетi, де вiн був секретарем. Володимир Целевич договорився зо мною, що другого дня вранцi пiдемо до Голови УГК, д-ра Степана Федака. Д-р Степан Федак знав мене з-перед вiйни. Вiн був головним директором «Днiстра» i «Карпатiї», а я працював там як кореспондент. Привiтав вiн мене з поворотом з вiйни, як знайомого, i без балачок затвердив пропозицiю Володимира Целевича. З бюро дир. Степана Федака в «Днiстрi» ми обидва з Целевичем пiшли до канцелярiї УГК по другiй сторонi Руської вулицi пiд ч. 3, II поверх» [168, с. 72].

В. Целевич також познайомив О. Навроцького iз членом УГК Я. Чижом, який запропонував останньому створити «осередок-команду [УВО – авт.] та намитити до неї ще двох членiв, з таким застереженням, щоб нiчого [поки що – авт.] не говорити про УВО» [168, с. 72]. «Над пропозицiєю Ярослава Чижа я довго не надумувався, – вiдзначав О. Навроцький, – i по короткiй розмовi погодився на неї... Пiсля розмови з Ярославом Чижем вернувся я до канцелярiї УГК i, коли побачив Володимира Целевича, з мiсця рiшився запропонувати його на члена Команди, хоч вiн не був вiйськовиком» [168, с. 72].

О. Навроцький констатував, що «швидко рiшився запропонувати Юрка Полянського на третього члена Команди». Я. Чиж i М. Матчак погодилися на його пропозицiю, пiсля чого «вiн негайно пiсля того розмовився з Володимиром Целевичем i Юрком Полянським. Вони теж погодилися, без нiяких застережень. Внедовзi ми зiйшлися всi п'ять, таки в бюрi УГК, i устiйнили, що ця нова станиця буде називатися «Начальна Колегiя Української Вiйськової Органiзацiї» [168, с. 73].

Координацiйна робота УВО проходила в рамках УГК. «Офiцiйних нарад чи засiдань ми не вiдбували, – вiдзначали члени Комiтету. – Ми [О. Навроцький – М.К.] обидва з Володимиром Целевичем працювали в однiй кiмнатi, Ярослав Чиж був близько, а Михайло Матчак i Юрко Полянський заходили до УГК часто. I не думали ми про якийсь регулямiн, чи протоколи. Спочатку йшлося про те, щоб вишукувати старшин i стрiльцiв та розбудовувати органiзацiю» [168, с. 73]. Надалi В. Целевич «вiд ранку до

пізньої ночі» працював в УГК – «тільки дуже мало часу йому залишалося, щоб виконати те чи інше доручення або взяти участь у розмові чи нараді».

Однією з перших акцій УВО став бойкот рішення польського уряду про поділ Галичини на воєводства [3, арк. 15]. У жовтні 1920 р. члени Начальної команди, серед яких В. Целевич, виготовили «проклямацію з протестом проти рішення польського уряду та розліпили її по місті. «Обов'язок виконати цей задум упав на членів Начальної Колегії, – відзначали учасники акції. – Кожний з нас дістав від Матчака згорток проклямацій, запасся в коробку з клеєм і квачем та ніччю вийшов на місто. Трохи було моторошно від незвичної роботи і все-таки небезпечного підприємства, бо ж могло статися таке, що при першій, на загальній дрібній акції, ледве створена Начальна Колегія УВО попадеться в польські руки. Та все пройшло щасливо...» [168, с. 74].

Проте, поступово роль В. Целевича в УВО, зважаючи на відсутність належного досвіду у військових кампаніях, звелася до суто організаційної роботи. Провід в організації перейняли Є. Коновалець, Д. Паліїв, Б. Гнатевич, В. Кучабський, О. Коберський, С. Федак та ін. військові, які «почували себе ще зв'язаними військовою дисципліною, а передусім братерством зброї, а дійсність під польським режимом ставала щораз більш болюча для тих, що ще так недавно були вояками вільної української держави і наявно бачили різницю між свободою у власній державі і поневоленням» [168, с. 75–76].

Мілітаризація організації нерідко приводила до арештів її провідних членів. Зокрема, 4 грудня 1919 р. підпоручник поліції Піхлер заарештував В. Целевича, М. Ільницького, І. Панчишина та Л. Малецького, яких помістили до в'язниці разом із рецидивістами. Тільки 9 грудня затриманих допитали і відпустили зважаючи на відсутність складу злочину. Ув'язнення провідних членів УГУ та УВО викликало обурення широкої громадськості. Зокрема, після наради Великої Ради, УГК надіслала лист до міністра внутрішніх справ Польщі Войціхівського, в якому вимагала звільнення ув'язнених та справедливого розслідування у справі [76, арк. 64].

У таких умовах В. Целевич усе більше схилився до політичної діяльності, «культурно-освітньої й економічної праці для української людности своїх повітів». Більше того, О. Навроцький відзначає, що УВО на зламі 1921 – 1922 рр. делегувало В. Целевича а також і його особисто «активізувати політичні партії»: перший – національно-демократичну, другий – радикальну. «Не беруся твердити, що саме ми обидва зрушили їх, – продовжував він, – бо в одній і в другій партіях були в проводі визначні громадяни й політики, що відчували свою відповідальність і не потребували заохоти збоку, але все ж таки ми немало причинилися до того, що вони почали активніше виступати та що прийшло до створення Міжпартійної Ради з націонал-демократів, радикалів і християнських суспільників» [168, с. 77].

Після приїзду Є. Коновальця до Львова В. Целевич усе більше віддаляється від УВО та зближується із провідними членами УНДП, які, відзначимо заради справедливості, доволі насторожено сприймають його перебування у підпільній радикальній організації. Проте, більшість «цивільних» з-поміж членів Міжпартійної Ради і Партійних проводів... багато чого здогадувалися, та не прораджувалися з тим і не плескали язиками» [168, с. 77].

Щоб уникнути зайвих конфліктів, О. Навроцький та В. Целевич «брали участь у засіданнях і нарадах Міжпартійної Ради не як представники Української Військової Організації, тільки як умандатовані члени представництва політичних партій, що до них кожен... належав. Всі годилися з фактом існування УВО і відносилися до здогадних членів Начальної Команди УВО з довір'ям і з прихильністю» [168, с. 77].

Авторитету В. Целевичу серед української партійної еліти Галичини та закордоння додав його арешт після замаху С. Федака на маршала Й. Пілсудського та воєводу В. Грабовського 25 вересня 1921 р. Секретар УГК був втаємничений у деталі проведення операції. Тому, коли він разом із О. Навроцьким прийшли до батька С. Федака «в понеділок уранці, на другий день по атентаті, до його бюро в «Дністрі», а ми робили це кожного дня для

обговорення біжучої роботи в Українському Горожанському Комітеті – то він стрінув нас такими словами: «Не маю до вас, хлопці, жалю, що ви призначили мого сина. Але кому прийшло до голови вибрати саме сина Федака, що, як Голова Українського Горожанського Комітету, репрезентує тепер українців?». Не ждучи на нашу відповідь, казав нам сідати і реферувати справи» [168, с. 78].

Проте невдовзі – 16 жовтня 1921 р. арештували також В. Целевича та інших членів УГК, а 19 жовтня того ж року влада взагалі заборонила діяльність Комітету. Українська преса назвала цей день (16 жовтня) «Чорною неділею». Уже о восьмій годині ранку поліція провела обшук у приміщенні УГК, а також у будинку В. Целевича та О. Навроцького. Останніх згодом «спроваджено до Комітету, щоб вони були присутні при ревізіях, а відтак їх доведено до арешту» [338, с. 1]. «Чорна неділя зробила велике вражіння на львівську людність, – відзначали кореспонденти «Свободи». – Цілий день люде стояли громадками на вулицях і дивилися, як транспорти арештованих під сильними ескортами відправлялися до поліції. Не в одного українця стискались п'ястки і виривались з уст глухі прокльони – та не сила було щось зробити...» [338, с. 1].

Принагідно відзначимо, що В. Целевич був добре ознайомлений із особливостями проведення іншого, не менш резонансного агентату – замаху на угодовця С. Твердохліба. О. Навроцький відзначав, що на другий день після атентату на С. Твердохліба, Є. Коновалець «зумисне зайшов, щоб поінформувати, що організатор атентату Дзіковський заломився, стратив нерви, готовий «засипати» всіх і вся. Сказав, що ввечері виїздить на село, до батьків, що Володимир Целевич уже перенісся до мешкання д-ра Степана Біляка і радив також подумати про те, щоб скритися на якийсь час». Однак, не послухавши Є. Коновальця, О. Навроцький потрапив у поліцейний відділок, де «інсп. Лукомський та підкомісар Чеховський і навипередки один поперед другого питалися, чи знаю я полк. Євгена Коновальця та Володимира Целевича і де вони. З того я виміркував, що вони обидва не дали себе схопити.

Стало мені легше на душі, і я спокійно відповів їм, що обидвох тих панів знаю, але невідомо мені, де вони тепер» [168, с. 79].

Незважаючи на репресії, В. Целевич не полишив контактів із Є. Коновальцем та провідними членами УВО. Він був втаємничений у переговори Начальної колегії УВО із еміграційним урядом ЗУНР. Зокрема, одна із таких зустрічей відбулася восени 1922 р. О. Навроцький у спогадах відтворив деталі цієї події: «Зустріч з членами Делегатури [ЗУНР – М. К.] відбулася в будинку «Сільського Господаря» при вул. Зіморовича ч. 20, в кімнаті на першому поверсі. Не пригадую точно, хто з членів Делегатури, крім проф. Галущинського, був на цій зустрічі. Здається мені, що д-р Іван Куровець, д-р Володимир Охримович, інж. Юліян Павликовський і ще дехто. Нас було трьох – полк. Євген Коновалець, Володимир Целевич і я, правдоподібно також проф. Юрко Полянський. Зустріч тривала коротко. Проф. Галущинський з'ясував ситуацію і запитався Полковника, чи і як Українська Військова Організація задумує реагувати. Полковник заявив, що Начальна Команда УВО дасть наказ припинити саботажну акцію і заповдав причини. На цьому зустріч закінчено і всі розійшлися» [168, с. 79].

В. Целевич підписав заяву Міжпартійної ради від 22 січня 1922 р., у якій йшлося про цілковиту довіру до уряду Є. Петрушевича. «Д-р Євген Петрушевич і його уряд являються єдиним правним заступництвом українського населення Східної Галичини, отже величезної більшості населення нашого краю взагалі, перед державами й народами світу». Цікаво, що серед 15 осіб прізвище В. Целевича у заяві – на другому місці після голови УНТП. Часопис «Свобода» риторично запитував: «Який українець не знає цих імен наших давніх і випробуваних борців за народне право?» [357, 1922, 22 березня]. Таким чином, можемо зробити висновок, що на початку 1920-х рр. майбутній лідер УНДО зумів здобути непересічний авторитет серед української партійної еліти Галичини, про що уже зазначалося.

Ще один доказ цієї гіпотези – участь В. Целевича у допомогівій акції української еміграції. Його виїзд за кордон пришвидшила боротьба в УНТП,

яка на зламі 1922 – 1923 рр. остаточно розділилася на два табори. На боці Народного Комітету стояла більшість його членів і частина інтелігенції, натомість Є. Петрушевича підтримувала переважно молодь, а також частина старших політиків, які гуртувалися навколо перемишльського «Українського Голосу» та львівського «Слова». Рішення Ради послів держав Антанти 1923 р. поглибило розкол між екзильним урядом ЗО УНР і провідними колами УНТП. Усе більшої популярності набували автономістські настрої. Яблуком розбрату стали питання ролі і місця закордонного представництва; ставлення до Польщі та Радянської України; політична тактика в умовах польського владного режиму тощо.

Однак, не чекаючи з'їзду УНТП, який повинен був би вирішити окреслені проблеми, В. Целевич емігрував за кордон. У 1923 – 1924 він перебував у США та Канаді, де збирав кошти на культурно-освітні та соціально-економічні потреби українства. В. Качкан справедливо відзначав, що «про його діяльність тут, на жаль, скупі дані» [436, с. 159].

Проте у спогадах П. Задорецького знаходимо відомості, які свідчать про його активну громадсько-політичну й освідомлюючу працю на американському континенті: «Пригадую, як сьогодні, що це була субота, коли дістав я листа, читав і очам своїм не вірив, що «якийсь визначний гість з Європи конче хоче зі мною бачитись». З великою цікавістю телефоную до п. Галичина і питаю, хто саме є той визначний гість? Довго тієї ночі з суботи на неділю не міг я заснути. Перейшов у своїх думках усіх відомих мені в краю наших визначних людей і спинився на особі добре відомого мені особисто нашого судді Володимира Целевича, який після Першої світової війни бував у мене в хаті в Нью-Йорку, тож здавалось мені, що суддя Целевич висланий з краю в Америку з якоюсь важною справою. Він знав мене з часів січового руху в Америці, коли він, як суддя, переводив серед нью-йоркських січовиків «присягу на вірність і поміч українському народові в його визвольній боротьбі» та промовляв на січовім святі для відзначення «Листопадового

Чину» (святкування дало почин до відзначення «Першого Листопада» по всіх українських громадах в Америці)» [404, с. 826].

Перебуваючи у Німеччині, США В. Целевич інформував місцевих українців про суспільно-політичні події у Галичині та настрої населення. У 1924 р. він зокрема неоправдано оптимістично заявляв: «...у краю іде в скорім темпі до консолідації. З'їзди трьох краєвих патій, а саме радикальної, заграви і трудової провели формальні ухвали про потребу негайного утворення політичного проводу в краю і представництва за кордоном... Цілий ряд людей працює з повною посвятою при повній відсутности матеріальних засобів...» [25, арк. 2].

Після повернення із американського континенту та виходу із УВО, В. Целевич став одним із лідерів новоутвореного УНДО, що започаткувало новий етап у його політичній біографії.

Таким чином, фрагментарні відомості про дитячі та юнацькі роки В. Целевича не дозволяють у достатній мірі реконструювати цей сегмент його біографії. Проте, із впевненістю можна сказати, що основи його світогляду заклало родинне виховання, перебування в українських студентських товариствах, знайомство із відомими патріотично налаштованими громадсько-політичними та військовими діячами. Перші кроки у громадсько-політичному житті краю В. Целевич здійснив у лавах УГК, який базував свою діяльність на позапартійній основі та опікувався національно-культурним та соціально-економічним життям українців Східної Галичини. У цей же період він став одним із засновників УВО, що посилювало увагу поліції до його особи. Після хвилі терактів, зокрема замаху 1921 р. на Й. Пілсудського, В. Целевич піддавався арештам та ув'язненню, що, однак, не похитнуло основ його світогляду. Згодом один із лідерів УГК емігрував за кордон.

РОЗДІЛ 3

У ЛАВАХ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ

3.1. Партійна діяльність у період становлення УНДО

У 1920 – 1930-х рр. на політичну арену Західної України вийшла плеяда нових талановитих громадсько-політичних діячів, серед яких – В. Целевич. Відстоювання ідеї державності та соборності України, національної самобутності та єдності українського народу, захист його національних та соціально-економічних прав стали першочерговим завданням громадсько-політичної праці діяча. Здобувши значний досвід організаційної роботи в українських студентських товариствах, громадських організаціях, передусім УГК та УВО, В. Целевич наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. став одним із лідерів найвпливовішої політичної партії Західної України – УНДО.

Після ухвали Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 р., уряд В. Грабського розпочав реалізацію ендецької концепції однонаціональної держави, спрямованої на закріплення польського панування в краї, винищення українства. Започатковано безоглядну полонізацію українського шкільництва, обмеження діяльності національно-культурних та господарських товариств, а також - сфери вживання української мови. У таких умовах національно-свідомому українству ставала дедалі очевиднішою необхідність консолідації національно-державницьких сил.

У цей період В. Целевич перебував у США, де збирав кошти на національно-культурні потреби українців краю та продовження визвольної боротьби. Після його приїзду наприкінці 1924 р. до Львова, він виступив одним із активних прихильників об'єднання національно-демократичних сил краю, ввійшовши до т. з. в. Консолідаційної комісії. Чи не єдиною проблемою В. Целевича та його однодумців на шляху до консолідації національно-державницьких сил стала позиція Є. Петрушевича та колишньої Незалежної

групи, яка перебувала під його впливом. Упродовж травня-червня 1925 р. колишній диктатор ЗУНР наполягав на затвердженні його мандату на зовнішньополітичну діяльність від імені «майбутнього об'єднання». Є. Петрушевич також наполягав, щоби Народний Комітет УНТП і УПНР «згодилися не міняти старої організаційної форми, другими словами, щоби трудова партія продовжувала при зміні складі далі існувати з її Народним Комітетом і згаданим мандатом для Петрушевича» [23, арк. 15]. Погодити існуючі розбіжності вдалося, передусім, завдяки організаційним здібностям Д. Левицького, В. Целевича та В. Мудрого [23, арк. 15].

Остаточне узгодження об'єднавчою комісією всіх політичних суперечностей дало змогу опрацювати консолідуючу платформу національно-демократичних сил краю. Зрештою, 11-12 липня 1925 р. у Львові відбувся об'єднавчий з'їзд низки політичних сил, що ознаменувало утворення УНДО – політичної партії, яка за короткий період часу монополізувала культурно-освітнє життя краю, здобула підтримку переважної більшості його населення [537, с. 3].

В. Целевич – одна із центральних постатей з'їзду. Він разом із М. Черкавським, Г. Тершаковцем, о. С. Онишкевичем увійшов до його президії [537, с. 4]. Після виступу голови Народного Комітету УНТП С. Голубовича, який ознайомив делегатів з результатами роботи Консолідаційної комісії, М. Струтинський зачитав підготовлену новоствореним органом Політичну платформу УНДО, яку згодом було прийнято без обговорення. У Відозві, яка знову ж таки була розроблена Консолідаційною комісією, до якої входив В. Целевич, розтлумачено основну політичну лінію партії – здобуття самостійної, соборної Української держави. У документі, зокрема, наголошено, що «від нинішнього дня весь український національний табір виступає як одна цілість, стає в одній оборонній і боєвій лаві, в одній суспільній фаланзі» [537, с. 5].

Делегати з'їзду також обрали керівні органи партії. Головою УНДО обрано Д. Левицького, який в інавгураційній промові закликав однопартійців

до наполегливої праці. «Тільки збірним зусиллям цілої суспільності зможемо побороти лихоліття, яке переживаємо, – із оптимізмом відзначив він. – Провід тільки тоді зуміє виконати вложені на нього обов'язки, коли його ініціатива в кожній справі знаходитиме широкий відгомін на місцях, коли в підмурівок нашої будівлі діячі на місцях покладуть якнайбільшу суму праці і доброї волі» [349, 1925, 15 липня]. Щодо В. Целевича, то він не тільки увійшов до Центрального комітету (37 осіб), але й був обраний генеральним секретарем УНДО [344, с. 289]. Водночас для реалізації програмних положень партії призначено відповідальних за окремі напрями її діяльності: О. Марітчак – закордонні справи; М. Волошин – внутрішні; В. Целевич – організаційні; Ю. Павликовський – економічні; М. Гаврисевич – фінансові; І. Ліщинський – шкільні; о. Садовський – церковні; В. Мудрий – преса і пропаганда [537, арк. 12].

Таким чином, основним завданням В. Целевича, згідно ухвал установчого з'їзду УНДО, стали організаційні справи, зокрема відбудова повітових організацій, відновлення діяльності осередків партії у селах та партійного руху загалом. Уже 8 серпня 1925 р. з ініціативи В. Целевича ЦК УНДО оприлюднив одну з перших відозв, в якій закликав членів партії до інтенсивної праці, організації повітових з'їздів і виборів партійного керівництва на місцях. Через три дні лідер партії повторно звернувся до членів Народного Комітету, повітових організаторів із закликом якомога швидше приступити до організаційної роботи – відновлення старих або ж створення нових місцевих партійних організацій [508, с. 126].

В. Целевич усвідомлював, що основними організаційними формами залучення українського населення до активного політичного життя повинні стати народні віча, збори, мітинги та маніфестації. На засіданні Президії ЦК УНДО, яке відбувалося за його участю 28 серпня 1925 р., у відповідь на полонізацію українського шкільництва польською владою, конкретизовано програму дій УНДО. Лідери партії пропонували розгорнути масштабну протестну кампанію [334, с. 2]. Уже 30 серпня у Львові відбулося одне із

перших віч, на якому виступив генеральний секретар партії. В. Целевич закликав до «якнайрішучішого протесту проти шкільних законів, зокрема проти розпорядків Львівської кураторії, які стремлять до обмеження і скасування прав українського народу на полі шкільництва, здобутих за часів австрійської влади» [235, с. 1]. Згодом ідентичний захід, організований В. Целевичем, відбувся у с. Дорогові Самбірського повіту Львівського воєводства. Віче, що проходило під гаслом «Для українських дітей – українські школи, українській школі – українського вчителя!», викликало широкий резонанс серед місцевих мешканців.

Восени 1925 р. ЦК УНДО ініціювало проведення нової хвилі повітових віч, основне вістря яких спрямовувалося проти оголошеної польським урядом земельної реформи, яка, де-факто, зводилася до колонізації Західної України. У рамках оголошеної протестної кампанії, 18 жовтня 1925 р. В. Целевич виступив на вічу у Кам'янці-Струмиловій, 21 жовтня – в Рогатині. Тема осадництва та важкого становища українського селянства домінувала також на інших вічах, в яких наприкінці 1925 р. брав участь генеральний секретар партії [9, арк. 4].

17 січня 1926 р. віче, організоване НОУЛ, відбулося у Львові [504, с. 408]. Учасники заходу виступали з різким осудом ухвали Львівської міської ради, згідно з якою у місцевих органах влади заборонено виступати українською мовою. Головний реферат виголосив генеральний секретар УНДО В. Целевич. Він охарактеризував історію боротьби українського міщанства м. Львова за свої національно-культурні права, відзначив зростання кількості українського населення в містах Галичини [504, с. 409]. У підсумкових резолюціях віча наголошено, що «українці, громадяни престольного города князя Льва протестують найбільш рішучо проти дотеперішньої розтратної і кривдячої широкі маси трудового населення господарки м. Львова; протестують якнайбільш рішучо проти колонізаційної і крайно ворожої українському народові політики міської ради і магістрату, а зокрема проти не призначення українців до служби у львівському магістраті і міських

заведеннях, проти намагання переходу міських службовиків на латинський обряд та ін.» [349, 1926, 23 січня].

Згуртувавши національно-демократичні сили краю навколо ідеї «боротьби за найвище право нації», УНДО опинилося в центрі українського політичного життя Другої Речі Посполитої. Однак, подальший розвиток партії гальмувала відсутність чіткої ідеологічної лінії, а також конкретної довгострокової програми, яка б визначала тактику і стратегією дій націонал-демократів. Ситуація ускладнювалася відсутністю монолітності в УНДО. Львівський дослідник І. Соляр виділив щонайменше три групи в середовищі націонал-демократів: 1) прихильники переговорів з польським урядом (В. Бачинський, А. Говикович та ін., згуртовані навколо часопису «Політика»); 2) центристи (Д. Левицький, В. Целевич, Д. Паліїв, В. Мудрий та ін., контролювали «Діло», «Свободу», «Новий час»); 3) прихильники орієнтації на Радянську Україну (П. Евин, О. Марітчак, Г. Микитей, Л. Петрушевич та ін., згуртовані навколо часопису «Рада») [503, с. 78].

Навесні 1926 р. генеральним секретарем УНДО був розроблений проект програми партії [5, арк. 6]. Чи не вперше він публічно обговорений 6 березня 1926 р. під час повітового народного з'їзду УНДО у Копичинцях за участю делегатів 28-ми громад Копичинецького і Гусятинського повітів. В. Целевич не тільки детально охарактеризував проект програми УНДО, проаналізував організаційний статут УНДО, але й розповів про політичне становище українців у складі Польської держави, наголосив на потребі сильної політичної організації. Після реферату розгорнулася дискусія, у якій виступаючі заявили про необхідність об'єднання українців у лавах УНДО, наголосили на потребі заснування в кожному селі партійної організації [291, с. 1].

Зважаючи на позитивні відгуки однопартійців, проект програми УНДО В. Целевича продовжував обговорюватися на інших вічах у краї [537, с. 9]. 19 березня 1926 р. В. Целевич взяв участь у повітовому Народному з'їзді у Добромилі, 25 березня – у Сокалі [309, с. 1]. Генеральний секретар партії брав участь також у роботі інших повітових з'їздів, на яких, здебільшого,

виголошував реферати про ідеологічні проблеми УНДО, організаційні справи партії. На вічу 9 квітня 1926 р. (скликане Сокальською управою УНДО), В. Целевич, крім внутріпартійних проблем, охарактеризував реформи уряду у сфері самоврядування і шкільництві. Один із лідерів партії поставив резолюцію з вимогою негайного проведення виборів до громадських рад, яку віче ухвалило одноголосно. Водночас промовець проаналізував результати шкільного плебісциту, сфальсифікованого польською владою [237, с. 1]. Згодом В. Целевич взяв участь в довірочній нараді УНДО Жовківського повіту [241, с. 1].

Значну підтримку націонал-демократам надавала греко-католицька церква. Івано-Франківський історик М. Кугутяк справедливо зауважив, що «греко-католицькі священники на своїх деканатських зборах часто доходили думки про необхідність «впливати на селян у дусі гасел УНДО» [455, с. 211]. Зокрема, на зборах греко-католицьких священників у Радехові, на які прибув В. Целевич, вирішено спрямувати всі сили на активізацію діяльності «Просвіти», кооперативних товариств, боротьби за українську школу». 15 квітня 1926 р. В. Целевич обговорив питання становища українського шкільництва в Польщі у Варшаві із директором департаменту національних меншин Ліги Націй Е. Колбаном. У розмові генеральний секретар УНДО порушив питання цензури і конфіскації українських часописів – «Діла», «Нового часу», «Свободи» [361, 1926, № 92].

Таким чином, публічне обговорення програми партії, підготовленої В. Целевичем на початку 1926 р., привело до розгляду одного із основоположних питань на засіданні ЦК УНДО 24 квітня 1926 р. Генеральний секретар партії констатував, що зважаючи на прогресуючий розвиток партії, постала проблема ухвалення загальної концепції розвитку партії, яка б дозволила розв'язати три завдання: 1) відбудови низових ланок УНДО; 2) мобілізації українського суспільства задля зміцнення господарських інституцій; 3) опрацювання програми УНДО у всіх напрямках національного життя. Проте, незважаючи на усвідомлення членами ЦК того, що «політика

польської адміністрації йде по лінії експансії на схід коштом українського народу і української території, змагає до того засобом повної екстермінації і знищення всіх верств українського народу на загарбаних землях, гніту української культури, просвітнього, економічного та національно-політичного життя», дискусія над основоположним документом виявилася доволі напруженою [455, с. 315].

Надзвичайно важливим для генерального секретаря УНДО стало засідання Ширшого Народного комітету УНДО 13 травня 1926 р., яке відбувалося за участю членів ЦК, голів повітових комітетів, послів і сенаторів, редакторів українських часописів, представників культурно-освітніх і господарських товариств. Основне питання порядку денного – схвалення політичної програми партії [10, арк. 12]. В. Целевич визнав, підготовка програми для позакласової партії, яка прагне пропагувати політику «орієнтації на власні сили», виявилася складною справою. Представлена «програма формулює наші максимальні і найвищі домагання, а наші домагання в злободневних пекучих справах формулюють вищі партійні органи при допомозі резолюцій політичного і тактичного характеру, – відзначав генеральний секретар. – Програма мусить бути непорушна й одна, а ухвалювані партійними з'їздами постанови політично-тактичного характеру можуть змінюватися відповідно до обставин, але не сміють ніколи попадати в суперечність з основними точками програми» [10, арк. 15].

Аналіз документу показує, що В. Целевич взяв за основу програми платформу УНДО 1925 р., доповнивши її двома пунктами у політичному розділі. Їх суть зводилась до, по-перше, утворення української міжпартійної ради і порозуміння з іншими т. зв. національними меншинами у Польщі та, по-друге, обстоювання конституційно-парламентського устрою майбутньої держави. Водночас у проекті викладено детальну програму економічних, культурних перетворень та план реформування судівництва [537, с. 8].

Над проектом розгорнулася дискусія, передусім навколо розв'язання аграрного питання. У дискусії взяли участь Т. Окуневський, О. Луцький,

о. С. Юрик, Я. Олесницький, Г. Тершаковець, А. Лунів. Заслухавши опонентів, В. Целевич вдруге виступив на захист принципів положень програми партії. Він допускав стилістичні зміни проекту, але не міг погодитися «з неясностями в деяких справах, яку хочуть вести декотрі з-перед бесідників». Генеральний секретар відзначив, що у програмі «мусить бути все ясно, лицемірити не можна. Ще ніхто по-лицемірськи нічого не збудував і не збудує». Виступаючий заявив, що тільки партійний Народний з'їзд може ухвалити програму партії, Народний комітет уповноважений тільки прийняти проект до відома або ж відхилити, проте ухвалювати його не має повноважень [537, с. 9].

Чи не єдиним позитивом засідання Ширшого Народного комітету стало затвердження нового організаційного Статуту. Відповідно до документу, найвищою інстанцією УНДО проголошувався Народний з'їзд, що мав скликатися раз на два роки. Його делегати ухвалювали програму партії, обирали Центральний Комітет (40 осіб). Другою інституцією партії проголошено Народний Комітет (90 осіб), який скликався двічі на рік. НК заслуховував звіти ЦК, визначав тактику партії у період між з'їздами, обирав партійний суд, під час виборів виконував функції головного виборчого комітету. Виконавчий орган партії – ЦК, збирався на свої засідання щонайменше один раз на місяць. Керівництво роботою ЦК здійснював голова партії. На першому засіданні ЦК обиралася президія, ексекютива, генеральний секретар і його заступник. ЦК здійснював керівництво усією партійною роботою. При ЦК діяла Народна Канцелярія [537, с. 10].

Важливе місце відводилось повітовим організаціям партії, найвищим органом якої був повітовий народний з'їзд [10, арк. 15]. Він скликався в листопаді кожного року і обирав повітовий народний комітет. Крім делегатів, з вирішальним голосом у роботі повітового народного з'їзду дозволялось брати участь усім членам партії повіту. При потребі ЦК міг створити окружні організації, до яких входили декілька повітів. На першому засіданні повітового народного комітету (ПНК) обиралася президія – голова, секретар і касир. ПНК

засідав раз на місяць, створював відповідні комісії, секції і партійні кола, призначав мужів довір'я [10, арк. 15].

Під час виборів ПНК перебирали на себе функції повітових виборчих комітетів. При повітовій народній канцелярії утворювались відділи правової оборони. Новим у роботі ПНК була реєстрація членів партії і квартальні письмові звіти перед ЦК. Первинною ланкою партії виступала сільська або ж гмінна організація. Сільська організація раз у місяць скликала загальні збори, обирала партійну управу, приймала в члени партії. У новому статуті УНДО вперше значна увага приділялась організації політичної діяльності партії в містах. У більших промислових центрах і містах за згодою ЦК організовувалися міські народні організації з правами, обов'язками і напрямками діяльності повітових організацій [587, s. 144].

Виявлена на засіданні Ширшого народного комітету ідейно-політична згуртованість націонал-демократів, політичний радикалізм партійної програми і прийнятих рішень викликали бурхливу реакцію польської влади всіх рівнів. Наступного дня – 14 травня 1926 р., Комендант Львова генерал В. Сікорський видав відозву, в якій розцінив рішення Народного з'їзду як «спробу заколоту». Поліцією було заарештовано генерального секретаря УНДО В. Целевича, редактора газети «Новий час» Д. Паліїва, окремих голів повітових комітетів партії та активних діячів. У низки членів ЦК УНДО (о. Л. Куницький, І. Ліщинський та ін.) проведено обшуки [10, арк. 16].

Незважаючи на залякування влади, II Народний з'їзд УНДО, який відбувся 19-20 листопада 1926 р., схвалив остаточну редакцію програми партії. На з'їзд прибуло 234 делегати з усіх повітів Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя і Лемківщини. Доповідь про політичне становище виголосив Д. Левицький. Зі звітом про організаційну діяльність партії виступив В. Целевич. Виступаючий зауважив, що упродовж звітнього періоду найкраще партійні осередки діяли у Тернопільському та Львівському воєводстві, натомість «найслабше представляється партійна організація УНДО на Станиславівщині...» [589, s. 162].

У звіті генеральний секретар УНДО також відзначив суттєві позитивні зрушення – у Галичині проведено 101 народне віче, 52 повітові народні з'їзди, відновлено або ж створено 43 повітові партійні організації. В. Целевич також охарактеризував культурно-освітню політику польського уряду у Східній Галичині і детально розглянув «всі ті пекучі справи нашого життя, що їх приносить кожний день». З'їзд зрештою затвердив програму партії, обрав новий Центральний комітет УНДО, до якого увійшов і В. Целевич. Один із лідерів партії також залишився на посаді генерального секретаря [537, с. 12].

Ухвалена програма В. Целевича складалася із трьох розділів, в яких поетапно розглядалися політичні, економічні та культурні справи [537, с. 14]. У преамбулі підкреслено, що УНДО «гуртує в своїх рядах всі верстви українського народу. Як національна партія, УНДО підпорядковує інтересам нації інтереси поодиноких верств, станів й окремих земель» [537, с. 14].

У порівнянні з проектом, що обговорювався у квітні-травні 1926 р. на засіданнях ЦК та НК УНДО, чи не найбільших змін зазнав політичний розділ програми. Підтвердивши мету націонал-демократів – здобуття соборної і незалежної демократичної Української держави, обстоювання принципу політичного самовизначення українського народу на західноукраїнських землях, суверенності його прав, конституційно-парламентського устрою, з програми вилучено пункт В. Целевича про створення Міжпартійної ради і порозуміння з іншими національними меншинами, а також положення, в якому відзначалось, що УРСР – етап до незалежної Української держави. «Це зроблено із тактичних міркувань, – відзначав М. Кугутяк, – програма, яка претендувала на платформу консолідації всіх національно-державницьких сил, уникала конкретизації положень із найбільш гострих ідеологічних проблем. Цю функцію виконували резолюції Народного з'їзду відповідно до динамічних змін політичного життя Західної України» [455, с. 320].

В економічній сфері партія виступала за надання землі без викупу безземельним і малоземельним селянам, перехід промислових підприємств у власність держави, розвиток кооперативного руху, дрібного промислу,

ремесла, торгівлі та за охорону умов праці робітників. Передбачалося створення Головної Економічної Ради, яка б координувала діяльність економічних установ краю: «Центросоюзу», «Маслосоюзу», «Сільського господаря» та ін.

У національно-культурній частині програми йшлося про те, що націонал-демократи виступають за єдину трудову українську школу, національне виховання, безоплатну науку, державну допомогу малозабезпеченій молоді тощо. Греко-католицьке духовенство, яке відіграло важливу роль у згуртуванні населення Західної України, підтримало релігійну програму УНДО. «Приймаючи засади християнської моралі в основу духового розвитку нації, партія обстоює науку і права греко-католицької церкви в Галичині і православної - на інших українських землях», – йдеться у документі [23, арк. 32].

У резолюціях II з'їзду УНДО деталізовано політичні завдання партії. Протестуючи проти полонізаційної політики польського уряду, УНДО закликало всі національні українські партії до політичної співпраці і боротьби за здійснення найвищої національної мети. Щодо радянської України, відзначено, що українське населення, яке знаходиться під Польщею, орієнтується на ту національну силу і на ті національні успіхи, що ростуть над Дніпром» [524, с. 31]. Водночас націонал-демократи визнали шкідливою діяльність усіх ліворадикальних інтернаціональних партій, що «закликають до класової боротьби та пропагують спільність інтересів українських селян, робітників з польськими чи російськими і тим ослаблюють національну силу українського народу», а також «штучно творених і за державні гроші утримуваних партій, що звать себе українськими, а складаються з продажних здеморалізованих шкідників українського народу» [524, с. 31].

Принагідно відзначимо, що на з'їзді із різкою критикою програми партії, а також діяльності її лідерів, передусім Д. Левицького та В. Целевича, виступили власне прихильники В. Бачинського, які вважали за доцільне проводити т. зв. «реальну політику». У підсумку, 12 грудня 1926 р. ЦК УНДО

у комунікаті, підписаному Д. Левицьким і В. Целевичем, повідомляло про виключення з партії В. Бачинського зважаючи на його діяльність, «спрямовану на порозуміння з польським урядом, до чого він не був уповноважений партійними органами» [524, с. 31].

Активність УНДО викликала спротив опонентів партії. Проаналізувавши діяльність соціалістичних та прорадянських політичних сил Західної України, В. Целевич констатував: «Зріст УНДО і його вплив серед українських народніх мас зганяє сон з повік усіх його ворогів. Зокрема Національне Об'єднання є сіллю в оці соціалістичних партій. До позитивної мозольної праці вони не привикли. А тому, що вони не в силі протиставити національному таборіві праці, поборюють всіма найбільш нечесними способами. Послугуються вони при цьому клеветою та лайкою, звичайною брехнею і наклепами. Брехня і клевета є успішним способом боротьби, однак лише на коротку мету. Скоріше чи пізніше навіть задурманені теревенями «Волі Народа» і других часописів селяне пізнаються на брехні своїх редакторів. Росту Українського Національно-Демократичного Об'єднання не перепинять ні політичні репресії ні підлі клевети соціалістичних часописів» [191 с. 1].

Оптимістичні заяви В. Целевича відповідали дійсності. Уже наприкінці 1926 р. УНДО поширило свої впливи на Стрийський, Долинський, Жидачівський, Станиславівський, Надвірнянський, Калуський, Богородчанський, Снятинський, Тлумацький, Рогатинський, Косівський повіти. Загалом, у грудні 1926 р. націонал-демократи мали міцні організації в усіх шістнадцяти повітах Тернопільського воєводства. З двадцяти повітів Львівського воєводства, організації УНДО діяли у шістнадцяти. Дещо слабшими були позиції УНДО на Прикарпатті: з 19 повітів Станиславівського воєводства, створено тільки 11 повітових організацій [80].

Однак організаційні здобутки УНДО в Галичині не вирішували проблеми поширення політичних впливів націонал-демократів на інші етнічні українські землі, зокрема Волинь, Холмщину, Полісся і Підляшшя. Труднощі у реалізації цього завдання пояснювалися не стільки особливостями суспільно-

політичних настроїв українського населення цих територій, скільки політикою регіоналізації окремих українських земель, яку здійснював польський уряд. Шляхом витворення т. з. в. «сокальського кордону» польська адміністрація прагнула поглибити розмежування українських етнічних територій.

Із неменшими труднощами зіткнулось УНДО поширюючи свої організаційно-політичні впливи на Лемківщину. Структура партії у цій місцевості набрала характеру національного фронту, що об'єднував здебільшого інтелігенцію та селянство. Загалом організаційне становлення УНДО на Лемківщині набуло нової динаміки тільки після третього з'їзду партії (грудень 1928 р.) [80].

Водночас генеральний секретар партії намагався активізувати роботу серед української молоді, передусім із СНУМом, який очолював прихильник націонал-демократів О. Боднарівч. Значну увагу у цей період УНДО також приділяло закордонній діяльності, використовуючи конгреси національних меншин, сесії Ліги націй для пропаганди українського питання, підкреслюючи необхідність самостійності і незалежності України. В. Целевич, Д. Паліїв, В. Кохан взяли участь у пропагандистсько-видавничій акції, яка була організована націоналістичними колами за межами Польщі. Ці матеріали були призначені для провідних західних політичних сил, а також для дипломатів, працюючих в Лізі Націй [81].

Ухвали Народного з'їзду з організаційних проблем стали предметом щоденної роботи виконавчих органів партії. 17 і 22 січня 1927 р. на засіданні ЦК УНДО Д. Левицький і В. Целевич поставили на розгляд питання реєстрації членів партії, залучення української інтелігенції, контрзаходів проти наступу на УНДО ліворадикальних політичних сил. На засіданні ЦК 12 березня 1927 р. вкотре розглянуто питання реєстрації членів. Генеральний секретар констатував, що проходить вона повільно, а подекуди зустрічає у членів партії опір і сумнів у доцільності її проведення. Загалом упродовж трьох місяців у Львові зареєстровано тільки 123 члени партії, у регіонах – 295 у 9 повітах, на Волині – 9 [81].

Однак ЦК УНДО був одноставний у необхідності продовження розпочатої справи. В. Целевич наголошував: «Не почуваючи на собі ритору партійної відвічальности, деякі наші т.зв. прихильники не раз підставляють нам ногу: це буде неможливим в хвили, як такий «прихильник», ставши реєстровим членом партії, буде мусів освідомити собі, що за нетакт сповнений проти партії – буде з партії викинений. Реєстрація членів – це той примус моральний, котрий одиноко внесе уздоровлення відносин в партії та пособить розвоєви партійної дисципліни» [578, s. 214].

На заваді успішного завершення реєстрації членів партії стали вибори до місцевих органів влади у Східній Галичині 1927 р., підготовка до яких забирала левову частку часу генерального секретаря УНДО В. Целевича. Останні вибори на цих землях відбулися у період ЗУНР. У 1919 р. результати цих виборів були уневаженені польським урядом. У селах краю владу отримали призначені урядом війтові комісари, які, на думку В. Целевича, «були мужами довір'я не мешканців гміни, а тільки адміністративних властей». Такий стан справ викликав невдоволення навіть галицьких поляків [537, с. 15].

З ініціативи УНДО, на вічу 30 січня 1927 р. у Львові за безпосередньої участі В. Целевича ухвалено резолюцію, в якій поставлено вимогу ухвалення нового закону про самоврядування, якнайшвидшого проведення місцевих виборів. Свою участь у виборах керівництво УНДО мотивувало необхідністю захисту господарських, національно-культурних і політичних прав українців, ліквідації системи наказних війтів і комісарів, передачі органів самоврядування представникам українського народу [81]. Генеральний секретар розглядав вибори як один із способів опанування місцевим населенням загальнонаціональним добром.

19 березня 1927 р. на засіданні екзекютиви партії одноголосно ухвалено резолюцію про участь у виборах до органів самоврядування. Ідентичні заклики пролунали на засіданні екзекютиви 30 квітня того ж року. Зокрема В. Целевич пропонував «покликати комісію, яка б зрадагувала заклик до суспільности,

щоби взяла активну участь у виборах, даліше завізувати усі українські партії до створення одноцільного фронту» [79].

7 травня 1927 р. за активної участі В. Целевича на засіданні ЦК УНДО опрацьовано передвиборну тактику партії, яка зводилася до протиставлення фронту польських політичних партій єдиного українського національного фронту. Водночас ЦК УНДО рішуче виступив за безкомпромісну боротьбу з українськими угодовими організаціями і лівими силами, які підпорядковувалися КПЗУ. У тих сільських громадах, де переважало українське населення, ундовці мали йти до виборів самостійно. Проте, в тих громадах, де до самоврядних органів могли прийти ворожі українству сили, націонал-демократи зобов'язувалися підтримувати українські політичні партії, передусім УСРП. У містах, для зміцнення своїх позицій, ЦК УНДО уклав відповідну угоду з єврейською краєвою сіоністською організацією [503, с. 86].

У цей же період почастишали приватні контакти лідерів УНДО із польськими політиками, громадсько-політичними діячами. На таємні двосторонні зустрічі (т. з. в. «чорні кави») приходили Д. Левицький, О. Луцький, Ю. Павликівський, І. Кедрин-Рудницький та ін. відомі націонал-демократи. «Чорні кави» дозволили реально оцінити відносини між обома народами в неофіційній атмосфері. Натомість поляки намагалися співпрацювати із правим крилом УНДО, що виступало за «реальну політику» і, маючи авторитет в українському суспільстві, могли б впливати на зменшення ворожих настроїв щодо держави [80].

Достатньо резонансною стала участь членів УНДО в урядовім рауті 4 вересня 1927 р. з нагоди відкриття Східних торгів. Від української сторони в акції брали участь К. Левицький, А. Говиківич, Д. Лопатинський, М. Заячківський, О. П'ясецький, М. Рудницький, Я. Колтунюк і Л. Кульчицький. Жорстко розкритикував названих громадсько-політичних діячів «Новий час» Д. Палііва, який назвав участь націонал-демократів у рауті «угодовими тенденціями», що суперечили ідеології та тактиці об'єднання. На засіданнях ЦК УНДО 10 і 24 вересня 1927 р. обговорено участь членів партії в

рауті. В. Целевич назвав такі кроки представників УНДО порушенням партійної дисципліни, після чого ЦК партії оголосив їм догану [349, 1927, 29 вересня].

Таким чином, В. Целевич після повернення із еміграції на Батьківщину виступив активним прихильником створення УНДО, увійшов до складу керівних органів партії. З перших днів існування найвпливовішої політичної сили Західної України він взяв участь у формуванні низових осередків партії, виступав із політичними рефератами на вічах, які присвячувалися обговоренню наболілих тогочасних проблем, передусім дискримінаціям у мовно-культурній сфері. Його організаційна діяльність була тісно пов'язана із щоденними проблемами українців, зокрема захистом національного шкільництва, розбудовою партійних осередків у краї. Генеральний секретар УНДО намагався об'єднати краян на ґрунті «орієнтації на власні сили», доклав чимало зусиль для розбудови партійних низових організацій націонал-демократів.

3.2. Особливості партійної праці (кінець 1920-х – 1930-і рр.)

Незважаючи на певні тактичні успіхи УНДО під час виборчої кампанії 1927 р. до місцевих органів влади, реальний вплив партії на населення регіону показали вибори 1928 р. до вищого законодавчого органу Польської держави, на яких націонал-демократи здобули переконливу перемогу у Східній Галичині (детальніше див. четвертий розділ). В. Целевич отримав посольський мандат, що докорінно змінило його усталений стиль життя. Оскільки парламентська діяльність практично не залишала вільного часу на партійні справи, один із лідерів націонал-демократів відмовився від посади генерального секретаря УНДО, що юридично було врегульовано на III з'їзді

партії, та зосередив основну увагу на посольській праці у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої.

Попри насичену парламентську працю, В. Целевич брав активну участь у громадсько-політичному житті. Уже невдовзі після виборів до сейму та сенату, 13 травня 1928 р. він взяв участь у нараді Товариства зльокавтованих службовиків «Взаїмна Допомога» (Львів), де обговорювалася проблема «зльокавтованих службовиків» [219, с. 1]. Український парламентар у рефераті охарактеризував їх правове становище, а також план боротьби за їх права на сеймовій та міжнародній арені. Передусім він звернув увагу на 3000 службовців колишньої Австро-Угорської монархії української національності, яких Польська держава не тільки не прийняла на службу, але й не виплатила їм належної пенсії (більшість із них – це «залізничники та заводові старшини і підстаршини»). В. Целевич зібрав відповідні матеріали і підготував законопроект. Проте, на початку червня 1928 р. польський уряд розпочав підготовку нового пенсійного закону. Тому питання перенесено на осінню сесію польського сейму 1928 р. [219, с. 1].

Значну увагу В. Целевич також приділив проблемі виконання ратифікованих сеймом договорів, які підписала Друга Річ Посполита в справі австрійських службовців з тими державами, які утворилися після розпаду Австро-Угорської імперії [244, с. 1]. Апелюючи до Польської держави, яка не виконала ст. 92 Сен-Жерменського договору і договору Польщі з Австрією, Італією, Румунією, Югославією та Чехословаччиною від 6 квітня 1922 р. в Римі, український посол наголосив на першочерговості проблеми для української спільноти краю [244, с. 1].

Ще одна, не менш важлива проблема, яку намагався вирішити В. Целевич на міжнародній арені – колонізація шкільництва у Галичині. У статті «Міжнародна конференція в справі двомовності» він розповів про результати квітневої конференції в Люксембурзі, предметом нарад якої були «психологічні і педагогічні проблеми, випливаючі із того, що дитина вчиться в чужій, не матірній мові» [220, с. 1]. Провідний діяч УНДО зауважив, що

результати конференції підтвердили шкідливий вплив двомовності на духовний розвиток дитини. Критикуючи політику утравізму польського уряду, В. Целевич запропонував НТШ, УПТ і фаховим учительським організаціям обрати спеціальну комісію для експериментальних досліджень шкідливого впливу утравізму. Комісія мала б опрацювати окремі інструкції та питальники-анкети для батьків і вчителів; зібрані матеріали упорядкувати і подати до загального відома, а УПР, на основі наукового матеріалу, повинна висловити перед світовою громадськістю педагогічну абсурдність і шкідливість існуючого в Західній Україні утравізму [80].

20-21 травня 1928 р. на запрошення українського студентського технічного товариства «Основа» (об'єднувало близько 80 студентів) В. Целевич разом із А. Горбачевським, С. Кузиком, о. Л. Куницьким, о. Р. Пелліхом, М. Рудницькою перебував у Данцігу. У перший день відбулася панахида за полеглими українськими студентами. Згодом посли взяли участь у студентському конвенті. З привітальними промовами виступили А. Горбачевський, В. Целевич і М. Рудницька. Ввечері відбулася зустріч гостей із представниками сенату політехніки в Ленгфурі та високопоставленими чиновниками Данціга [316, с. 2].

В. Целевич також взяв участь у 25-й сесії Міжпарламентської унії у складі делегації українських послів на чолі з Д. Левицьким, яка відбулася в Берліні 28 серпня 1928 р. Уперше виступаючи на міжнародному форумі, українські посли вирішили трактувати свою приналежність в «парламенті парламентів» як підготовчу акцію до майбутніх виступів. З цією метою українська делегація вважала першорядним завданням пов'язати особисті зв'язки з парламентаріями інших країн. Його реалізували українські посли як під час особистих зустрічей, так і на прийомах німецької парламентської групи під проводом президента рейхстагу Лебе в ратуші, у прем'єра Мюллера тощо [349, 1928, 1 вересня].

25 серпня 1928 р. українські посли взяли участь у перенесенні тлінних останків полковника Д. Вітовського і сотника Чучмана з каплиці до власних

могил на цвинтарі Ст. Гедвіге-Фрідгоф. Ця жалібна подія згуртувала українців Берліну різних політичних напрямів. Для кращого ознайомлення чужинців з українською справою група українських націоналістів розіслала всім членам Конгресу видану в Женеві англійською мовою 40-сторінкову брошуру «The Ukrainian Question. A Peace Problem» (Українське питання. Проблема миру). У вступі тієї брошури вміщено карту України та статті, серед яких – «Гноблення українського шкільництва в Польщі» В. Целевича [247, с. 1].

Партійна праця у краї – незмінна складова громадсько-політичної діяльності В. Целевича. Зокрема 12 вересня 1928 р. у Бережанах відбулася довірочна нарада УНДО, у якій взяли участь близько 80 делегатів громад повіту [81]. Її відкрив голова повітового народного комітету І. Петрицький, зазначивши, що арешти секретаря ПНК Б. Бородайка і його заступника І. Штабалука спричинили непоінформованість окремих лідерів громад про нараду. В. Целевич обговорив становище в повіті і питання політичного режиму. Водночас він виголосив організаційний реферат, порушуючи питання членства, партійних фондів та партійної преси, визначив план посилення партійної організації в повіті. У дискусії взяли слово о. Гарматій, В. Бемко, які наголосили на проблемах розвитку українського шкільництва [301, с. 2].

Восени 1928 р. редакція «Діла» передрукувала уривки листа А. Ливицького до міністра закордонних справ УНР, які викликали хвилю обурення В. Целевича та інших однопартійців. В одному із них, зокрема, зазначалося: «Як уже вам писав, я з галичанами начав розмови. Довести до остаточного порозуміння між урядом Річи Посполитої Польської з Галичанами, це для мене дуже важне завдання. Я зразу начав говорити з нашими прихильниками з партії Українського Національно-Демократичного об'єднання з послами д-ром Дмитром Левицьким та Володимиром Целевичом. Це сьогодні одинока партія, з якою у цім питанні можна говорити. Між Президіумом Українського Сеймового Клубу, а блоком Пана Маршала Пілсудського є до певної міри порозуміння, но це порозуміння в нічому не мішає УНДО стояти в опозиції до уряду» [343, с. 3].

Д. Левицький і В. Целевич у заяві від 28 жовтня 1928 р. припустили, що цей лист був «звичайним фальсифікатом», а всю інформацію про які-небудь переговори з лідерами УНДО назвали звичайною провокацією та видумкою: «Ані з п. А. Лівіцьким, ані з ніким з кругів УНР, чи то в справах зовнішньої або внутрішньої політики Клубу, чи взагалі в політичних справах ми ніяких балачок ані переговорів не вели» [262, с. 1]. Редакція «Діла» констатувала: «Не високої марки цей фальсифікат. Автором його є безперечно знадніпрянський галичанин, який хотів підробитись під «уенерівсько-дипломатичний стиль», але як свідчить деякі слова з дорученого йому завдання вив'язався по-партацьки» [59, арк. 56].

Напередодні проведення III з'їзду УНДО, 3 листопада 1928 р. у Львові у великій залі Музичного товариства ім. Лисенка відбулася організаційна нарада представників партії. Проте, під час реферату В. Целевича представник поліції розігнав зібрання. Врешті-решт нарада делегувала його до міського староства для з'ясування причин заборони проведення наради. Не чекаючи повернення В. Целевича, поліція все ж таки нараду розв'язала [81].

На передостанньому засіданні ЦК 24 грудня 1928 р. головою партії обрано Д. Левицького, а генеральним секретарем – Л. Макарушку [15, арк. 7]. На останньому засіданні, після тривалого обговорення, склад президії було доповнено: В. Целевича разом з о. Л. Куницьким, Г. Тершаковцем, С. Хруцьким обрано заступниками голови партії [252, с. 1].

III з'їзд УНДО, який відбувся 24 грудня 1928 р., беззастережно підтримав політичну лінію Д. Левицького та генерального секретаря партії В. Целевича, проведену в період від останнього з'їзду 1926 р. Ундовська преса наголошувала, що на з'їзді не було висловлено жодного закиду керівництву партії. Значним успіхом націонал-демократів визнано здобуття поважної кількості мандатів на виборах до органів місцевого самоврядування 1927 р. і парламентських 1928 р. [537, с. 18].

На з'їзді В. Целевич виголосив реферат «Теперішнє політичне положення в Польщі та політично-організаційні завдання партії» [335, с. 1].

З'їзд також затвердив рішення ЦК і провів реорганізацію керівного складу партії: головою залишився Д. Левицький, його заступниками обрано В. Целевича, о. Л. Куницького, Г. Тершаковця та С. Хруцького. Під впливом раутів, до ЦК не обрано прихильників порозуміння з польським урядом, зокрема Д. Лопатинського, А. Говиковича, В. Охримовича [40, арк. 5–12]. Наявність у ЦК осіб, близьких до часопису «Новий час» (напр. О. Боднарівича), і вибір генеральним секретарем Л. Макарушки зміцнило радикальну групу на чолі з Д. Паліївим [551, s. 124].

У період парламентських «вакацій» В. Целевич відвідував повітові партійні осередки із звітами про діяльність на парламентській ниві, на яких обґрунтовував закономірності партійної лінії «негації» Польської держави, розтлумачував особливості голосування УПР по кожному із законопроектів, відповідав на незручні питання опонентів.

Зокрема, 2 серпня 1929 р. заступник голови УПР перебував у міністра внутрішніх справ Польщі Ф. Славай-Складковського, де обговорював із високопосадовцем питання стрілецьких могил на горі Лисоні та Соснові, а також причини «розбірки» церкви в Павловичах Грубешівського повіту. В. Целевич висловив закиди щодо тенденційності в діяльності слідчої комісії, яка проводила слідство в справі подій на Лисоні та вимагав нового слідства. У справі профанації тлінних останків сотника Яремкевича в Соснові В. Целевич вимагав покарання винуватців. Наприкінці зустрічі заступник голови УПР охарактеризував причини, які привели до руйнування («розбірки») церкви в с. Павловичі і вимагав повернення попереднього стану церкви. Міністр обіцяв детально розглянути всі справи та видати відповідні доручення. Щодо Лисоні, Ф. Славай-Складковський визнав «невідповідну поведінку постерункових у Потуторах та обіцяв провести додаткове слідство» [295, с. 1]. Однак, незважаючи на те, що перенесення стрілецьких могил було проведено у першій половині червня 1929 р., до Потутор слідча комісія воєводства прибула лише 27 липня 1929 р. [224, с. 1].

23 вересня 1929 р. у Золочеві відбулася політична нарада за участю послів В. Целевича і С. Кузика. Останній виголосив реферат про економічне становище українців в Польщі. В іншому рефераті В. Целевич наголосив, що «лише організацією, опертою на солідарности цілого народу, можемо власними силами як культурно, так і економічно дивигнутися» [281, с. 2].

5 жовтня того ж року відбулося засідання ЦК УНДО, на якому обговорено становище на українських землях у складі Польщі [15, арк. 23]. Президія УНДО (Д. Левицький, Г. Тершаковець, о. Л. Куницький, В. Целевич, С. Хруцький, Л. Макарушка, В. Кохан) звернулася до українського громадянства із закликом: «Працю на громадянській ниві мусимо збільшити. Організацію на всіх полях мусимо скріпити. Національну солідарність мусимо дотіснити. Міжпартійні міжусобиці і особисті непорозуміння – там, де вони ще є – мусять уступити місця солідарній на взаїмнім довір'ю опертій праці. Конечність цього вимагає. Теперішній момент це наказує» [330, с. 1].

15 жовтня 1929 р. зусиллями ПНК УНДО в Журавно відбулася чергова довірочна нарада громадських радних Журавненської округи, в якій взяли участь В. Целевич і К. Троян. Наряду відкрив П. Лисяк. В. Целевич у своєму рефераті висловив конкретні пропозиції щодо діяльності громадських радних. К. Троян виголосив реферат про головні чинники громадсько-національної праці в низових організаціях УНДО. У дискусії взяли слово представники «Просвіти», «Дністра» та ін. товариств [280, с. 1]. 29 листопада того ж року відбулося засідання Народного комітету УНДО, який висловив повне довір'я партійному прововоді [318, с. 1]. В. Целевич, який проаналізував фактичний стан громадського самоврядування на українських землях в Польщі. Він звернув увагу на невелике зацікавлення українців питаннями самоврядування, невикористання правових інструментів при формуванні громадських бюджетів [290, с. 1].

1 грудня 1929 р. в Коломиї відбулася довірочна нарада УНДО, на якій головував Ю. Чукур. Реферат про відносини в Радянській Україні виголосив посол Д. Паліїв. Про напрями політики УНДО виголосив реферат В. Целевич.

Сенаторка О. Кисілевська закликала до організації жіноцтва [282, с. 1]. 16 грудня ідентичний захід відбувся в Рогатині. На нараду з'явилися 259 радних з усіх сіл повіту, а також 14 начальників громад. Народою керував С. Бандура – начальник громади з Пукова і о. В. Телішевський – радний з Фраги. На нараді виступили С. Кузик і В. Целевич, які промовляли в справах громадських бюджетів і боротьби за українську школу. Ухвалено довір'я УПР й УНДО, а також постановлено «занятися акцією за рідною школою і рішено не вставляти до громадських бюджетів видатків на чужі цілі, а лише на «Сільський господар», «Рідну школу» і «Просвіту» [283, с. 1].

На засіданні ЦК УНДО 8 березня 1930 р. В. Целевич виголосив підсумковий звіт із діяльності УПР у 1928 – 1930-х рр. Засідання відкрив голова УНДО Д. Левицький, після чого розгорнулася дискусія, яка завершилася прийняттям пропозиції С. Витвицького. ЦК схвалив політичну тактику УПР та висловив їй повне довір'я. Лідери націонал-демократів ухвалили також взяти участь у виборчій кампанії на Волині – до сейму в 57 Луцькій виборчому окрузі та до сенату у Волинському воєводстві під «національними гаслами Об'єднання і під прапором боротьби за виборчі успіхи списку № 18» [16, арк. 19]. ЦК констатував, що основна мета партії полягала в тому, щоби «зберегти свою субстанцію, зберегти себе, як окрему етнічну цілісність і охоронити свої надбання. Також, якщо існує можливість ці надбання поширити й розбудувати, то її треба обов'язково використати» [16, арк. 20].

Проте, політична нестабільність у країні, спалах радикалізму, значні симпатії українців до комуністичних партій та зростання національно-визвольної боротьби титульної нації Галичини, економічна криза, неспроможність уряду без силових методів вирішити національну проблему надали поштовх до розпуску парламенту та проведення позачергових виборів до вищого законодавчого органу країни у 1930 р.

Для УНДО ситуація ускладнювалася проведенням польською владою акції «пацифікації» на західноукраїнських землях, яка стала відповіддю влади

на стрімку радикалізацію суспільних настроїв у регіоні [17, арк. 32]. У розпал виборчої кампанії заарештовано провідних діячів УНДО, серед яких – В. Целевич [17, арк. 32]. Польські політики не могли не пам'ятати його участь у заснуванні УВО, збір коштів в еміграції для потреб національно-визвольного руху на початку 1920-х рр., виразну державницьку позицію, яку лідер націонал-демократів відстоював на парламентському терені [17, арк. 32].

Тільки після звільнення з ув'язнення восени 1931 р., 6 жовтня В. Целевич вперше взяв участь у засіданні ЦК УНДО [349, 1931, 12 жовтня]. Відзначимо, що суспільно-політичні умови початку 1930-х рр. суттєво відрізнялися від попередніх років, на які припадала активна партійна праця колишнього генерального секретаря партії. Основна причина – втрата значною частиною українського суспільства віри у можливість суттєвих позитивних зрушень, що яскраво продемонструвала діяльність УПР у парламенті Польщі. «Новий час» саркастично відзначав: «В роках 1928 – 1930 УНДО стоїть на вершинах своїх успіхів. Престиж партії в opinіо широких мас в цьому часі непохитний... Та вже після другої бюджетової сесії, тобто весною 1930 р., в Галичині помітне в масах розчарування в можливість якихось досягнень на парламентарному терені. Ці настрої використовує ОУН» [305 с. 2]. Опоненти УНДО також наголошували, що партія втратила виразні ідеологічні особливості, що спровокувало кризу в її середовищі [308, с. 2]. У таких несприятливих умовах В. Целевич із новою силою поринув у вир партійної праці.

25-26 грудня 1931 р. відбулося засідання ЦК УНДО, на якому обговорювалося політичне становище, політика партії та УПР в 1931 р. і напрями подальшої діяльності. В. Целевича разом з В. Мудрим, Д. Паліївим, В. Кузьмовичем і О. Луцьким обрано до політичної комісії, яка на основі матеріалів дискусії на засіданні мала б підготувати політичні резолюції партії до найближчого засідання ЦК УНДО [240, с. 1].

Напередодні цієї події, В. Целевич разом з І. Квасницею, К. Каберським, В. Кузьмовичем, О. Саяком, С. Хруцьким увійшов до президії Українського

Комітету для справ конскрипції. У зверненні «Одною мовою до перепису» президія Комітету наголосили на актуальності нового перепису населення 9 грудня 1931 р.: «При переписі будуть списувати не лише число душ населення, але й якої хто віри, та яку національну мову визнає своєю рідною мовою. На підставі, скільки перепис покаже осіб кожної народности, мають вимірювати і права національностей, особливо від того залежить, які повинні бути школи по громадах (українські чи польські і т. д.). Також вимір інших прав народностям, що замешкують державу, залежить у великій мірі від числа душ кожної національности» [298, с. 1]. Про випадки можливих зловживань чи порушень закону про перепис населення автори звернення закликали повідомляти членів УПР та українських суспільних організацій.

Також В. Целевич критично відреагував на видання М. Прушинського «Spis ludności I jego wielka ważność dla Wschodniej Małopolski», що побачило світ завдяки Польському товариству опіки над кресами у Львові. Заклик до всіх поляків «працювати над тим, щоби перепис випав корисно для польського стану посідання» – основна ідея цієї брошури. Представник УНДО переконував українське громадянство «подбати, щоб вшехпольські інструкції, суперечні з законними постановами, не мали в часі перепису практичного пристосування» [349, 1931, 3 листопада]. Підкреслюючи необхідність протидіяти злочинній акції Прушинського шляхом інформування українців, автор статті запитував відповідальних урядових чинників про їхні дозволи пропаганди фальсифікації перепису і невиконання офіційних інструкцій» [349, 1931, 3 листопада].

25 березня 1932 р., у Львові відбувся IV з'їзд УНДО. Його відкрив голова партії Д. Левицький, який у вступній доповіді охарактеризував суспільно-політичну ситуацію у краї та закордоном [198, с. 1]. Про організаційні справи реферував В. Целевич. Основний лейтмотив його доповіді, опублікованій згодом у «Свободі», зводився до твердження про необхідність посилення ідеологічної роботи серед національно-свідомого українства. У доповіді «Нові часи, нові завдання» один із лідерів партії

відзначає кваліть багатьох українських політичних партій; акцентує на найголовнішому: не можна вдовольнятися тимчасовим «розбурхуванням» народу, натомість необхідно вести постійну політичну пропаганду української справи закордоном, зміцнювати політичну боротьбу за права українського народу. В. Целевич переконував однопартійців у тому, що необхідно «перевести тривку і працездатну партійну організацію по повітах і громадах, придбати сотки тисяч карних жертвенних на політичні цілі, активних членів партії» [198, с. 1].

Під впливом доповіді В. Целевича та ін. однопартійців, з'їзд засудив суспільно-політичну ситуацію в Радянській Україні. В одній із резолюцій наголошено, що на Наддніпрянщині проведено ліквідацію всіх творчих національних сил, обмежено права УСРР на користь «московського червоного централізму» [45, арк. 3]. Окрім цього, комуністична диктатура довела своїми експериментами все українське населення до повної господарської руїни, зокрема знищила українське село – природну основу української нації. Народний з'їзд рішуче засудив усі засоби комуністичної диктатури, спрямовані проти природного розвитку української нації та її національно-державницьких змагань [45, арк. 4].

В іншій частині резолюції УНДО висловило чітку позицію щодо «експорту» комуністичної ідеології до Польщі: «Воюючий комунізм, що змагає до опанування цілого світа при допомозі своїх агентур, намагається розломити все українське національне життя та зруйнувати набуті цілими поколіннями національні цінності. Таку свою руйнуючу роботу він намагається часто прикривати навіть гучними гура-націоналістичними фразами, керуючись при цьому з правила гаслом, що «чим гірше» у національному українському світі, тим краще це для комунізму та його завдань» [292, с. 1]. В. Целевич, як і більшість однопартійців, закликав українську громадськість, зокрема партійні органи та національну пресу, до боротьби з комунізмом у всіх його замаскованих виглядах. Під час дискусії на з'їзді також частково вирішено проблему прорадянських симпатиків у

керівних органах УНДО. Зокрема М. Струтинський, як репрезентант цієї групи, не увійшов до новообраного ЦК [292, с. 1].

Наголосимо, що у цей період В. Целевич бере активну участь у просвітницькому русі. Зокрема на загальних зборах товариства «Просвіта» 28 березня 1932 р. його обирають членом головного віділу, де він відповідає за сектор «пропаганди» [436, с. 162].

Події на Радянській Україні перебували в центрі уваги В. Целевича і в наступні роки. На засіданні ЦК УНДО 24 червня 1933 р. генеральний секретар партії гостро розкритикував політику Москви, спрямовану на фізичне і моральне винищення українського народу. Більше того, згодом під егідою УНДО утворено Український комітет рятування України на чолі з Д. Левицьким та обрано виконавчий комітет під керівництвом заступника голови партії В. Мудрого. В оприлюдненій у липні того ж року представниками 35 українських організацій та інституцій відозві закликано українців усього світу спільними зусиллями покращити становище в Наддніпрянщині [364, 1933, № 4].

2 вересня 1934 р. Львівський комітет рятування України, до якого увійшов В. Целевич, скерував до голови Ради Ліги Націй лист, у якому вимагав поставити перед СРСР ультиматум змінити політичний курс Москви стосовно України [45, арк. 12]. Комітет також просив міжнародну спільноту наполягти на допомозі голодуючим. Негативне ставлення до комуністичного уряду в Україні висловлено на черговому засіданні президії УНДО і УПР 20 грудня 1934 р. В ухвалах розкритиковано нищення в Радянській Україні автономних прав титульної нації, колективізацію, голодомор, репресії інтелігенції [487, с. 154].

В. Целевич – незмінний учасник тогочасних повітових нарад, віч, маніфестацій. Доволі показовим став повітовий народний з'їзд у Дрогобичі, який відбувся 15 травня 1933 р. Вступною промовою його відкрив голова ПНК С. Витвицький. Політичний реферат і звіт з діяльності виголосив посол О. Луцький. Про організаційні справи партії розповів В. Целевич [349, 1933, 19

травня]. Доповідь генерального секретаря викликала небувалий інтерес громадськості. Враховуючи цей факт, С. Витвицький запросив одного із лідерів УНДО на дискусійний вечір місцевої інтелігенції [532, с. 76].

В. Целевич того ж дня виступив із ще однією доповіддю, у якій зупинився на надзвичайно актуальній тогочасній проблемі націонал-демократів – їх відносинах з націоналістичним підпіллям. Виступаючий проаналізував ідеї націоналізму Д. Донцова, ідеологію націоналістичної молоді, розкритикував безпартійність української інтелігенції. В. Целевич відзначив: «Одною з головних причин духової кризи молоді є аномальний націоналізм, який проповідує від ряду літ п. Донцов. Націоналізм Донцова не є подібний до західньо-європейського націоналізму. Він суттєво різниться і від фашизму, і від гітлеризму, а виказує прикмети східної анархістичної психіки. Українська молодь читала твори Донцова, переймалася його ідеями, а мало хто з громадських діячів спромагався на те, щоби належно проаналізувати т. зв. націоналістичний світогляд Донцова і йому гідно протиставитись» [532, с. 76].

Навівши факти безвідповідальної поведінки частини «націоналістичної молоді» в період організації свята «Українська молодь – Христові» та відкриття надгробку Івана Франка, один із засновників УВО наголосив: «Націоналізм ніде і ніколи не послугується такими засобами боротьби, якими послуговуються у нас молоді люди. Націоналізм знає, що недержавний період не може прийти інакше до перемоги, як через свою внутрішню силу. Внутрішня сила нації залежить від її моралі, від відваги, солідарности, пильності, впертости у праці та здібности на жертви загалу громадянства. Хто підкопує внутрішню силу неморальними, неетичними, підступними і нелицемерськими засобами боротьби, той ділає на шкоду народу, той руйнує моральні основи життя нації» [532, с. 78]. Водночас промовець зазначив, що ці закиди не торкалися загалу молоді: «Лише частина молоді проявляє заломання характеру... Признання до власних помилок вимагає великої відваги, та українська молодь мусить спромогтися на це героїство» [532, с. 78].

Критика В. Целевича націоналістичного підпілля посилилася після початку 19 вересня 1933 р. судового розгляду в Самборі справи про вбивство Т. Голувка. ЦК УНДО ініціював у легальній пресі викривальну кампанію, яка спрямовувалася проти виступів ОУН. Лідери партії переконували громадськість у тому, що діяльність радикалів – шкідлива для українського народу. Процес у Самборі, зростання напруги між старшим і молодим поколінням, а також наступ нелегальної націоналістичної преси («Український націоналіст», «Розбудова нації») на керівних діячів УНДО, передусім В. Целевича, викликало загострення відносин між УНДО та ОУН. Ситуація значно ускладнилася після оприлюднення ЦК УНДО інструкції повітовим Народним комітетам, яка наказувала боротись проти саботажних дій у школах [44, арк. 16].

У відповідь ОУН намагалася висміяти відомих політичних діячів легального національного руху, зокрема В. Целевича, критикувала їх за співпрацю з польською владою. ЦК УНДО відреагувало на це ухвалою від 27 січня 1934 р., у якій із сумом відзначено: «Керівництво українських націоналістів, замість подивитись правді в очі і розпочати моральну санацію своїх рядів, прагне відвернути увагу українського суспільства від реального становища, розпочало активну критику легальних українських партій (№ 11–12 «Розбудови націй»), а також окремих діячів політичних партій – О. Луцького, В. Целевича, В. Кузьмовича, І. Кедрина-Рудницького...» [349, 1934, 30 січня].

Насправді підстави для критики окремих членів УНДО в ОУН були доволі вагомими. У цей період В. Целевич, В. Мудрий, О. Луцький розпочали таємні переговори із польською владою, що започаткувало період нормалізації польсько-українських відносин [58, арк. 18]. Цей факт викликав неоднозначну реакцію у суспільстві, привів, де-факто, до розколу УНДО. Однак ініціатори нормалізації сподівалися, що поступки влади в українському питанні пригасять критичні виступи опонентів. Першим кроком на шляху до

налагодження діалогу двох сторін мали стати взаємні поступки у виборчій кампанії 1935 р. [58, арк. 19].

На нараді ЦК УНДО 6 липня 1935 р., за безпосередньої участі В. Целевича, а також за участю делегатів 35 повітових організацій та членів УПР, після доповідей В. Мудрого, В. Целевича, Л. Макарушки ухвалено резолюцію, в якій наголошено, що ухвалений тодішньою парламентською польською більшістю виборчий закон «утруднює, а то й подекуди унеможлиблює вибір незалежного українського представництва, головню через введення засади посередности в склад окружних виборчих зборів при виборах до сойму, а через засаду елітарности – при виборах до сенату» [65, арк. 32]. З цих причин, а також виходячи із засади, що: 1) український народ повинен боротися за вибір своєї незалежної парламентської репрезентації; 2) вибори – це боротьба за політичні права, УНДО вирішило взяти участь у виборах 1935 р. до сейму і сенату. Проте члени ЦК УНДО відзначили, що у випадку, коли б «виборча підготовча праця, зокрема ж при виборі делегатів до окружних зборів, виявила, що український нарід не матиме змоги провести своїх незалежних кандидатів до сойму і сенату – Народний Комітет уповноважує Центральний комітет УНДО змінити в цілості або частинно це засадниче рішення і видати у виборчих справах відповідні застереження» [96].

Зважаючи на нищівну критику опонентів, В. Целевич та В. Мудрий упродовж липня-серпня 1935 р. відвідали більшість повітів Львівського та Станіславівського воєводств. На зборах громадськості лідери УНДО пояснювали причини переходу до нормалізації, закликали підтримати представників партії на парламентських виборах. Однак, як показав час, нормалізація польсько-українських відносин була приречена на невдачу [96].

Уже у другій половині 1937 р. стала очевидною утопічність нормалізації. Антинормалізаційні настрої зростали в повітових комітетах УНДО. Кампанію проти тактики В. Целевича та В. Мудрого активно проводили не тільки угодовські партії, УСРП, УСДП та ін., але й внутрішня опозиція, зокрема т. зв. група «Діла», яка сподівалася на швидкий відхід від скомпрометованої

політики нормалізації. Важливою справою група «Діла» називала також персональні зміни в керівництві партії, завуальовано натякаючи на потребу переобрання В. Целевича та В. Мудрого, поділ функцій в УНДО й УПР, відновлення довіри і престижу партії в очах українського суспільства [96].

Під впливом наростаючої внутрішньої кризи, 25 листопада 1937 р. ЦК УНДО утворив Комісію порозуміння, до якої увійшли: Р. Перфецький, В. Мудрий, Д. Левицький, В. Целевич, Л. Куницький, Л. Макарушка, Ю. Павликовський, І. Німчук та М. Стефанівський [349, 1937, 5 грудня]. Тоді ж В. Целевич залишив посаду генерального секретаря партії. Долю ініційованої В. Целевичем і В. Мудрим нормалізації мав би вирішити народний з'їзд партії.

4-5 січня 1938 р. відбувся останній V з'їзд УНДО [465, 12]. Про діяльність партії упродовж звітного періоду доповів В. Целевич. У подальших дискусіях, а також підсумковій резолюції стверджено, що польський уряд не виконав своїх зобов'язань, тому доцільночасна політика УПР повинна бути «загострена» [465, с. 15]. Промовці протестували проти колонізаційної та полонізаційної політики польської влади на українських землях та закликали всі національні сили об'єднатися. З'їзд підтвердив вимогу територіальної автономії із власним сеймом, урядом і територіальною армією. Новою стала вимога змінити «виборчу ординацію до сейму і сенату в демократичному напрямі» [82]. І хоча на з'їзді не було досягнуто повної згоди, він став важливим етапом визначення подальших дій керівництва УНДО [465, с. 23].

Щодо найважливішого питання – ставлення членів партії до нормалізації, делегати констатували, що «після 1935 р. у висліді нормалізаційної тактики настала не нормалізація життя на наших землях, лиш навпаки – повне відсунення українського народу від впливу на власне зорганізоване життя на власній території» [82]. В оцінці підсумків з'їзду УНДО думки громадськості розділися. Лідер опозиції УНДО Д. Левицький відзначив моральне зміцнення опозиції, якій вдалося здобути значне представництво в ЦК. Натомість лідер УСРП М. Стахів зауважив, що «повернення до нормалізаційного курсу в політиці УНДО і вислід

виборів» на з'їзді стали успіхом В. Мудрого і В. Целевича. Такої ж думки дотримувалася М. Рудницька, яка констатувала, що «з'їзд скінчився перемогою Мудрого» [465, с. 24].

Незважаючи на тактичні успіхи, В. Целевич і В. Мудрий усвідомлювали правдивість закидів учасників з'їзду щодо невиконання польською владою своїх обіцянок, відсутність реального покращення становища в національно-культурній та соціально-економічній площині для українців за останні три роки. На засіданні ЦК УНДО 7 травня 1938 р. схвалено декларацію про становище українців у Польській державі, у якій вказано на системний наступ «польських шовіністів на українське національне життя» і констатовано, що за три роки політика нормалізації не принесла позитивних результатів саме з вини польської сторони, підтверджено курс на запровадження територіальної автономії для Східної Галичини із власним сеймом і територіальною армією [82]. Отже, ЦК УНДО формально відмовився від політики нормалізації, проте фракційна боротьба у партії не припинилася.

У вересні 1938 р. президент Польщі І. Мосціцький несподівано розпустив парламент і призначив нові вибори до польського парламенту. Усі опозиційні партії, включно з УСРП і УСДП, знову оголосили бойкот народному волевиявленню. Натомість в УНДО проблема ставлення до виборів викликала нову хвилю дискусії. В. Целевич і В. Мудрий наполягали на участі партії у виборах до вищого законодавчого органу країни. На засіданні ЦК УНДО 29 вересня 1938 р. відбулося остаточне голосування. Після тривалої дискусії, за участь у виборах проголосувало 40 членів ЦК, пропозицію Д. Левицького не брати участі у виборах підтримало 8 осіб, утрималося 2 члени ЦК [551, s. 178].

Діяльність очолюваної В. Мудрим і В. Целевичем партії на позапарламентському терені упродовж 1939 р. суттєво не покращила становища українців у Польській державі. Більше того, чимало фактів свідчать про складність відносин В. Целевича із польською владою, серед яких – позбавлення його виборчих прав на виборах до міської ради Львова (1939 р.). Кореспонденти «Діла» відзначали: «Повідомляють нас, що хтось опротестував

виборче право у виборах до міської ради у Львові посла Василя Мудрого, віцемаршала сойму та його дружини, як теж посла Володимира Целевича і його дружини. Зачуваємо, що те саме трапилося цілим сотням українських громадян, яких Окружні Виборчі Комісії у всіх дільницях повідомили, що на чинюсь там реклямацію скреслюють їх зі спису виборців. Скреслюють не тільки видних діячів, що заангажовані в політиці чи іншій національній роботі, але і громадян, що заняті своєю професійною працею, стоять далеко від політики!» [311, с. 1].

22 квітня 1939 р. Український технічний виборчий комітет (УТВК) надіслав прем'єр-міністру Ф. Складковському телеграму «в справі масового квестіонування виборчих прав українських громадян у Львові». Цій же проблемі присвячувалася зустріч В. Целевича та голови УТВК О. Радловського з львівським воєводою Біликом. «Воєвода заявив їм, що в понеділок видав виборчому комісареві доручення, щоб усі ті квестіонування виборчих прав, які мають характер сваволі, вважати неактуальними», – повідомляло «Діло» [245, с. 2].

Напередодні Другої світової війни В. Целевич відзначав також розчарування українського громадянства у зовнішній політиці Німеччини. Краківський «Ілюстровани Курієр Цодзенни» (ч. 136, 18 травня 1939 р.) опублікував статтю «Пронімецькі настрої серед українців належать до минулого. Українська декларація лояльності для Річипосполитої Польської», у якій йдеться про інтерв'ю українського посла: «Повідомляють, що вчора в пресі Злучених Держав Півн. Америки й Канади, особливо в щоденниках, які виходять в осередках більшого скупчення української еміграції, появилось інтервю варшавського кореспондента «Юнайтед Пресс» з послом В. Целевичем, заступником голови Української Парляментарної Репрезентації. Американські й канадійські українці дуже живо цікавляться становищем українського громадянства в Польщі до останніх політичних подій, особливо вражінням, яке викликала ліквідація «незалежної» Карпатської України. Чи ви. п. после, не могли би сказати на цю тему пару слів?, – спитав кореспондент

«Юнайтед Пресс» [260, с. 1]. «Та частина українського громадянства, яка у зв'язку з проблемою Карпатської України лучила великі надії з Німеччиною та з Гітлером, переживає велике розчарування і велике потрясення. В теперішній хвилині можу ствердити, що фільогітлерівські настрої в українському громадянстві належать до минулого...», – констатував В. Целевич [260, с. 1].

Таким чином, упродовж 1928 – 1939 рр. партійна діяльність для В. Целевича відійшла на другий план, поступаючись парламентській праці у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої. На користь цієї думки свідчить факт його відмови від посади генерального секретаря партії у 1928 р. Ситуація докорінно змінилася після арешту одного із лідерів націонал-демократів у 1930 р. Вийшовши із ув'язнення, В. Целевич, не маючи змоги повернутися до посольської праці, включається до активної партійної роботи, повертаючи собі посаду генерального секретаря партії. Тоді ж, на хвилі значного розчарування суспільства у діяльності УПР, В. Целевич разом із В. Мудрим та іншими однодумцями започатковує діалог із польським владним режимом, що згодом вилилося у політику нормалізації польсько-українських відносин. Навіть незважаючи на безрезультатність нормалізації, один із її «архітекторів» відстоював новий політичний курс фактично до початку Другої світової війни. Це стало однією із найбільших політичних помилок В. Целевича.

РОЗДІЛ 4

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

4.1. Праця у сеймі Другої Речі Посполитої у 1928 – 1930-х рр.

Партійну діяльність В. Целевич поєднував із парламентською працею у польському сеймі. Упродовж 1920-х – 1930-х рр. він тричі обирався послом вищого законодавчого органу країни (1928, 1935 і 1938 рр.), представляючи найвпливовішу українську політичну партію – УНДО. Незважаючи на політичну кун'юктуру та тактичну лінію партії, його діяльність незмінно спрямовувалася на захист національно-культурних потреб українського народу, «оборону природних й основних прав української нації».

Уперше В. Целевич взяв участь у виборчій кампанії до польського парламенту у 1927 – 1928 рр. Власне він був одним із ініціаторів ухвали ЦК УНДО, якою санкціонувалася участь партії у виборах. Народне волевиявлення, за влучним висловлюванням львівського дослідника О. Зайцева, мало засвідчити український національний характер західноукраїнських земель, продемонструвати волю до боротьби за свободу та незалежність [413, с. 12].

В. Целевич був переконаний, що перед націонал-демократами стоять два важливих завдання: по-перше, домогтися внутрішнього порозуміння із українськими партіями, що стоять на національно-державницькій платформі; по-друге, порозумітися із політичними організаціями інших національних меншин, які «не виступають проти вимог українського народу» [28, арк. 12]. Перше завдання ЦК УНДО спробував реалізувати 12 листопада 1927 р. – за безпосередньої участі В. Целевича прийнято ухвалу, в якій наголошено на необхідності «йти до виборів під гаслом спільного виборчого блоку українських національних угруповань і дати від себе ініціативу до створення такого внутрішнього національного блоку українських національних угруповань» [28, арк. 14].

Зважаючи на ухвалу ЦК, В. Целевич та Д. Левицький 14 грудня 1927 р. письмово звернулися до соціалістів-радикалів, представників колишньої соціал-демократичної партії та Селянського союзу із пропозицією об'єднатися у єдиний виборчий блок. Проте, голова УСРП Л. Бачинський відкинув пропозицію націонал-демократів, мотивуючи своє рішення численними тактичними розходженнями між двома українськими політичними силами [479, с. 195]. В. Целевич – один із тих, хто вів переговори з УСРП. Роздуми автора над причинами невдачі переговорів згодом були відображені у розвідці «Хто винен? Чому нема українського блоку?» [349, 1928, 17 січня].

Дещо успішнішими видалися спроби В. Целевича та його однодумців щодо створення виборчого блоку на регіональному рівні. Зокрема частина членів «Селянського союзу» на чолі з П. Васильчуком (Холмська окружна організація) і С. Назаруком (Володимир-Волинська окружна організація), а також безпартійна група С. Підгірського та група А. Річинського, що виступала на захист прав Української православної церкви, утворили 9 січня 1928 р. на з'їзді у Ковелі Український центральний виборчий комітет Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, який увійшов до Блоку національних меншин [53, арк. 78].

Однак наміри В. Целевича та Д. Левицького викликали неоднозначну оцінку інших членів ЦК партії, які вважали, що, по-перше, входження УНДО до Блоку використають українські політичні партії для його дискредитації, та, по-друге, наводилися численні аргументи стосовно того, що Блок буде штучним, ідейно та політично розпорошеним утворенням із сумнівними шансами на успіх [53, арк. 78].

Незважаючи на критику однопартійців, 16-18 січня 1928 р. на заключних нарадах представників непольських народів вирішено спірні питання та узгоджено склад державного списку [349, 1928, 24 січня]. На першому місці – українець Д. Левицький, на другому – І. Грюндбаум, на третьому – білорус Ф. Єремич, на четвертому – німець Євген Навман. Далі в списку переважали члени УНДО, серед яких – В. Целевич. 5 лютого 1928 р. ЦК УНДО

оприлюднив відозву «До народу українського», у якій відзначалося: «Аби перемога українського народу була певна, заряд УНДО приступив до блоку з непольськими народами: білорусами, німцями і жидами з Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Всі, що ставлять інтерес загальнонародний вище інтересу вузького, йдуть до виборів під блакитно-жовтим стягом Національного об'єднання» [349, 1928, 6 лютого].

У цей же період В. Целевич разом із однодумцями проводив активну виборчу кампанію. Зокрема 28 грудня 1927 р. у Бережанах відбулася «ширша виборча нарада» за участю 32 представників громад Бережанського й Козівського судового повіту [300, с. 1]. Передавши вітання від ЦК УНДО, В. Целевич «виказав», чому наш нарід уже від 9 літ мусить ще тяжче бідувати, як перед війною. Опісля пояснив «у головних зарисах виборчу ординацію, яка так кривдить українське населення, яке має зложити іспит зрілості масовою участю в теперішніх виборах, вибираючи собі таких заступників, які чесно та гідно виступали б не за які-небудь кляси, а весь український нарід» [300, с. 1]. Водночас він звернувся із закликом до жіноцтва краю масово взяти участь у виборах.

У період Різдвяних свят, 11 січня 1928 р. в Рогатині відбулася передвиборча довірочна нарада за участю представників 47 громад повіту. Політичний реферат про становище українського народу в Польщі, значення виборів до варшавського сейму і сенату, найголовніші засади виборчого закону, а також політичну програму блоку непольських народів виголосив головний секретар УНДО В. Целевич [229, с. 1]. За його ж участю 25 січня відбулася передвиборча нарада у Гиновичах (Бережанський повіт); 26 січня 1928 р. – у Вербові (Бережанський повіт). Тоді ж відбулася дискусія з представником УПП Мих. Драбиком (с. Нараїв) [279, с. 1].

8 лютого 1928 р. відбулася передвиборча нарада у Вільхівці, на якій В. Целевич реферував про значення виборів і політичне становище українців у Польщі. Через два дні ідентичний захід відбувся у Мечищові, де В. Целевич

виступав з рефератом про виборчий закон і про програму партії. На нараді зав'язалася дискусія з представником Сельроб-лівіці І. Стратінером [307, с. 1].

Активна виборча кампанія та консолідаційні заходи УНДО принесли свої результати – партія здобула переконливу перемогу на виборах, одержавши 23 мандати в сеймі і 9 у сенаті (543 185 осіб, або 54,8 % усіх голосів, відданих на українські політичні партії). У 55 виборчому окрузі послами сейму за списком № 14 стали чотири представники націонал-демократів: В. Целевич, О. Вислоцький, о. В. Пелліх, С. Кузик [328, с. 1].

У новообраному парламенті Польщі утворено УПР: головою Українського клубу обрано Д. Левицького, заступниками – В. Целевича і С. Хруцького, секретарем – І. Блашкевича. До клубу ввійшло 26 послів, з них – 23 представляли УНДО [413, с. 13]. В. Целевич увійшов до адміністративної комісії [249, с. 2].

У перші ж чотири дні роботи новообраного сейму Український клуб вніс більше десяти інтерпеляцій. Серед них – інтерпеляція В. Целевича до міністра освіти в справі розпорядження про святкування іменин Й. Пілсудського українськими приватними і державними школами [303, с. 2]. Також В. Целевич підготував проекти законів про амністію політичних в'язнів і проект зміни регламенту сейму зважаючи на вживання у вищому законодавчому органі країни української мови [349, 1928, 1 квітня].

Весняна сесія парламенту викликала неабияке зацікавлення українських послів. 24 квітня 1928 р. В. Целевич виголосив інтерпеляцію у справі «сторонничного і нескорого полагоджування Тернопільським воєводством і староством з Бережан протестів проти виборів у цілому ряді громад повіту Бережани» [238, с. 2]. 8 травня, виступаючи у комісії з приводу бюджету Міністерства релігійних віровизнань і народної освіти, В. Целевич розглянув питання державного шкільництва на землях, населених українцями. Він закинув урядові невиконання зобов'язань щодо українського шкільництва: «Влада вживає всяких засобів, щоби усунути навіть термін «український» і заступити його терміном «руський», що українці вважають зневагою і непотрібною провокацією. Підвищування типу народніх початкових шкіл є

для українців рівнозначне з польонізацією. Кількість народніх шкіл з українською мовою навчання зменшилася за польських часів значно у порівнянні з тим, що було за австрійських часів. Причиною цього є т. зв. «пресовий» закон, суперечний Конституції та обов'язуючий міжнародним договорам і тому то Український Клуб буде домагатися скасування цього закону. Розпорядок Міністерства внутрішніх справ відносно шкільних декларацій дає можливість фальшування тих декларацій на шкоду українців. При шкільному плебісциті в листопаді минулого року були такі самі надужиття, що за урядування міністра Грабського. Народні учителі-поляки вели агітацію, поліція й адміністрація виконувала пресію, а інспектори погрожували населенню, що воно вимагаючи українські школи наражається на переслідування. На українських землях близько пів-мільона дітей не користає зі школи. Іменується учителів-поляків, що не знають мови, а учителів українців переноситься до польських повітів. Був офіційний обіжник інспекторів, щоби учителі голосували на «одинку». В підручниках, які видає міністерство, затирається сліди української історії. На Волині нема ні одної української семінарії, ні одної фахової школи. На Львівському університеті число катедр зменшено в порівнянні до того, що було за австрійських часів, а всі українські катедри скасовано» [323, с. 1]. Міністр освіти О. Добруцький, у відповідь на промову В. Целевича про необхідність дотримання букви закону, наголосив на потребі створення утраквістичних шкіл на мішаних територіях. Щодо справи українського університету, то міністр звинуватив українців у відсутності в створеній раніше комісії [323, с. 1].

10 травня 1928 р. у сеймі обговорювався бюджет Міністерства внутрішніх справ [72, арк. 94]. У дискусії з українського боку виступили Л. Бачинський і В. Целевич. Останній, зокрема, підкреслив: «Про вибори хочу сказати тільки кілька слів. У повіті Долина арештовано масово українців, при цьому 7 священиків. У Луцьку староста заборонив друкарням друкувати українські та жидівські газети. Вибори скінчилися шкоди не припинено» [248, с. 1]. Громади, які голосували за «18-ку», а не за «1-ку», стали об'єктами тиску

центральных властей» [248, с. 1]. Питання діяльності національних меншин в Польській державі, передачі Народного дому москвофілам – складові виступу В. Целевича [250, с. 1]. Наступного дня він взяв участь у засіданні бюджетної комісії, де затверджувався бюджет Міністерства освіти та віросповідання [248, с. 1].

Проміжні підсумки діяльності УПР В. Целевич окреслив 16 травня 1928 р. на посольському вічу УНДО в Зборові. Заступник УПР прозвітував про діяльність українських послів, окреслив план праці на найближчий період. Він зауважив, що праця УПР «може бути вповні успішною тільки тоді, коли загал українського громадянства стоїть зі своїми послами і сенаторами в постійному зв'язку, доносить про всі свої потреби і злидні, про факти зловживання влади тощо» [243, с. 3]. В. Целевич від імені УПР висловив подяку за довір'я і запевнив, що УПР вестиме непохитну боротьбу за права українського народу [75, арк. 36].

Оцінити двомісячну діяльність Українського клубу спробував також однопартієць В. Целевича – І. Кедрин. «Не дивниця, – відзначив він, – адже ці посли й сенатори є нині з волі лихої долі єдиними виборними, себто єдиними справді легальними мандатовими представниками всього українського народу. Не дивниця й тому, бо з іменем Галичини все таки зв'язана фірма колишнього українського політичного Піємонту й резервуару громадської виховної інтелігенції. І тому, хоч це й не перша вже українська парламентарна репрезентація в Польщі, то – поминаючи всі інші мотиви, на які склалася попереднього Українського Клубу – саме ця репрезентація звернула на себе відусіль очі мільонів земляків, бо чайвся втих очах надіями сповитий запит: Як поведуть себе галичани, які будь-що-будь мають за собою традицію парламентарної боротьби: чи галицькі політики зрозуміють вагу покладеного на них історією завдання і наскільки зуміють відповісти йому?!» [267, с. 1].

Значно критичніше оцінювали діяльність УПР опоненти партії. Зокрема часопис «Рада» у передовиці «Хірургія в політиці» розкритикував виступ В. Целевича на бюджетній комісії сейму при розгляді бюджету Міністерства

освіти. «Не слід вимагати від нього (В. Целевича – *М. К.*), щоб він катастрофальний стан українського шкільництва ставив на широкій площині відношення Польщі до української справи взагалі, щоб він її ставив, якби собі може бажали українці, – на вістрі ножа. Таких домагань до п. Целевича, духового провідника ундівського посольського клубу, ставити не можна» [277, с. 3]. Автор статті з жалем констатував, що В. Целевича не можна ставити в ряд з Робесп'єром, де Волеросо, лише помітив його схожість з Талейраном [277, с. 3].

Критика опонентів не пригасила запалу В. Целевича. 14 червня 1928 р. відбулося засідання адміністративної комісії сейму, присвячене законопроектам про скликання надзвичайної слідчої комісії для розгляду виборчих зловживань [75, арк. 39]. У дискусії щодо регламенту надзвичайної комісії виступив В. Целевич. Він висловив здивування, чому зібрані комісією факти зловживань (за пропозицією 1-ки і уряду) повинні подавати міністрові внутрішніх справ, а не розглядаються на пленарному засіданні сейму [251, с. 1].

Підсумовуючи результати бюджетної сесії польського парламенту в першій половині 1928 р., «Діло» підкреслило: «Промови послів Дмитра Левицького, Володимира Загайкевича, Остапа Луцького, Володимира Целевича, Степана Барана, С. Хруцького й інших в комісіях і генеральній бюджетовій дебаті дали повну й заокруглену картину, з одного боку, нашого незавидного положення в ділянці політично-адміністративній, освітньо-культурній й соціально-економічній, а з другого з'ясували наші непередавні права і природні змагання» [232, с. 1].

19 червня 1928 р. Український Клуб виголосив 7 інтерпеляцій, зокрема у справі адміністративних кар на парохів за ведення метрик і видавання посвідок українською мовою та в справі арешту малолітніх учителів Яворівської гімназії [72, арк. 45]. Запропоновано 5 законопроектів у справі шкіл з українською, білоруською та литовською мовами навчання [265, с. 2]. Того ж дня Український клуб вніс два законопроекти у справі освіти: про заснування

Українського університету у Львові та про школи з українською, білоруською і литовською мовами викладання, якими пропонувалося замінити утравістичні школи [517, с. 54]. Виступ В. Целевича став відповіддю на факт припинення Львівською шкільною кураторією діяльності Станиславівської гімназії зважаючи на відмову учнів п'яти класів брати участь у святкуванні 3 травня Дня Конституції Польщі. «Справа Станиславівської гімназії завертілася в крутіжї польсько-українських взаємин, – констатувало «Діло», – Станиславівська гімназія не є відірваною, відокремленою подією, тільки одним кільцем у безконечному ланцюгу, одним зеном у польській політиці супроти нас» [349, 1928, 26 червня].

1 липня 1928 р. відбулося велике посольське справоздавче віче В. Целевича в с. Кривому Бережанського повіту [72, арк. 76]. У приміщенні читальні «Просвіти» в півторагодинній промові він склав звіт з діяльності УПР. Промову він закінчив словами, що «тільки сильна політична організація нашого народу може принести нам кращу долю». Присутні виборці підготували депутатські запити для виголошення в польському парламенті [236, с. 1].

9 листопада 1928 р. відбулося засідання сеймової комісії закордонних справ в справі ратифікації семи різних міжнародних договорів [75, арк. 81]. На порядок денний поставлено питання про ратифікацію Римського і Віденського договорів, які стосуються пенсійного забезпечення колишніх службовців Австро-Угорської монархії. Римський договір комісія ратифікувала без дискусії. Для українських службовців він мав менше значення, оскільки стосувався тих службовців, які на момент розпаду Австро-Угорщини були вже пенсіонерами. Триваліша дискусія відбулася навколо питання про ратифікацію Віденського договору. У ній взяв участь В. Целевич, який звернув увагу на запізнiлий розгляд цього питання, а також наголосив на потребі зміни пенсійного законодавства Другої Речі Посполитої. Водночас український посол зауважив помилку щодо вживання терміну «урядник» замість

«службовець» при перекладі з французького тексту. Справу ратифікації віденського договору відкладено [321, с. 1].

Напруга та конфронтація у сеймі значно зросла після бойкоту націонал-демократами урочистого засідання 10 листопада 1928 р., скликаного з нагоди десятиліття відновлення Польської держави. Напередодні, 9 листопада УНДО надіслало маршалові сейму листа, підписаного Д. Левицьким та В. Целевичем, у якому відзначалося: «Ми, представники українського і білоруського народів у Польських Законодатчих палатах, не тільки не можемо брати участі в урочистості десятиріччя існування Польської держави..., але при цій нагоді вважаємо необхідним підкреслити, що незламно стоїмо на позиції права самовизначення української і білоруської націй на всіх етнографічних землях» [502, с. 126].

І. Кедрин у статті «Дійсність уявлена і дійсність дійсна» [268] розповів про початок 5 грудня 1928 р. шкільної кампанії Українського клубу за рідну школу в польському сеймі. Характеризуючи резонансний виступ В. Целевича на освітній комісії в дискусії над українським законопроектом про зміну т. зв. «кресового шкільного закону», автор статті цитував слова українського посла: «Найкардинальніше право кожного народу в світі є його рідна школа», «понад 6 мільонів українців в Польщі все ще не може здобути собі навіть народньої рідної школи», «пора скінчити з фразами, пора вже приступити до діл!» [268, с. 1]. Наголосимо, що у 1928 р. вийшла друком брошура «За українську школу», в якій надруковано промови послів В. Целевича і М. Галушинського. «Обі промови як також інтерпеляція містить в собі найважливіші матеріали до українського шкільного питання під польською владою і ними ілюструють якнайкраще невідрадні положення, в якому знаходиться українське шкільництво», – відзначало «Діло» [482, с. 12].

14 грудня 1928 р. на засіданні сеймової адміністративної комісії розглядали 4 законопроекти, зокрема ББСУ, і Клубу УСРП Радикального) у справі львівських листопадових подій 1928 р. [75, арк. 87]. Перед дискусією В. Целевич запропонував голові комісії Поляковичу висловити недовір'я з

огляду на інцидент із С. Хруцьким. Обидва законопроекти польських клубів радирував Стронський (ББСУ), який причину львівських подій 1 листопада 1928 р. вбачав у діяльності таємної УВО, яка спровокувала польську молодь: «Акція з боку частини українців була обдумана задля того, щоби викликати відплату з польського боку та спровокувати національну боротьбу» [319, с. 2]. В. Целевич, полемізуючи з польським послом, підкреслив: «Поліція у Львові поводитися пасивно, без огляду на інтервенцію українських послів. «Слово Польське» підбурювало громадську думку до ексцесів. В українським Академічнім домі українська молодь мусіла боронитися, а коли стріляла, то лише у власній обороні. Поліція переводила неправні ревізії» [319, с. 2].

В. Целевич, реферуючи свій законопроект, наголосив на кількох пунктах: 1) створення надзвичайної слідчої комісії; 2) відставка воєводи Голуховського; 3) виплата відшкодувань потерпілим в подіях 1 листопада 1928 р. Директор політичного департаменту МВС Пацьорковський сказав, що львівські події були детально розслідувані. Причину їх вбачав у діяльності УВО. «Поліція, – на його думку, – не станула на висоті завдання як при ліквідації ексцесів, так і при висліджуванні чиновників і то як по-українському, так і по-польському боці. Тому-то уряд рішив перевести основні зміни у Львівській поліції» [72, арк. 87]. У результаті дискусії комісія підтримала законопроект ББСУ, в якому закликано уряд провести слідство і зробити відповідні висновки.

На засіданні адміністративної комісії 22 січня 1929 р. відбулося голосування законопроекту В. Целевича про висловлення недовір'я голові комісії послу Полякевичу з приводу зневаги до С. Хруцького. Однак лише тільки українські послы його підтримали. Опісля В. Целевич реферував законопроект посла Сенюка та представників «Сельробу» в сеймі у справі вбивства органами державної поліції А. Ткачика – селянина с. Вишневичі Пінського повіту. Представник УНДО. Якщо В. Целевич запропонував створити парламентську слідчу комісію, то більшість адміністративної комісії сейму вирішила почекати закінчення слідства [75, арк. 65].

25 січня 1929 р. адміністративна комісія розглядала законопроект посла Новицького («Визволенє») щодо внесення змін до розпорядження Президента Другої Речі Посполитої від 19 січня 1928 р. про організацію властей загальної адміністрації. Посол Новицький пропонував ліквідувати залежність шкільних інституцій від органів політичної влади. Представник уряду, заперечуючи йому, аргументував збереження існуючої системи потребою «з'єднання властей». У дискусії виступив В. Целевич, який підкреслив: «На ділі розпорядок президента віддав учителів української народности в повну залежність від органів державної поліції. В наших інтерпеляціях і на освітній комісії навели ми приклади, що органи державної поліції скваліфікували, як політичну протидержавну діяльність учителя-українця ведення ним курсу для неграмотних, устроєння аматорського представлення, чи заложення церковного хору» [285, с. 1]. Повна залежність учителів від політичної влади, на переконання В. Целевича, змусило Український Клуб підтримати законопроект представника «Визволенє» Новицького.

Через чотири дні на засіданні адміністративної комісії велася загальна дискусія над законопроектами в справі самоврядних законів. Від Українського Клубу виступив В. Целевич, який підкреслив: «Український Клуб, при ухваленні самоврядних законів, боротисяме за якнайширший зміст громадської і повітової самоуправи, за повну незалежність її від політичної (старостівської і воєвідської) влади». Водночас український посол «вимагав загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного права голосування до всіх самоврядних установ, а також недопущення за допомогою «штучних і виїмкових» постанов забезпечення переваги польського населення у самоврядних установах краю. Для Галичини найважливішим завданням вважав ухвалення закону про повітову самоуправу [258, с. 2].

4 лютого 1929 р. на пленарному засіданні сейму обговорювалися бюджети окремих міністерств. При обговоренні бюджету Міністерства внутрішніх справ польські послы Цішевський (ХД), Березовський (НД), Соболевський (ББСУ) відреагували на національну політику уряду, зокрема в

українському питанні. У дискусії взяв слово В. Целевич, який на початку своєї промови розкритикував позицію міністра внутрішніх справ, який на бюджетній комісії висловлювання українського посла назвав брехнею. В. Целевич ствердив, що тон в політиці уряду надає міністр внутрішніх справ, а точніше - голова виділу п. Сухенек, «який українську проблему розглядав під кутом погляду, чи не вдалося би діяльність якогось українського діяча чи установи підтягнути під карний кодекс». Відмова у наданні кредитів українським господарським установам, заміна принципу правосуддя політичною діяльністю, порушення права на свободу зборів, цензура – головні тези промови українського посла. Навівши конкретні приклади зловживань польської влади, він акцентував увагу ще й на питання самоврядування, зокрема вимагав відновлення Краєвого Виділу у Львові [72, арк. 12].

Після промови українського посла виступив Ярузельський (ББСУ), який розпочав полеміку з В. Целевичем в агресивному тоні: «У Східній Малопольщі ми [поляки] є автохтонами й від віків жили в згоді з «русинським» народом, а гетьман Жулкевський рівночасно будував церкви і костели. Церква Св. Юра так само збудована здебільш поляками. Щойно Австрія в ім'я принципу «*dilige et impera*» кинула український клич. Першим виступом українців було убийство намісника Потоцького, а другим здемолювання авлі Львівського університету. У світовій війні 40000 українців повисло на шибениці» [296, с. 1].

12 лютого 1929 р. на засіданні сейму завершилися третє питання бюджету і фінансового закону. Від УПР виступив В. Целевич, який вніс пропозицію відкинення проекту бюджету, у зв'язку з відхиленням всіх пропозицій українських послів. Проти неї виступили ББСУ, ХД і «Визволене» [320, с. 2].

Упродовж 18 – 21 лютого 1929 р. засідала комісія у справах самоврядування адміністративної комісії сейму. Предметом обговорення став тимчасовий закон про повітову самоуправу і виборчу ординацію до повітової самоуправи для чотирьох галицьких воєводств. В. Целевич вніс пропозиції,

які б не допускали «упривілеювання польського населення у Сх. Галичині на не користь українського». Часто його підтримували представники польських лівих партій [349, 1929, 26 лютого].

4 березня 1929 р. відбулося засідання УПР під головуванням В. Целевича в справі подій в Жабчу [287, с. 1]. Результатом обговорення стало створення комісії у складі І. Горбачевського, С. Барана і С. Кузика для підготовки проекту постанови сейму в справі трагічних подій в Жабчу 1 березня 1929 р. Для детального ознайомлення зі справою на місце події відряджено С. Біляка та І. Заваликута, які мали «зібрати дальший матеріал і прийти з порадою і допомогою православної людности в Жабчу» [287, с. 1].

13 березня 1929 р. в адміністративній комісії обирали референта законопроекту щодо подій в Жабчу. В. Целевич вніс ряд пропозицій: 1) вибрати референтом цього питання українського посла І. Заваликута, який досліджував дану проблему; 2) доручити референту протягом тижня виступити на комісії зі своїми висновками. Представники ББСУ запропонували референтом свого представника – Сегейду. Обидва послы отримали по 9 голосів, тому було вирішено референтом призначити Сегейду, а контрреферентом – В. Целевича [287, с. 1]. У зв'язку з подіями в Жабчу православний митрополит Діонізій відбув інформаційну конференцію з послами Українського сеймового клубу В. Целевичем і С. Біляком [349, 1929, 19 березня]. Згодом на пленарному засіданні сейму 15 березня 1929 р. обговорено події в Жабчу. Після виступів С. Біляка, Сегейди (ББСУ), представника уряду Потоцького вирішено створити сеймову слідчу комісію [287, с. 1].

31 серпня 1929 р. делегація УПР у складі В. Целевича, С. Хруцького і П. Васильчука мала зустріч з міністром віросповідань і освіти Червінським в справі руйнування («масової розбірки») церков на Холмщині. Зокрема в 1929 р. розібрано 51 церкву в Павловичах, Уханях, Крилові, Любартові, Крешовичах, Київці, Турковичах та ін. Скарги населення до Люблинського воеводства і міністерства залишалися без відповіді. Міністр запевнив про

розгляд ним кожної скарги та підкреслив: «До часу законного урегулювання відношення православної церкви до держави замкнені церкви не можуть бути порушені і що те, про що його посла інформують, діється без його відома та що взагалі не може бути мови про якийсь плян уряду в справі розбірки церков, бо такого пляну нема» [246, с. 2].

Про зростання напруження у польсько-українських стосунках і атмосферу відносин між польськими й українськими послами та сенаторами свідчили виступи в парламенті польських послів ББСУ, зокрема К. Ярузельського, І. Стронського, І. Березовського та ін., які закликали уряд і, зокрема, міністра внутрішніх справ Польщі Ф. Славой-Складковського перейти до наступу проти українського національно-політичного руху. Заклик польських депутатів було почуто у період т. зв. Пацифікації. У ніч із 9 на 10 вересня 1930 р. поліція заарештувала групу послів, серед яких п'ять українців: О. Вислоцький, О. Когут, І. Лещинський Д. Палііва та В. Целевич. Загалом у цей період в ув'язненні опинилося 30 колишніх послів [502, с. 145].

Таким чином, у 1928 р. УНДО взяла участь у виборчій кампанії до польського парламенту. Генеральний секретар партії підтримав пропозицію Д. Левицького щодо об'єднання націонал-демократів із ідейно спорідненою УСРП в один виборчий блок, однак відмова останньої привела до утворення двох різних списків. Підтримка більшості населення Західної України програмних вимог УНДО забезпечила партії переконливу перемогу на виборах у краї. У підсумку В. Целевич отримав посольський мандат, став одним із лідерів УПР. На парламентському терені він відстоював національно-культурні права українців, виступав із різким осудом національної політики Польської держави, спрямованої на асиміляцію українців. Після дострокового розпуску парламенту у 1930 р. партія взяла участь у черговій виборчій кампанії, однак без колишнього генерального секретаря УНДО, якого у період «пацифікації» було заарештовано і звинувачено в антипольській діяльності. Тільки у 1935 р. В. Целевич отримав можливість продовжити парламентську працю після початку політики нормалізації польсько-українських відносин.

4.2. Під впливом політики нормалізації (1935 – 1939)

На початку 1931 р. В. Целевич надалі перебував в ув'язненні [340, с. 3]. Окремі польські часописи повідомляли, що він настільки важко занедужав перебуваючи в ув'язненні, що його перевели до психіатричної лікарні. Зокрема «Слово Польське» повідомляло, що «Целевич проведе свята при вул. Казимирівській, де на Святвечір роздумуватиме в тиші та спокою над своєю діяльністю» [340, с. 3]. Кореспонденти «Слова Польського» із насмішкою відзначали, що В. Целевич буде згадувати про той період часу, в якому «був політичним представником д-ра Петрушевича у верховній колегії в УВО, а в серпні 1922 на окружному з'їзді боєвих референтів УВО першим кинув гасло розпочати саботажну й терористичну акцію у зв'язку з виборами... Дальше д-р Целевич буде роздумувати у в'язниці над періодом своєї праці на американському терені, коли після своєї втечі у жовтні 1922 р. з Польщі і то в жіночому переодягненні, переводив в Америці збіркову акцію на ціли якнайшвидшого збройного повстання проти Польщі» [288, с. 2]. Однак уже восени 1931 р. одного із лідерів УНДО випущено з ув'язнення, проте до парламенсткої діяльності він зумів повернутися тільки у середині 1930-х рр.

У середині 1930-х рр. В. Мудрий, як і ряд провідних діячів УНДО, вважав дотеперішню політику партії безперспективною і дедалі рішучіше схилявся до компромісу з офіційною Варшавою. Остаточо лідери УНДО дійшли переконання щодо компромісу з польським урядом після «конституційного перевороту» у березні – квітні 1935 р. Нова конституція обмежила права сейму та сенату. У червні 1935 р. схвалено виборчий закон, який скасував пропорційну систему виборів і замінив її мажоритарною, надаючи при цьому виняткові права окружним зборам, що підпорядковувалися місцевій адміністрації [53, арк. 131]. Як наслідок, переговори польських урядових чинників з УНДО завершилися 29 травня 1935 р. зустріччю міністра внутрішніх справ М. Зиндрама-Косьцялковського з В. Мудрим, О. Луцьким та В. Целевичем [53, с. 131].

УНДО розкритикувало нові виборчі ординації 1935 р., оскільки вони обмежували права українців. Генеральний секретар УНДО В. Целевич у статті «Вибори до законодавчих установ і українці» на підставі статистики національного складу органів самоврядування, які мали право делегувати членів окружних виборчих колегій, доводив, що навіть при найвигіднішому для українців складі згаданих колегій українці у Східній Галичині не матимуть у жодному виборчому окрузі потрібної для висунення своїх кандидатів кількості членів колегії. Один із лідерів партії констатував: «Українці без огляду на партійну приналежність не мають у Галичині найменшої змоги без апробати державної влади, яка безсумнівно матиме великий вплив на список кандидатів, виставити своїх незалежних кандидатів на послів...» [172, с. 1].

24 травня 1935 р. УПР ухвалила резолюцію, в якій зазначалося: «УПР, розглянувши проголошені досі проекти нових виборчих законів до сейму й сенату, стверджує, що ті проекти в теперішній дійсності цілковито позбавляють український нарід можливості мати своє незалежне й належите заступництво в законодавчих установах держави... Тому УПР видвигне в законодавчих установах домагання законного забезпечення свободної волі українського населення при виборі його парламентарних заступників і від висліду тих своїх зусиль узалежнить тактику українських виборців у майбутніх виборах до сейму й сенату». Націонал-демократи вирішили підтримати проект ППС, який обстоював демократичні засади виборчого права. 29 травня 1935 р. на зустрічі міністра внутрішніх справ Польщі М. Зиндрама-Косьцялковського із В. Мудрим, О. Луцьким і В. Целевичем було остаточно узгоджено умови участі українців у виборчій кампанії 1935 р. до сейму і сенату Другої Речі Посполитої [38, арк. 14].

6 липня 1935 р. за участю представників 35-ти повітових комітетів, ЦК і УПР відбулося засідання Народного Комітету УНДО, на якому ухвалено постанову про участь партії у виборчій кампанії. «Бойкот виборів, – йдеться у зверненні УНДО, – це утеча з фронту політичної боротьби, це національна шкода» [349, 1935, 18 серпня]. У підсумкових постановах наголошено, що нова виборча ординація до сейму і сенату, ухвалена парламентською більшістю без

врахування поправок УПР, суттєво ускладнює, або навіть унеможлиблює вибір незалежного українського представництва. Однак, «виходячи із заложення, що український нарід мусить змагати до вибору своєї незалежної парламентарної репрезентації та рахуючись з тим, що вибори - це не тільки спроба сил, але й важна боротьба за політичні права, Народний комітет рішає в засаді взяти участь у виборах до сойму і сенату» [313, с. 1]. Водночас Народний комітет залишив за собою право «змінити в цілості або ж частинно це засадниче рішення» [313, с. 1].

20 липня 1935 р. за участю делегатів повітових управ відбулося засідання ЦК УНДО, на якому обговорювали «найважливіші справи зв'язані із виборами до законодавчих установ» [259, с. 1]. Тоді ж розглядалося питання узгодження кандидатур із польським урядом. Із доповіддю виступив В. Целевич, який ознайомив присутніх із поточною передвиборчою кампанією партії. «Український народ у Польщі не має іншого способу свого повноправного, загальним довір'ям і ніким незаперечуваного національного представництва, як лише шляхом участі у виборах до польських законодавчих установ», – підсумував В. Целевич [259, с. 1].

Зважаючи на критику опонентів, генеральний секретар партії був змушений провести активну виборчу кампанію, яка зводилася здебільшого до участі у повітових вічах, з'їздах тощо. Зокрема 22 липня 1935 р. у Дрогобичі за участю В. Целевича відбувся повітовий народний з'їзд. Генеральний секретар партії виголосив реферат, у якому виокремив причини, які спонукають УНДО до участі у виборах. У відповідь на критичне запитання А. Максимовича, В. Целевич заявив, що українсько-польські відносини у Польській державі і міжнародна ситуація вимагають безумовної присутності УПР у польському сеймі [532, с. 87].

Наголосимо також, що В. Целевич, як генеральний секретар УНДО, не зумів провести роз'яснювальної кампанії у повітах щодо особливостей виборів 1935 р. до вищого законодавчого органу країни. Яскраве підтвердження цих слів – висунення повітовим народним з'їздом Дрогобича до польського сейму кандидатури С. Витвицького, якого, на думку учасників

зібрання, «в повіті знає майже кожна селянська хата» [349, 1935, 29 липня]. Тільки 31 липня 1935 р. дано роз'яснення Головного Секретаріату УНДО про повітовий народний з'їзд у Дрогобичі, у якому зазначалося: «В тому звідомленні подано деякі невірні, а деякі недокладні вістки. Невірною є вістка, що Повітовий Народний З'їзд визначив кандидата на посла з Дрогобицького повіту. З'їзд ухвалив видвинути тільки пропозицію до ЦК УНДО в справі кандидатури д-ра С. Витвицького. На самому з'їзді присутній головний секретар п. В. Целевич дав вичерпуючі пояснення в справі кандидатур, а саме, що на основі постанов Народнього Комітету з дня 6 липня ц.р. визначення кандидатів належить виключно до Центрального Комітету чи пак Екзекутиви УНДО. Визначування кандидатів повітовими організаціями мусить довести до повної анархії і до нашого програшу на виборах» [532, с. 88].

12 серпня 1935 р. президія УНДО оголосила перелік кандидатів до польського сейму: В. Болюх (61 виборчий округ), В. Кузьмович (62 в. о.), С. Біляк (63 в. о.), З. Пеленський (64 в. о.), С. Баран (65 в. о.), І. Волянський (66 в. о.), І. Заваликут (67 в. о.), Д. Великанович (68 в. о.), К. Троян (69 в. о.), В. Мудрий (72 в. о.), Р. Перфецький (73 в. о.), В. Целевич (74 в. о.), С. Витвицький (75 в. о.), Г. Тершаковець (76 в. о.), В. Соловій (77 в. о.) [271, с. 1]. Президія партії закликала громадськість «солідарно ці кандидатури підтримати» [271, с. 1].

Передвиборча кампанія УНДО 1935 р. суттєво не відрізнялася від попередніх, за винятком хіба що незначного часу, який відводився на агітаційну роботу – до виборів залишалося трохи більше трьох тижнів [17, арк. 9]. Основний акцент, як уже зазначалося, націонал-демократи зробили все ж таки на живий діалог з населенням регіону. Зокрема 9 серпня 1935 р. у Перемишлі за участю В. Целевича відбулася довірочна нарада, скликана місцевим повітовим комітетом, на якій секретар УНДО охарактеризував політичне становище в країні, висловив впевненість у позитивних для української сторони результатах виборів до Польського парламенту [306, с. 1].

Безпосередньо напередодні виборів в часописі «Діло» опубліковано звернення «До українських виборців!» за підписами В. Мудрого і В. Целевича, в

якому чільні діячі партії закликали взяти участь у голосуванні і віддати свої голоси за українських і польських кандидатів [349, 1935, 4 вересня]. «Масова участь у виборах – це справа нашої політичної сили, це вияв нашої дисциплінованості і політичної зрілості», – йшлося у зверненні Президії УНДО до українських виборців [349, 1935, 4 вересня]. Лідери УНДО заявляли про необхідність дотримання принципу реалізму в політиці, яка «в своїх поступках мусить керуватися кожночасною твердою дійсністю, обставинами, спроможністю і вимогами національної рації» [349, 1935, 4 вересня].

2 жовтня 1935 р. сформована нова Українська парламентарна репрезентація. Її головою обрано посла В. Мудрого, заступниками – посла В. Целевича і сенаторів О. Луцького та Ю. Павликовського, секретарем – Д. Великановича. Представники УНО – посол І. Волянський і сенатор Р. Лободич увійшли до спільної парламентарної репрезентації, закріпивши за собою право «вільної руки» у справах, які з погляду їх партійної програми вимагатимуть відмінної позиції [239, с. 1].

12 червня 1936 р. делегація УПР у складі В. Целевича, І. Волянського та С. Витвицького була прийнята міністром юстиції Польщі В. Грабовським [502, с. 178]. Результати переговорів були обговорені на засіданні УПР 13-14 липня 1936 р. Головуючий на засіданні В. Мудрий започаткував тривалу дискусію, яка дала УПР «поважний матеріал для устійнення підсумків дотеперішньої політичної праці. Передусім стверджено, що польська політика на українських землях позбавлена всяких політичних елементів суспільності і пляновості, а нормалізаційний курс не всюди унагляднився у терені зміною на краще. В кожному воєводстві інтерпретують духа нормалізації інакше, а на терені неодиноких воєвідств надають свою питому інтерпретацію нормалізації окремі старости. Таким чином у трактуванні українського національного життя і його потреб панує в адміністрації на наших теренах повний хаос» [349, 1936, 16 липня].

Водночас у комунікаті УПР стверджено, що: 1) політика в освітній та господарській сфері не змінилася; 2) обмежено діяльність українських культурно-

освітніх і господарських установ у прикордонних повітах; 3) місцевими чинниками влади далі підтримувалось москвофільство. «Цей фактичний стан відносин, – йдеться у документі, – рішено представити центральній владі та домогтися усунення всіх тих перешкод, які стоять на шляху до нормалізації відносин, а також домагатися прискішення полагоди цілої низки справ, які є необхідні для потреб національного українського життя» [349, 1936, 16 липня]. Таким чином, толерантні заяви УПР, виголошені упродовж першої половини 1936 р., поступово набували агресивного характеру.

Новий 1937 рік розпочався для УПР традиційно із розгляду бюджету на 1937 – 1938 рр. 12 січня 1937 р. у дискусії над бюджетом міністерства справедливості на бюджетній комісії сейму виступив В. Целевич. Український посол розкритикував польську владу, яка проводила дискримінаційну щодо українського населення Галичини політику у національно-культурній сфері. Особливе обурення чільного діяча УНДО викликало зневажливе ставлення до української мови в органах місцевого самоврядування і суду. Порівнюючи становище українців у Австро-Угорській і Польській державі, посол зауважив, що «тепер займають українці з правила підрядні становища і не авансують тільки тому, що зараховуються до української національності» [310, с. 1].

Кореспонденти «Діла» зауважили, що у сеймових та сенатських дискусіях брали участь здебільшого тільки В. Целевич, З. Пеленський та В. Дицикевич. Така ситуація пояснювалася ухваленням нового сеймового регламенту, згідно якого правом участі у дискусії наділялися тільки представники комісії, якій подано законопроект.

3 лютого 1937 р. у дискусії над бюджетом міністерства скарбу виступив знову ж таки В. Целевич, який виголосив промову, присвячену кредитній політиці Польщі. Промовець констатував, що українське громадянство власними силами без допомоги держави відбудовувало промисловість і сільське господарство після закінчення Першої світової війни. Серед проблем сучасної Польщі він виділив дві, які потребують нагального вирішення: 1) перенаселення; 2) значний природний приріст. Щодо Західної України, не менш важлива

проблема безробіття на селі, що спричинило дегенерацію українського населення. Сплачуючи податки, на думку В. Целивича, українці не отримують належної допомоги від держави у господарській сфері [325, с. 1].

Парламент розпочала роботу із нарад бюджетної комісії 20 грудня 1937 р. над преміліарем бюджету на 1938 – 1939 рр. Уже з перших днів роботи чергової сесії парламенту УІР порушила одну із найболочіших для українців і поляків тем – успіхи та невдачі політики нормалізації. 21 грудня 1937 р. В. Целевич із найвищої трибуни делікатно звинуватив поляків у «суперечливій» політиці щодо українців. Один із лідерів УНДО вимагав створити при міністерствах освіти та внутрішніх справ окремі державні підсекретаріати, в компетенцію яких входило б розв'язання українських справ; припинити конфіскацію української преси; правдивого інформування ПАТ польського населення про українські справи [256, с. 3]. З. Пеленський того ж дня звернувся до уряду із ще однією вимогою – територіальної автономії для українських земель. Відповідь більшості не забарилася: посол Вагнер запропонував українцям, перш ніж просити автономію, створити «платформу порозуміння». У відповідь В. Целевич запевнив владу, що українці «змагають до співпраці з польським населенням на місці...» [256, с. 3].

16 січня 1938 р. у дискусії над бюджетом Міністерства суспільної опіки В. Целевич констатував, що українські установи суспільної опіки не отримують допомоги від держави «у тій мірі, в якій повинні користати з уваги на працю, що їй виконують» [332, с. 2]. Обговорюючи питання опіки над дитиною і матір'ю, посол зауважив, що опіки над територіальна самоуправа, зокрема міста «удержують зі своїх фондів багато інституцій дитиною (сиротинці, дошкіль, захоронок, бурс), але в тих установах виховуються тільки польські діти, бо українці призначені в них на денаціоналізацію» [332, с. 2]. З цих причин, переконував посол, українці змушені власними силами утримувати установи опіки над дитиною і матір'ю. У краї створена мережа таких організацій: «Товариство опіки над дітьми і молоддю», «Українська захоронка», «Українська порада для матерів» та численні сиротинці. Від Міністерства суспільної опіки вони отримують «смішно малі субвенції» [332, с. 2].

Наступного дня В. Целевич виголосив промову на засіданні бюджетної комісії у дискусії над бюджетом Міністерства пошти і телеграфу, яка присвячувалася нетактовним «випадкам урядовців пошти» [83, арк. 85]. Посол вимагав від влади поширення української мови, щоб її можна було вживати «на поручених листах, телеграмах, товарових посилках» [349, 1938, 19 січня]. Найбільше вразили В. Целевича факти неотримання адресатами українських часописів, які легально видавалися у Львові. «Така практика, – наголосив посол, – носить не спорадичний, лише масовий характер. Знаємо не десятки, а сотні випадків такої поведінки. Не одержують посилок не тільки окремі громадяни, але цілі повіти – Костопіль, Рівне, Новий Санч» [349, 1938, 19 січня].

Доповідач висловив застереження щодо кадрової політики Міністерства пошти і телеграфу [83, арк. 85]. За його словами, у 1937 р. прийнято до поштової служби 5500 осіб, переважно із сільської місцевості, проте тільки кільканадцять з них – українці. До позитиву роботи міністерства В. Целевич відніс вихід в ефір українських передач на львівському радіо. Водночас він запропонував подвоїти час українських передач [83, арк. 85].

Згадка у промові З. Пеленського про негативні наслідки польської колонізації Східної Галичини викликала гостру дискусію в комісії. Польські послы Камінський, Остафін, Вагнер закидали українцям небажання визнати Польську державу. Аргументовану відповідь польська більшість отримала від В. Целевича: «З жалем мушу ствердити, що коли послы-поляки забирають слово в українських справах, не завжди ведуть з нами дискусію в лицарський спосіб, а надобавок дискусія не стоїть на відповідному рівні і виказує їх велику ігнорацію в українських справах. Ось, наприклад, посол Остафін закидає нам брак доброї волі і те, що ми не стоїмо на «паньствовавому» становищі. Доказом цього, на його думку, має бути те, що у минулому році ми заперечили, що УНДО видало обіжник у справі віч, видало відозви і брошури в земельній справі. Пане после Остафін, ви хіба призабули, що самі в минулому році говорили. Я вам пригадаю. Ви закидали нам, що в обіжниках УНДО і відозвах ми видвигнули гасло «ні пряди землі полякам». Зате ми не заперечували і навіть писали у пресі, що

УНДО веде земельну акцію, робить віча і т.д. Отже, правда по нашій, а не по вашій стороні... і ми рішуче застерігаємося проти того рода «правдомовної» полеміки» [270, с. 1].

В. Целевич зауважив, що справа колонізації українських земель не така маловажна, як це багатьом полякам на перший погляд виглядає. «Вона може мати вирішальний вплив на історії обох народів – українського і польського, – відзначив він. – Ви вже раз переводили колонізацію українських земель і стали власниками всіх земель на сході. Цей експеримент викликав козацькі війни, боротьбу Хмельницького, прилучення українських земель до Москви і упадок Польщі. Колонізація підриває фізичного існування українського селянства і від за тим мусить викликати небезпечні ферменти серед українців. Полякам може дати тільки невеличкі матеріальні користи, а нам і вам нанести великі політичні втрати. Тим- то на питання колонізації ви повинні дивитися не під аспектом хвилих користей, лише під аспектом польської політики на сході Європи. А беручи справу з тієї точки, треба признати колонізацію шкідливою для інтересів польської держави» [270, с. 1].

Деякі послы польської більшості обстоювали доцільність створення спільних польсько-українських організацій і неприхильно ставилися до діяльності самостійних українських економічних організацій [83, арк. 92]. В. Целевич достатньо емоційно відповів: «Панове, передчасно радієте з цього, що на Поліссі зліквідували самостійні господарські організації. Передчасна ваша радість. Спільні організації мають в собі зародки смерти і господарської відсталости, а крім цього на Поліссі по ліквідуванні українських організацій розвивається і поширюється комуністична агітація. Доказом цього – численні політичні процеси і популярне гасло на Поліссі: «Нехай жиє Україна. Бо ми хцеми жонду Сталіна». Ваш експеримент зі спільними польсько-українськими організаціями засуджений на повну невдачу» [83, арк. 92].

21 січня 1938 р. у дискусії над бюджетом міністерства справедливості в бюджетній комісії сейму виступив В. Целевич. Він констатував, що за останні три роки міністерство не виконало жодної української вимоги: «Не вважаючи на

закон, що забезпечує права української мови в судівництві, ті права, по-перше, раз у раз нехтуються тому, що судовий персонал не знає української мови, а, по-друге, – таки свідомо, як про це свідчить тайна інструкція предсідника Львівської Апеляції Збровського, в якій сказано, щоб судді стояли на сторожі польськості. Доходить до того, що від українських сторін відбирають присягу в польській мові» [223, с. 2].

Обговорюючи проблему цензури, українських посол констатував політичний підтекст діяльності відповідних інституцій влади [83, арк. 98]. Посол згадав конкретні факти конфіскацій творів українських класиків, національного гімну «Ще не вмерла Україна», українських календарів, часописів, брошури С. Барана «Нарід без землі – риба без води» та ін. Характеризуючи кадрову політику судівництва, В. Целевич зауважив: «Не реактивували ні одного судді-українця, українців-суддів переносять на Захід, українців не авансують, а молодих українців взагалі не приймають до служби в суді. В останньому часі зредикували шістьох іспитових судових аплікантів-українців, що не можуть знайти ніякого місця в державній службі: в судівництві фаворизують русофілів» [83, арк. 102].

23 січня 1938 р. обговорювався бюджет Міністерства внутрішніх справ. Головним референтом виступив польський посол Войцеховський, який присвятив чимало уваги українській проблемі. Він виділив головні умови польсько-українського порозуміння: «1) щоб українці ясно і без сумніву ствердили, що стоять на ґрунті польської федеративності та безоглядної назавжди належності південно-східних земель до Річпосполитої; 2) лояльна і щира поведінка згідно з тим твердженням» [329, с. 1]. Референт акцентував увагу на необхідності застосування польським урядом різних політичних підходів щодо Волині і Галичини. У відповідь В. Целевич окреслив шляхи вирішення «української проблеми» у Польській державі та УРСР. Посол констатував: «Українці стоять на становищі, що є тільки одна українська справа. Український нарід – це живий організм і не треба робити різниці між Львовом і Луцьком. Ніякий штучний адміністративний поділ не має сили розділити життєві справи,

які є єдиними господарями тієї країни. Якби так міркувати, то можна би дійти до абсурду в українській справі... Українці хочуть духовно відділитися від Росії і спільно з польським народом змагати до великої історичної мети...» [349, 1938, 28 січня].

Головними причинами неуспіху нормалізації В. Целевич назвав непослідовність дій польського уряду і становище польського громадянства, яке розпочало боротьбу проти політики уряду [75, арк. 107]. «Стверджую, – сказав представник УПР, – що заочнення велике і треба би якнайшвидше тому протидіяти. Ендецький табір проголосив у своєму часі боротьбу з нормалізацією польсько-українських відносин, а ендецькі впливи у південно-східних воєводствах були дуже сильні. Тай сьогодні ще психіка місцевого польського громадянина засадничо не змінилася. Польське громадянство в часі останніх виборів до сойму не голосувало на українських кандидатів. Проти українців ведуть акцію, кидаючи гасла: «ані п'яди землі для українців» [75, арк. 107].

Відначимо також, що начне обурення у В. Целевича викликало повідомлення про втрату товариством «Сокіл-Батько» єдиної спортивної площі у Стрийському парку. Члени товариства відзначали: «Тут віддыхають свіжим повітрям діти незаможних батьків. Робітнича і реміснича молодь, що проводить увесь час у нездорових варстатах праці та в сутеринових мешканнях, має спромогу хоч у святочні дні вивести звідти промінчик радости у її важкому буттю, через культурну розвагу і фізичні вправи. Таксамо студентська молодь находить там можливість у лицарськім спортовім змагу виживатись у здоровому і корисному напрямку. Словом: площа ця служить для евгеніки народу, якого здорова і сильна молодь, доставляє державі здорових громадян для її оборонности» [349, 1938, 12 квітня].

«Накінець мусимо згадати, що тіловиховна праця і культурна розвага на згаданій площі, скріплює здоровля і силу громадян Держави з великою ошадністю свідчень з державних і суспільних фондів на її лічення та рівночасно відтягає деякі бутні елементи від ріжних ексцесів, що появляються у полишеній без опіки молоді, – констатували члени «Сокола-Батька». – 3 тих

причин ця площа є для нас неоціненної вартости, якої не можемо ніяк перепродувати за ніяку ціну, рахуючися з настроями громадянства і тим пієтизмом, що її окружає весь нарід без різниці переконань, що так жертвенно цілими роками складав на набуття цієї конечної площі значні жертви [349, 1938, 12 квітня].

Довідавшись, що справа «вивласнення площі» перебуває у віданні «військової влади», представники «Сокола-Батька» М. Хроновят та А. Палій, а також представники УПР В. Мудрий та В. Целевич «інтервенювали у цій справі у віцеміністра військових справ, ген. Литвиновича, що був у Львові. І довідалися, що ця справа перерішена, що військо забирає площу «Сокола-Батька» для своїх цілей і від цього нема ніякого відклику» [349, 1938, 12 квітня].

Підсумовуючи роботу літньої надзвичайної сесії польського парламенту, зауважимо, що з-поміж ратифікованих міжнародних договорів найбільше зацікавлення українців викликав договір від 20 червня 1938 р. між Ватиканом і Польщею «у справі по уніатських земель, церков і каплиць, яких католицьку Церкву позбавила Росія». Натомість фінансові питання не викликали напруги у сеймі і сенаті.

Інша ситуація склалася із законопроектом, який регламентував вибори до міських, сільських, громадських, волосних і повітових рад, який було ухвалено «в дуже приспінному темпі зі страху, щоб громадянство не мало часу ширше заговорити...» [221, с. 1]. Зокрема В. Целевич «теоретично і порівняльно» обговорив основні ідеї територіальної автономії не забуваючи про домагання українців у цій сфері [221, с. 1].

Однак парламент зумів пропрацювати ще один рік – до вересня 1938 р. 13 жовтня 1938 р. у «Ділі» оприлюднено перелік погоджених з урядом кандидатів до польського сейму від УНДО. Посольський мандат виборювали: В. Боллох (61 виборчий округ), С. Біляк (62 в. о.), Д. Великанович (63 в. о.), В. Целевич (64 в. о.), С. Баран (65 в. о.), І. Волянський (66 в. о.), Г. Ганкевич (67 в. о.), З. Пеленський (68 в. о.), П. Лисяк (69 в. о.), В. Мудрий (72 в. о.), Р. Перфецький

(73 в. о.), С. Навроцький (74 в.о.), С. Витвицький (75 в. о.), І. Тарнавський (76. в. о.), О. Гладішовський (77 в. о.) [226, с. 1]. У порівнянні із попередньою каденцією парламенту до списку з різних причин не потрапили: В. Кузьмович, що раніше балотувався у 62 в. о., І. Заваликут (67 в. о.), К. Троян (69 в. о.), Г. Тершаковець (76 в. о.) та В. Соловій (77 в. о.) [271, с. 1]. Натомість до переліку кандидатів удруге потрапив представник УНО І. Волянський [75, арк. 112].

9 грудня 1938 р. В. Целевич виголосив чергову інтерпеляцію у справі антиукраїнських подій у Львові; С. Витвицький – у справі вилучення органами цензури його промов у часописі «Діло»; С. Біляк – у справі знищення Народного Дому у Красному; Д. Великанович – у справі побиття українського населення на Зборівщині [222, с. 2].

26 січня 1939 р. відбулося засідання сеймової бюджетної комісії, яка «радила... над прелімінарем бюджету міністерства освіти та віросповідань». «Двогодинний реферат виголосив референт тієї частини бюджету пос. д-р Сталь, який обговорюючи відносини між державною владою та духовенством, заявив, що ці відносини між представниками польського католицького духовенства та між органами державної влади укладаються чимраз краще», – повідомляло «Діло» [289, с. 1]. Доповідач зауважив, що якщо йде про греко-католицьке духовенство, то його діяльність стоїть часто в суперечності з обов'язуючими законами, не виключаючи конкордату. Доходить до того, що у політичній пристрасті гр.-кат. духовенство поводить ся супроти католиків латинського обряду в той спосіб, наче б вони не були членами того самого віроісповідання. Поважні застереження мусить теж викликувати т. зв. місійна акція в східному обряді» [289, с. 1]. Журналісти українського часопису повідомляли, що у дискусії «говорив пос. Целевич, який підкреслював невдовільний стан українського шкільництва, зокрема підкреслюючи недостачу високих шкіл та педагогічного ліцею» [289, с. 1]. У відповідь йому апелював посол Остафін, який «обурювався на українську експансію, яка посувається аж до того, що береться винародовлювати польське село та поляків-грекокатоликів» [289 с. 1]. Промовець звертався до міністра із

закликом, щоб «тим полякам дати змогу дістати релігійну потіху в рідній мові». Наприкінці дискусії В. Целевич намагався ще «відповісти на заміти деяких польських послів, однаке предсідник відібрав йому слово...» [289, с. 1].

У цей же період (січень 1939 р.) у польській пресі з'явилися повідомлення про підготовку ОЗОНОм нового законопроекту про національні меншини. «Оживлені розмови в найповажніших варшавських пресово-політичних колах» українські часописи вважали передчасними, вважаючи, що «самі лише озонові круги мають складу надію перевести свій законопроект...» [341, с. 1]. Небажання польської сторони шукати шляхи порозуміння із українцями, змушували УПР вдатися до радикальних кроків. Виступаючи на бюджетній комісії 12 січня 1939 р., В. Целевич вперше завуальовано заявив про припинення політики нормалізації, назвав три причини невдачі курсу польсько-українського зближення: 1) вороже ставлення польського місцевого суспільства, польських громадських організацій; 2) дії адміністративної влади всіх ступенів, органів поліції, прикордонної охорони; 3) дії, чи радше бездіяльність уряду [350, 1939, 16 січня].

Посол зауважив, що більшість польських громадян вороже сприйняли нормалізацію, оскільки вона передбачала рівне ставлення до всіх громадян, незалежно від національності, скасування привілеїв польського населення, а західноукраїнські поляки «домагаються для себе привілеїв у формі посад, чи в формі субвенцій..., бояться конкуренції в рівних умовах» [350, 1939, 16 січн]. В. Целевич звернувся до факту проведення «Просвітою» у Львові 70-х роковин заснування Товариства (1938 р.). Поляки повсюди розповсюджували відозви такого змісту: «Поляки! Українці скликають масовий з'їзд до Львова на свято 70-ліття «Просвіти». Скликають до того міста, яке є нашим серцем і головою, до того міста, яке було, є і буде польське. Пам'ятаймо, що 20 літ тому той сам Львів кровавився нападений в зрадницький спосіб ватагами гайдамаків, які в тому самому Львові хочуть тепер задемонструвати свою вражу силу» [350, 1939, 19 січня].

Провину за нереалізацію нормалізації посол переклав на польський уряд, який із 1937 р. продовжив антиукраїнську політику, згодом дії уряду підтримали «вшехполяки». З ініціативи цієї політичної сили скликано низку віч, на яких ухвалено антиукраїнські резолюції. На хвилі цієї кампанії з'являється гасло порятунку кресів від українців. Водночас польська преса «маює у найчорніших красках українську небезпеку, поширює серед польських низів чутки про те, що творці нормалізації по польській стороні – це зрадники. Поширюють неправдиві легенди, що українці диспонують болонськими сумами і що загрожує викуп всіх господарських і промислових станиць. Витворюється несаможиття атмосфера, крайно ворожа українцям...» [315, с. 1]. Завершуючи виступ, В. Целевич констатував: «Виною високого уряду є те, що від 1935 р. не зроблено ні одного кроку в українській справі, що мав би загальніший політичний характер і міг би вплинути корисно на настрої українського громадянства. Щобільше. В останньому часі маємо зі сторони уряду цілу низку ходів, які годі вважати щасливими...» [315, с. 1].

Проаналізувавши промову В. Целевича, львівський проурядовий «Дзєннік Польскі» опублікував редакційну статтю, присвячену польсько-українським взаєминам. Журналісти розкритикували виступ українського посла, наголосивши, що нормалізація зазнала невдачі, оскільки її «не попередила нормалізація думання про польсько-українську справу... Ані українці, ані поляки не були готові до змін» [254, с. 1]. Автор статті наголосив, що українцям необхідно припинити висувати нереальні й демагогічні вимоги, не розбурхувати суспільство «маривом держави» Волошина на Закарпатті, не втікати від конкретних дискусій [254, с. 1].

26 січня 1939 р. під час затвердження сеймом бюджету Міністерства освіти і віросповідання низка польських парламентаріїв звинуватила греко-католицьке духовенство у не підконтрольності владі. «Доходить до того, – з обуренням повідомляв посол Сталь, – що у політичній пристрасті гр.-кат. Духовенство поводить ся супроти католиків латинського обряду в той спосіб, наче б вони не були членами того самого віровизнання...» [263, с. 1]. Посол Остафін,

посилаючись на конкордат, зауважив, що діяльність українського духовенства ворожа для Польської держави. У відповідь посол В. Целевич обмежився тільки звинуваченням влади у «незадовільному стані українського шкільництва», зокрема недостатньої кількості вищих шкіл та педагогічних ліцеїв [263, с. 1].

Наступного дня (16 лютого 1939 р.) В. Целевич виголосив заяву, в якій «виявив своє відношення до української справи в Польщі». Представника УПР підтримав С. Скрипник, який заявив, що реакція В. Целевича – це «становище всіх заступників українського населення в Польщі, що засідають у цій Високій Палаті» [304, с. 1]. Посол ВУО констатував, що демонстраційність, яку закидають українцям під час роботи у парламенті, впливає із «протиукраїнської психози, що посилюється з дня на день і каже згори нехтувати все, що має зв'язок з українцями» [304, с. 1]. Українська громадськість називала виступи УПР «найповажнішими» за останні місяці. Водночас наголосимо, що більшість промов українських парламентаріїв виголошувалися у «неприятній атмосфері», що пояснюється критичними випадками на адресу польської влади.

Подальшому загостренню польсько-українських відносин у парламенті сприяли антиукраїнські заяви польських послів. Часопис «Слово» зауважив, що С. Баран від імені УПР заявив, що «українці не хочуть бути предметом чийхось експериментів, але співгосподарями на землях, де творять більшість, де змагають до того, щоб здобути територіальну самоуправу» [331, с. 1]. Тоді ж В. Целевич заявив, що у взаєминах між національною більшістю і національними меншинами, «ключем до розв'язки положення є панівний народ». Після завершення дискусії серед українських послів «кружляли чутки, що соймова дискусія вказує на можливість загострення курсу у внутрішній політиці супроти українців» [331, с. 1].

Взаємні звинувачення поляків і українців із теоретичного русла поступово перейшли у практичне. 24 лютого 1939 р. у сеймі завершилася дискусія над бюджетом країни на 1939 – 1940 рр., що змушувало УПР визначитися із ставленням до основоположного фінансового документу країни [77, арк. 76]. Першим «дуже добре аргументовану промову» виголосив В. Целевич, який

звинуватив владу в антиукраїнській політиці. «Число українців на державній службі рівняється майже зеріві, – розпочав український посол, – українські наукові товариства не користують із допомоги, державні банки не видають кредитів, збіжевим кооперативам відібрано навіть доставку до війська... Держава не робить інвестицій на східних землях, а коли їх робить, то робить їх під гаслом незрозумілої та неслухної економічної боротьби з українськими господарськими установами...» [326, с. 1].

У відповідь на заяви українців (зокрема В. Целевича, який відзначив, що «останній пережитий нами рік не тільки не приніс нам на не одним відтінку нашого національного життя поправи, але навпаки наше положення під кожним оглядом погіршилося» [77, арк. 78]), 25 лютого 1939 р. полковник Венда – заступник маршала сейму, виголосив одну із найреакційніших антиукраїнських промов. Високопосадовець повідомив, що причиною невдачі нормалізації стала толерантна позиція УНДО до українських підпільних організацій, що привело до посилення пропольського елемента у Східній Галичині. Венда заявив, що виключно від українців залежать методи, якими польська влада «пристосуватиме супроти українського народу» [299, с. 1]. Польська преса сприйняла його слова як «заповідь загострення курсу» [299, с. 1].

Того ж дня УПР оприлюднила офіційну заяву, яка спростовувала твердження заступника маршала сейму [77, арк. 84]. В. Целевич, який зачитав текст заяви, констатував: «Полк. Венда заявив буквально, що польський нарід є єдиним господарем у своїй державі і ніякі перешкоди не можуть стояти на шляху до розвитку і реалізації його життєвих інтересів на просторах з змішаним населенням. Ця заява хоче багатоміліонове українське населення, що живе у польській державі, зіштовхнути до ролі громадян другої кляси...» [77, арк. 86].

Посол наголосив, що український народ не припинить боротьби за власні права у всіх сферах національно-культурного і політичного життя. «В цій боротьбі будемо спиратися на постанови квітневої конституції, яку дав Польщі у своїй останній волі, як твердий фундамент держави марш. Пілсудський, – йдеться у державі, – Велика динаміка і національна свідомість допоможе нам

перемогти...» [77, арк. 86]. Посол наголосив, що положення українських парламентаріїв надзвичайно важке. «Дійшло до того, – підсумував доповідач, – що не оглядаючися на 20 літ спільного життя в межах держави, багато панів послів-поляків не може погодитися з фактом існування української нації і демонструє голосно проти самого терміну «український» у промовах наших послів» [77, арк. 87].

Того ж дня (8 березня 1939 р.) відбулася зустріч представників УПР В. Мудрого, С. Витвицького і В. Целевича з прем'єром Складковським, який повернувся з поїздки по Галичині. Українські послы охарактеризували голові польського уряду реальний стан перебігу виборів до органів місцевого самоврядування в Галичині і політичну ситуацію на їх тлі. Прем'єр Складковський і директор політичного департаменту Жиборський пообіцяли розглянути інформаційний матеріал у цих справах [264, с. 1].

Однак, після безрезультатної зустрічі, у постанові Ради міністрів про зміцнення польського елемента в східних воєводствах, остаточно закріплений новий курс національної політики «санаційного» уряду. Нормативно-правовий акт передбачав низку дискримінаційних щодо українців заходів у сферах економіки, культури, освіти і церковної політики [264, с. 1].

25 березня 1939 р. відбулася чергова зустріч посла В. Целевича з прем'єр-міністром Складковським. Представник УПР інформував голову польського уряду про репресивні дії польських властей в Галичині, зокрема про зростання арештів українців. Прем'єр-міністр пообіцяв українському послу розглянути ці факти. 25 травня 1939 р. В. Мудрий та В. Целевич провели переговори із прем'єр-міністром Польщі Ф. Славой-Складковським, який поклав усю відповідальність за загострення польсько-українських взаємин на українську громадськість. «Автономії ніхто вам в Польщі не дасть», – підсумував Голова Ради Міністрів [529, с. 240].

У контексті промови міністра Бека, 18 травня 1939 р. краківський «Ілюстрований кур'єр щоденний» помістив статтю «Пронімецькі настрої серед українців належать до минулого. Українська декларація лояльності для Річи

Посполитої Польської», в якій передруковано інтерв'ю варшавського кореспондента «Юнайтед прес» із заступником голови УПР В. Целевичем надрукованого в середині травня в пресі США і Канади. У статті посол задекларував толерантне ставлення українців до Польщі. Зокрема відповідаючи на запитання про ставлення українського суспільства Польщі до політичних подій, які відбулися в січні-квітні 1939 р., український посол відповів: «Та частина українського громадянства, яка у зв'язку з проблемою Карпатської України, лучила великі надії на злучення з Німеччиною і Гітлером, переживає велике розчарування і велике потрясення. В теперішній хвилині можу ствердити, що гітлерівські настрої в українському громадянстві належать до минулого» [260, с. 1].

Аналізуючи ставлення УПР до Польщі, В. Целевич наголосив: «Мушу також ствердити, що українське громадянство зайняло не тільки теоретично прихильне становище до позички протилетунської оборони, але в практиці задекларувало розмірно дуже значну суму. На заклик поспішили всі верстви українського громадянства. Також Українська Парляментарна Репрезентація заняла в імені українського народу позитивне становище не тільки до протилетунської позички, але і до повновастей для пана Президента Річи Посполитої та до тез польської закордонної політики, виявлених у відомій промові міністра Бека» [260, с. 1].

Таким чином, у 1935 р. завершилася робота чергової каденції польського парламенту. Однак, в умовах обмеження демократичного устрою в Польській державі, посилення авторитарних тенденцій, виборча кампанія проходила під знаком нового виборчого закону, який ставив під контроль влади народне волевиявлення. У таких умовах В. Целевич разом із В. Мудрим та ін. одностайно розпочали переговори з польським урядом, які завершилися компромісною угодою – УНДО отримало можливість взяти участь у виборчій кампанії, уряд заручився підтримкою найбільш впливової української політичної партії.

Оптимістичний початок ініційованої В. Целевичем та В. Мудрим нормалізації польсько-українських відносин розбився об парламентські реалії – жодна із вагомих ініціатив лідерів УПР не знаходила підтримки пропольської більшості ОЗОНу. Ситуація ускладнювалася критикою лідерів партії представниками інших політичних та внутрішньою опозицією, яку очолив Д. Левицький. Однак навіть очевидна нефективність нормалізації не завадила В. Целевичу і В. Мудрому після дострокового розпуску парламенту у 1938 р. знову взяти участь у виборчій кампанії до польського сейму та сенату. Тільки наприкінці 1938 – на початку 1939 р. лідери УНДО відійшли від завуальованої критики польського уряду та висловили відкрите незадоволення національною політикою влади, що, зокрема, проявилось у голосуванні проти бюджету на 1939 р.

РОЗДІЛ 5

РЕДАКТОРСЬКО-ПУБЛІЦИСТИЧНА ПРАЦЯ

5.1. Співпраця з часописами «Діло» та «Свобода»

Упродовж другої половини 1920 – 1930-х рр. В. Целевич проявив себе не тільки на партійно-політичній ниві Західної України, але й став відомий тогочасному широкому загалу завдяки своїй редакторсько-публіцистичній праці у друкованих органах УНДО, а також, як автор серії науково-популярних книг. Більшість праць генерального секретаря націонал-демократів присвячувалися розв'язанню злободенних проблем українців, серед яких першочерговими залишалися питання освіти, колонізації, осадництва, пошуку оптимальних форм співпраці із польською владою на регіональному та державному рівні.

Після звільнення з ув'язнення у 1931 р., В. Целевич не зміг стати послом польського парламенту, оскільки через судові переслідування не взяв участі у виборчій кампанії 1930 р. до вищого законодавчого органу Другої Речі Посполитої. Натомість основну увагу у цей період він зосередив на розбудові партійних осередків та редакторсько-публіцистичній праці, передусім у часописі «Свобода». Починаючи із п'ятнадцятого номера (17 квітня 1932 р.) на зміну Г. Гладкому «начальним редактором» газети призначено В. Целевича.

Новий редактор «Свободи» одразу ж провів реорганізацію структурно-тематичного наповнення видання. По-перше, змінено формат часопису – із восьмиполосного видання «Свобода» В. Целевичем переформатована у шістнадцятиполосну. По-друге, запроваджено низку нових рубрик: «Правні поради», «По широкому світі», «З науки і природи», «З краю», «Новинки», «Наша організація в краю», «Замість фейлетону», «Господарські справи», «Майте міру (дискусії та виступи з приводу...)». По-третє, починаючи із 17

квітня 1932 р., у часописі суттєво збільшено кількість ілюстративного матеріалу.

По-четверте, до співпраці із «Свободою» залучено провідних українських журналістів та громадсько-політичних діячів, звісно ж, переважно симпатиків націонал-демократів. Серед найбільш активних дописувачів виділимо: С. Барана (парламентські дебати, партійне життя), С. Біляка (польсько-українські відносини), Д. Великановича (господарські проблеми, виступи у польському парламенті), І. Німчука (наука), Р. Могильницького (історичні екскурси), Р. Осіпчука (українознавство); Г. Гладкого (колонізація, осадництво), Г. Тершаковця (промислова та аграрна політика Польщі); О. Вислоцького (повітове життя), Д. Левицького (виступи у польському сеймі, польсько-українське протистояння, партійне життя), С. Русової (національно-культурне становище українців краю), С. Хруцького (церковно-релігійна сфера), В. Сімовича (мистецтво), І. Керницького (народні промисли) та ін. «Свобода» передруковувала також кращі твори Р. Бабинецького, Л. Бачинського, Т. Бордуляка, О. Вишні, П. Ковалю-Степового, Б. Лепкого, О. Маковея, Б. Нижанківського, В. Ткачука, С. Яричевського та ін.

У «Свободі» також активно друкувався і її «начальний редактор». «Коли простежити проблемно-тематичні параметри газетних виступів В. Целевича, то перед нами розгорнеться ціла панорама політичного, культурного життя», – із захопленням відзначав В. Качкан [436, с. 145]. Серед різноманітних публікацій В. Целевича, які побачили світ у часописі упродовж 1932 – 1935 рр., виділимо передусім цикл статей партійно-політичної тематики. У цьому контексті значне зацікавлення викликає бачення В. Целевичем проблеми розв'язання українського питання у міжвоєнній Польщі та загалом у всеукраїнському контексті.

Основні контури бачення цієї проблеми один із лідерів націонал-демократів окреслив у статті «Світова й українська політика в 1931 р.» [211, с. 1]. Автор закликав українців розраховувати виключно на власні сили у боротьбі з польським владним режимом, «щоби ми мимо всіх перепон

розбудовували всі ділянки нашого життя» [211, с. 1]. В. Целевич наголошував, що «пацифікація» та господарська скрута ослабили волю, працездатність у частини інтелігенції, похитнули віру у власні сили. Автор статті переконує, що найближчий з'їзд УНДО повинен «скріпити сили національного табору, надати політичній праці нового розмаху» [211, с. 1].

Порівнюючи політико-правовий режим у Польській державі та СРСР-УРСР, В. Целевич констатував, що на Сході України «московські більшовики» переслідують будь-які прояви українського національно-культурного життя, безпідставно розстрілюють селян, робітників, діячів науки, літератури і мистецтва. Підсумовуючи автор відзначив, що проблема створення української держави по обидва боки Дніпра уже стала справою світової політики. Згодом у статтях «Сумерк сильних і великих (джерела сили і багатства великих держав висихають)» [212], «Гряде час національних держав» [184] та ін., лідер УНДО повернувся до проблеми розв'язання українського питання світовою громадськістю, геополітичних інтересів провідних Європейських держав та ролі українців у можливому військовому протистоянні в Європі.

У статті «Наші завдання» [193] автор детально розтлумачує умови, за яких можливий подальший поступ українства. На думку В. Целевича ,зупинити наступ польського владного режиму на національно-культурні здобутки українців можливо виключно за умови витворення «сильних українських політичних партій». «Тільки жива участь у політичній боротьбі загалу українського населення може здержати наступ, може не допустити до того, щоби було гірше» [193, с. 1].

Серед українських партій провідне місце В. Целевич, звичайно, відводить УНДО. Однак, автор статті не тільки ідеалізує її здобутки, але й наголошує на проблемах, які постали перед лідерами націонал-демократів. Першочерговою із них, на його думку, стала потреба «скріплення внутріпартійної дисципліни. «Не може бути боєздатною партія, в якій нема дисципліни, в якій члени не є карними членами», – констатував В. Целевич [193, с. 1].

Автор статті закликав провід партії провести реєстрацію членів, заохочувати розбудову партійних осередків, що значно підвищило б партійну дисципліну. Один із лідерів УНДО пропонував у кожному повіті знайти «окремого організатора, який тільки тій справі присвячував би весь свій час. Він кермував би повітовою народною канцелярією, переводив би організацію громадських народних гуртків, уділював би населенню безплатної правної допомоги в справі покривджень на політичному полі і в справі різних зловживань» [193, с. 1].

Окрему увагу головний редактор «Свободи» присвятив проблемі поширення власного часопису. В. Целевич відзначив, що «партія доложить окремих зусиль, щоби уліпшити і зробити більш усестороннім партійний орган «Свободу». На повітових організаціях. А дальше на всіх членах партії лежить обов'язок поширити її в найширших масах і збільшити кількакратно кількість переплатників» [193, с. 1]. «Оце були би найважливіші завдання Українського Національно-Демократичного Об'єднання у новому [1933 – М.К.] році», – підсумовував генеральний секретар УНДО [193, с. 1].

Серед інших статей В. Целевича, які присвячені партійній тематиці, виділимо цикл публікацій «Політичні партії і їх значення в житті народу» [203], [204], [205]. Автор переконує читача у неминучості існування політичних партій – основних виразників і захисників інтересів народу, наголошує на необхідності створення державою належних правових гарантій їх існування, характеризує основні засоби партійної боротьби, розкриває механізм формування стосунків політичних партій із владою тощо.

Основним генератором ідей кожної з політичних партій В. Целевич вважав інтелігенцію. Про кризу в її середовищі та завдання УНДО у цьому контексті читаємо у статті В. Целевича «На службу народові!» [190]. Лідер УНДО з обуренням відзначав: «Наша партія тільки тоді стане вповні боєздатною і зможе виконувати свої політичні завдання, коли буде мати велику кількість свідомих, карних і сповнюючих свої обов'язки членів. В осягненню цієї цілі стоїть на перешкоді безпартійність української інтелігенції.

Цю безпартійність слід поборювати всіма засобами, як дуже шкідливий прояв» [190, с. 1].

Звичайно, один із лідерів націонал-демократів у своїх публікаціях не міг оминати увагою поточні політичні питання. Відзначимо, що йому ж доводилося відповідати на критику опонентів, передусім соціалістів-радикалів, низки угодовських партій, комуністичних організацій, які закидали УНДО надмірну поступливість перед польським урядом в українському питанні, безсистемність та непослідовність у відстоюванні національно-культурних інтересів українців, зраду національних інтересів тощо. Яскравий приклад такої розвідки – стаття В. Целевича «Віз і перевіз» [181], у якій автор полемізує із часописом «Народня справа», обстоюючи партійну платформу УНДО. У розвідці «Український національний конгрес» [215] один із лідерів УНДО виклав власне бачення створення надпартійного органу. Однак, зважаючи на таємні переговори з польським урядом, які згодом започаткували політику нормалізації польсько-українських відносин, роздуми автора доволі обережні (детально див. розділ IV). Низка критичних відгуків опонентів викликали звинувачення з боку В. Целевича на адресу наддніпрянців, які, на його думку, несуть відповідальність за поразку національно-визвольних змагань 1917 – 1923 рр.

Підсумовуючи зауважимо, що основним гаслом статей В. Целевича на політичну тематику стали слова «Геть із зневірою». «Переживаємо люте время, – відзначав він. – Члени нашої партії не сміють зневірюватися ніякими труднощами, а мусять твердо і з посвятою працювати над скріпленням партійної організації та вести послідовну боротьбу за національне та соціальне визволення українського народу» [194, с. 1].

Однією з улюблених тем В. Целевича упродовж 1932 – 1935 рр. була проблема самоуправи українських міст. Уже в одній із своїх перших публікацій у «Свободі» – «Український нарід не сміє мовчати» [214, с. 1], В. Целевич розкритикував урядовий законопроект, який обмежував права галицьких громад і повітів, нехтував використання української мови на

місцевому рівні. Власне бачення розвитку місцевого самоврядування один із лідерів націонал-демократів виклав у статті «Як має виглядати повітова самоуправа?» [218]. У публікації автор намагається дати відповіді на запитання, як формувалися повітові ради й повітові виділи в Австро-Угорський період; хто може бути членом повітової ради й повітового виділу; які міста не належать до повітової самоуправи; хто вибирає членів повітової ради; яким повинен бути склад повітового виділу; які права старости в повітовій раді і в повітовому виділі; яким чином повинна скасовуватися повітова самоуправа.

Власні думки автор розвинув у циклі наступних статей – «Як має виглядати самоуправа міст?» [218], «Необхідність політики» [196], «Грядуть вибори до сільських громадських рад» [185], «Виборчий регулямін до сільських громадських рад» [177], «Виборчий регулямін до волосних управ у Галичині» [174], «Підготовляймо вибори до повітових рад» [201] та ін. У цих працях В. Целевич не втомлюється наголошувати на дискримінації українців при формуванні органів місцевого самоврядування, зловживаннях влади під час виборів до волосних управ, повітових рад тощо. Один із лідерів УНДО наголосив, що «ударна кампанія» проти окреслених проблем буде успішною тільки тоді, коли партія «скріпить і поглибить свою партійну організацію» [193, с. 1].

Із цією тематикою тісно пов'язані статті В. Целевича, у яких розглянуто становище українців у містах Галичини, проаналізовано комплекс проблеми соціально-економічного характеру. Зокрема, у статті «Значіння міст» [187] охарактеризовано найновіші статистичні відомості про чисельність українців у селах та містах Галичини, в історичній ретроспективі проаналізовано значення сіл для українізації великих міст Західної України, а також Наддніпрянщини.

Чи мають українці «хист» до ремесла, торгівлі та промислу? Відповідь на це запитання В. Целевич дає в однойменній розвідці [216]. У статті автор наголошує на працелюбності українців. Однак, водночас із сумом відзначає занепад ремісництва та торгівлі в останні десятиліття серед представників

титульної нації Галичини, що неминуче веде до полонізації міст та зменшення чисельності українців у великих промислових центрах. Ідентичні думки В. Целевича лунають у публікації «Міста й народне господарство» [188]. Низка статей присвячена безпосередньо економічній тематиці, передусім одним із лідерів УНДО доволі часто розглядаються «шкоди» та небезпеки, яких завдають сільському господарству природні стихії – повені, град тощо [197, с. 1].

Однак, незважаючи на безумовно економічний характер цих публікацій, В. Целевич тісно переплітає їх із політичними чинниками. Передусім головний редактор «Свободи» змушений визнати, що «досі ми [націонал-демократи – М.К.] замало звертали уваги на політичну організацію українців по містах» [193 с. 1]. В. Целевич оптимістично констатує: «Це мусить скінчитися. Народні організації українців по містах мусять існувати не лише у Львові, але по більших містах цільої нашої території...» [193, с. 1].

Значно менше уваги В. Целевич приділяє у своїх розвідках культурно-просвітній тематиці. Виняток – проблема шкільництва. У розвідках «Вислід шкільного плебісциту в Галичині» [179] головний редактор «Свободи», проаналізувавши результати шкільного плебісциту 1932 р. у Галичині, відзначив, що «домагання рідної мови в школах було масове. Без огляду на перепони, докучування ба й переслідування, наші люди, як свідомі громадяне українці, сповнили свій народній обов'язок» [179, с. 2]. У розділі часопису «Свобода» «Наші послы на соймовій трибуні» В. Целевич детальніше знайомив читачів із перебігом соймових та сенатських дискусій, які стосувалися національно-культурної сфери.

«Свобода» – не єдиний часопис, дописувачем якого був В. Целевич. Значна кількість важливих проблем порушувалася ним на сторінках щоденної газети «Діло». Проте, на жаль, у 1935 – 1939 рр. левову частку часу одного із ініціаторів нормалізації польсько-українських відносин забирала партійна діяльність, що суттєво вплинуло на кількість та тематичне наповнення його розвідок.

Передусім у своїх публікаціях В. Целевич намагався в'яснити причини, які привели до кардинальної зміни стратегії та тактики партії у 1935 р. у статті «Нормалізація» у теорії і практиці (Польща чи Росія?! – передвоєнні спроби порозуміння)» [171], «Нормалізація» у теорії і практиці. Огляд спроб порозуміння від 1921 до 1935 року у чому різниця засадничого підходу українців та поляків до справи порозуміння?» [199] та ін. наголошено на причинах, які привели до політики нормалізації, окреслено основні вимоги УНДО до польського уряду, дано відповідь критикам партії, які закидали націонал-демократам угодовство і зраду національних інтересів.

В. Целевич, як і інший прихильник польсько-українського зближення – В. Мудрий наголошував, що існувала низка причин, які спонукали націонал-демократів до компромісу із польською стороною. По-перше, розшматованому українському народові було не під силу вести боротьбу на чотири фронти. По-друге, існувала нагальна потреба порятунку українства від послідовної політики їх нищення Москвою (репресії та голодомор у радянській Україні в першій половині 30-х рр.). По-третє, збереження національного середовища у Польщі з метою боротьби за «реставрацію української державності» [199, с. 1].

Оптимізму В. Целевичу додавав факт значних поступок польської сторони: уряд обіцяв українцям допомогу в галузі шкільництва, мови, а також гарантував місця у майбутньому парламенті й органах місцевого самоврядування. Було також зобов'язання влади оголосити амністію ув'язненим за вбивство Б.Перацького . У таких умовах, вважав один із лідерів націонал-демократів, «бойкот виборів – це утеча з фронту політичної боротьби, це національна шкода» [349, 1935, 18 серпня].

Напередодні виборів у «Ділі» з'явилося підписане В. Целевичем звернення «До українських виборців» [186], у якому один із лідерів націонал-демократів закликав українське населення краю, незважаючи на критику опонентів партії, взяти участь у виборах. «Національна українська рація наказує нам саме тепер творити якнайбільше, щоби ми могли свobodно дихати, свobodно

творити і без труднощів і перешкод стояти на сторожі всього українства і його найвищих національних ідеалів», – відзначали націонал-демократи [186, с. 1].

Зважаючи на те, що всі українські кандидатури були узгоджені з польським урядом, до виборчого списку УНДО не були включені Д. Левицький і М. Рудницька, які очолили опозицію в партії. У таких умовах В. Целевичу доводилося відповідати на закиди на сторінках преси не тільки споконвічним ідеологічним опонентам УНДО, передусім соціалістам-радикалам, але й представникам внутрішньої опозиції. Зокрема у статті «Пані Мілені Рудницькій у відповідь в'яснення президії УНДО» [200] генеральний секретар партії охарактеризував відношення проводу УНДО до низки невирішених нагальних проблем.

На окрему увагу заслуговують теоретичні розвідки В. Целевича. Зокрема, один із лідерів УНДО публікував на сторінках преси власну працю «Нарід. Нація. Держава», завдяки чому широка громадськість змогла ознайомитися із однією з перших ґрунтовних українських праць новітнього періоду, яка присвячувалася теорії держави та права. Низка статей автора («Роля політики в житті нації» [209], «Політика і господарство» [202], «Роля сейму та сенату в новій польській конституції» [210] та ін.) присвячувалися проблемі впливу українців на формування національної політики Другої Речі Посполитої.

В. Целевич вважав, що основне завдання української еліти напередодні Листопадового зриву полягало у згуртуванні недержавної нації таким чином, щоб вона могла мобілізувати свої сили для здобуття незалежності [209, с. 1]. Значним недоліком українців на момент проголошення ЗУНР він вважав відсутність дієвих політичних партій, які б «ввели невпинну боротьбу за всебічний розвиток своєї нації, шляхом організації народних мас... змагали до того ,щоби пануюча нація давала недержавній можливість розвитку» [209 с. 1]. Політичні партії В. Целевич поділяв на класові і національні. Класові – відстоювали інтереси однієї соціальної верстви, натомість національні – «голосили клич єдності й солідарности усіх членів нації» [209, с. 1]. Таким

чином, представники цих політичних сил ставили інтереси нації вище за партійні.

В. Целевич наголошував, що українська громадськість, насамперед – інтелігенція, нівелювала значення повсякденної політичної праці серед населення. У 30-х рр. ХХ ст., на думку відомого громадсько-політичного діяча, ця тенденція набрала загрозливого характеру для національно-визвольного руху. Серед причин, що сприяли поширенню аполітичних настроїв серед значної частини населення, він виділив дві найважливіші: 1) сповідування принципу: «Геть із партіями, геть із партійництвом, хай живе безпартійність»; 2) висміювання політичної праці або ж залякування свідомих громадсько-політичних діячів [209 с. 1].

Безпартійність В. Целевич вважав «шкідливою для національного життя і демагогічною фразою». Він критикував ОУН за поширення подібних закликів, не безпідставно вважаючи, що таким чином націоналісти бажають «приєднати собі скорше і легше прихильників на кошт інших політичних партій» [209, с. 1]. Не менш критичні звинувачення лунали на адресу поляків, які закликали українців припинити «політикувати». «З цього видно, – зауважував В. Целевич, – що політика й політична боротьба є сіллю в оці наших противників» [209 с. 1].

Свої міркування В. Целевич підкріпив конкретними історичними фактами. Зокрема, на північно-західних українських землях після виборів 1922 р. проходила активна політична боротьба за відновлення української державності. Згодом, внаслідок «кволости» організації національно-патріотичних сил, органи влади поступово ліквідували усі попередні завоювання у національно-культурній сфері українського народу, а через деякий час – у господарській. Така ж ситуація, на думку В. Целевича, у Галичині. Генеральний секретар УНДО резюмував: «В інтересі збереження наших надбань на всіх ділянках життя мусимо скріпити участь громадянства в політичній праці, мусимо спинити втечу інтелігенції від політики, мусимо поборювати безпартійність і аполітичність...» [209, с. 1].

Розглядаючи перспективи українського господарського життя, В. Целевич відзначив зростаючий вплив міжнародного капіталу, чим, чи не вперше в історії українського політологічної думки, привернув увагу громадськості до проблем глобалізації та шкідливого впливу транснаціональних компаній. Секретар ЦК УНДО відзначав: «Міжнародна торгівля й міжнародний промисл обмотували своєю сіттю всі народи, цілу земну кулю. Ця сіть обмотувала не лише матеріальне існування мільйонів одиниць, але й уми та душі мільйонів» [189].

Зміни у господарському житті, на його думку, справили значний вплив на суспільно-політичну ситуацію в багатьох країнах світу, призвели до загострення міжнаціональних відносин, творення нових держав. Вважаючи державу тільки формою політичного існування, а народ – «живучою істотою, що послуговується тою формою для своїх цілей», В. Целевич прирікав неминучу загибель великих імперій: «У минулому повстання великих імперій було можливе наслідком великих різниць організаційної енергії цивілізації, культури, багатства й техніки між пануючими й поневоленими. Від якогось часу зайшли важні зміни. Різниці між народами вирівнюються й щезають. Не лише в Європі, але й в інших частях світу виступають на політичну арену нові народи. Поодинокі народи перестають бути придатним матеріалом для побудови ріжнонаціональних імперій і не національних держав...» [189, с. 1].

Однак, саме роздуми автора над проблемами українського державотворення викликали неоднозначну реакцію українського суспільства. Зокрема, у статті «Треба протиділати» [213] В. Целевич звинуватив у поразці національно-визвольних змагань 1918 – 1923 рр. «анархічне селянство Східної України», що викликало обурення у донцовського «Вісника». У статті «Затрування 80 душ молоді, чи Гіпохондрія?» [314]. Я. Правобережець (Я. Гальчевський) гостро розкритикував генерального секретаря УНДО за подібні висловлювання. Автор наголосив, що В. Целевич, зараховуючи себе до «авторитету національного проводу», від імені всього «старшого громадянства» нарікав, що галицька молодь – це майже виключно «анархісти –

неетичні, аморальні, нечесні» й майже «революціонери», тобто молодь не така, якою «старше громадянство» хотіло би її бачити» [314, с. 1].

Зазначивши на початку статті, що зараховує себе до так званого «старшого громадянства», «бо вже сивина чуба припорошила», Я.Правобережець погодився, що «молодь не слухається поважного «олімпу», не падає навколішки перед «авторитетами», (яких шукає і не знаходить!), випереджає їх, шукаючи в лабіринті своїх світовідчужань нових доріг, що відповідають духові часу». Автр запитує: «То чого ж хоче п. Целевич?! Все закономірно: молодь не хоче слухати тих, хто переконливо довів свою неспроможність: маючи шанс у 1917 – 1920-х роках збудувати Українську державу, вони цей шанс бездумно і злочинно змарнували» [314, с. 1].

Я. Правобережний зауважив, що В. Целевич побачив причини поразки в іншому. Зокрема він вважає, що «в усьому винна публіцистична діяльність п.Донцова», у світогляді якого генеральний секретар УНДО розгледів «прикмети східної анархістичної психіки» [314, с. 1]. Отже, В. Целевич, закидаючи Д. Донцову «східний анархізм», натякав, що в поразці Визвольних змагань 1917 – 1920-х років винне «анархічне селянство Східної України». Заперечуючи цей факт, Я. Правобережний констатує, що «не дивно, що молодь інстинктивно сама намагається собі зарадити, роблячи часами помилки. З презирством дивиться (вона) на нарікаючих мальконтентів, котрі вимагають собі біблійної пошани і «фіміаму». Громадянство, котре історія «поклала на лопатки», не може бути для нього авторитетом» [314, с. 1].

Завершуючи статтю, Я. Правобережний радить В. Целевичу «не вносити хаосу, не затруювати душ нового покоління іпохондрією», а радіти, що молодь на них – «поважних нездар»- не схожа [314, с. 1]. «Хай голос незнаного автора, – підсумовує автор, – голос із народу, теж старшого громадянина, буде пересторогою, щоби те «старше громадянство», яке репрезентує п. Целевич, не вдавало з себе патріархів і непомильних авторитетів та не претендувало, коли нездібне на провід, а сміливо з громадською мужністю це собі усвідомило» [314, с. 1].

Таким чином, В. Целевич був активним дописувачем підконтрольних УНДО часописів «Діло» та «Свобода». Виступаючи редактором офіційного видання УНДО у 1932 – 1935 рр. ,В. Целевич не тільки змінив формат часопису, запровадив низку нових рубрик, суттєво збільшив кількість ілюстративного матеріалу, але й, що найважливіше, зумів залучити до співпраці із виданням провідних українських журналістів та громадсько-політичних діячів, серед яких виділимо І. Німчука, Р. Могильницького, Р. Осіпчука, Г. Тершаковця, В. Сімовича, І. Керницького. «Свобода» передруковувала також кращі твори Р. Бабинського, Л. Бачинського, Т. Бордуляка, О. Вишні, П. Ковалю-Степового, Б. Лепкого, О. Маковея, Б. Нижанківського, В. Ткачука, С. Яричевського та ін. З-поміж публікацій В. Целевича, які побачили світ у «Ділі» та «Свободі», заслуговують на увагу розвідки на політичну тематику та статті, присвячені актуальним проблемам українського державотворення. На сторінках преси знаходимо також значну кількість передрукованих праць генерального секретаря УНДО.

5.2. Науково-видавнича робота

Вагомі здобутки В. Целевича у науково-видавничій сфері. Упродовж 1920 – 1930-х рр. доктор юридичних наук опублікував серію книг та брошур, присвячених історії України новітнього періоду, теорії держави та права, захисту майнових прав українського селянства тощо. Українські історики справедливо відзначають, що «неабияке значення та фахову вартість мали книги В. Целевича, що так чи інакше, але своїм змістом були пов'язані з воєнним станом, з лихоліттям після Першої світової війни» [436, с. 155]. У цей же період генеральний секретар УНДО викладає у Львівському та Кам'янець-Подільському університетах [436, с. 155], що досі залишається однією із «білих плям» його біографії.

Глибоке юридичне розуміння стану справ, поєднане з доступною, науково-публіцистичною формою викладу проаналізованого й осмисленого значного конкретного матеріалу, знаходимо в одній із перших книг В. Целевича «Військові причини і заосмотрене родин осіб військових» [182]. Книга складається із п'яти частин: «Про військові причини»; «Про державні заповоги»; «Про заосмотрене родин офіцерів, військових урядників та тих підофіцерів та жовнірів, які служать добровільно понад приписаний час»; «Про заосмотрене інвалідів»; «Про заосмотрене родин померших жовнірів і офіцерів». Наступного року побачила світ праця В. Целевича «Про воєнні чинитьби і списуване воєнних шкід: Практичний порадики, заосмотрений взорами прошень і жалоб» [207]. У праці один із лідерів УНДО пише про: «Чинитьби на воєнні ціли»; «Особисті воєнні чинитьби»; «Вічеві воєнні чинитьби»; «Зголошуване воєнних чинитьб»; «Угодову полагаду і зачети на воєнні чинитьби»; «Воєнні шкоди»; «Засади при зголошуваню воєнних чинитьб і при описуванню воєнних шкід». Автор відзначає, що «війна – то нещастя». Вона «кількома наворотами переходила землями Галичини і Буковини». Саме на цих землях відбувалися криваві битви, «ці землі понесли нечувані жертви кров'ю і майном». В. Целевич не може змиритися з тим, що за такі неосяжні втрати уряд готовий заплатити тільки «кілька мільйонів корон, хоча ці збитки вимірюються мільярдами» [207, с. 4].

Однією з «перших проб пера» для В. Целевича стала праця «Віднова життя і відбудова майна просвітніх товариств» [180]. Автор наголошує, що в Галичині була «добре поставлена просвітня робота», працювали різноманітні громадські організації, зокрема «Просвіта» та філії організації. Проте після початку Першої світової війни «та російського наїзду, просвітньо-культурна праця понесла як матеріальні, так і моральні шкоди. Устали так численні перед війною курси для неграмотних, відчити і виклади, аматорські представлення, прогульки і фестини, устали уряджувані філіями наших просвітніх товариств народні університети, просвітньо-економічні і пожарні курси, а приватні

школи і бурси перестали образувати і виховувати українську молодіж» [180, с. 3].

В. Целевич відзначає, що російські війська знищили значну кількість книг, опинилися знищеними або ж занедбаними будівлі колишніх просвітніх культурно-освітніх товариств. Один із лідерів партії відзначає, що значно зменшилася кількість працівників просвітницької сфери (одні полягли на фронті, інші – повернулися німецькими, або ж їх насильно вивезено вглиб Росії.) Отже, російські війська «бібліотеки, сценічні уладження, образи, чарівні ліхтарні і пожарні приряди наших «Соколів» і «Січей», природничі і фізичні кабінети приватних українських гімназій і т.п. розробили і знищили», – підсумовує генеральний секретар УНДО [180, с. 8].

Усвідомлюючи необхідність відродження національно-культурної та соціально-економічної сфери, автор запитує читача: Куди іти і що робити? Хто має бути союзником у велетенській відроджувальній справі? Від чого, власне, починати складну й неймовірно важку роботу? Автор констатує, що у справі відновлення просвітніх товариств не можна чекати закінчення війни. Один із лідерів УНДО наголошував, що 1918 р. – це той історичний момент, зігнорувати який «не сміє жоден свідомий українець-інтелігент, щоби майбутні покоління не дивилися на нинішні як «на зрадників народної справи» [180, с. 12].

В. Целевич відзначає, що «наш нарід мусить за всяку ціну дати доказ, що його просвітницькі організації збудовані не на піску, та що вітри й бурі не зможуть знести їх з лиця землі» [180, с. 12]. Автор також закликав українську діаспору підтримати починання галичан, яких «жде праця за трьох». На його думку, необхідно, «де можливо», провести загальні збори членів товариств «Просвіти», детально описати осідок того чи іншого товариства (філії), його параметри діяльності, на підставі чого можна буде «мати образ сего, що витерпіли українські просвітні організації і український нарід в часі війни» [180, с. 13].

У розділі «Про інвентаризацію воєнних шкід і чинитьб та про відписане податків», В. Целевич подає юридично регламентований методичний poradnik, у якому описав найважливіші обов'язки просвітніх товариств і їх членів на цей момент: від чого розпочати інвентаризацію майна; як саме, де і у який спосіб провести «зголошуванє воєнних чинитьб», що саме зараховувати у твердження «воєнні шкоди», як брати винагороду за постій військ і тощо.

Наводячи конкретні статистичні дані про урядові асигнування на 1917 і 1918 рр. на відбудову Гиличини («Про підмоги і позики на відбудову просвітніх товариств»), В. Целевич подає власні розрахунки щодо фондів на відбудову знищених та пошкоджених будинків, формулює пропозиції про позики, податки, форми кредитів тощо. Значну увагу автора викликали проблеми відбудови читалень, церковних і громадських крамниць; віднови життя у філіях товариства «Просвіта». «Як бачимо, – відзначає В. Качкан, – В. Целевич виявився не тільки добрим юристом-порадником, а широкообізнаним в питаннях структурної організації «Просвіти», налагодження її діяльності» [436, с. 154].

Значне зацікавлення сучасників викликала книга-порадник В. Целевича «Чого мають право виселенці домагатися від держави» [217]. Проаналізувавши Закон від 31 грудня 1917 р. про охорону воєнних виселенців, автор детально обґрунтовує необхідність поділу виселенців на дві категорії (виселенці, переміщені у табори, і виселенці, що zostалися поза таборами), веде мову про права цих категорій. Один із лідерів УНДО також додає зразки письмових звернень, публікує Закон від 31 грудня 1917 р. [217, с. 12].

Після повернення із-за кордону у 1925 р., В. Целевич опублікував працю «Про нові польські шкільні закони» [208]. Необхідність її появи пояснювалася тим фактом, що система освіти стала основним засобом боротьби проти українства: закривалися українські школи та культурно-освітні товариства. Для узаконення ліквідації іншомовних шкіл польський сейм 31 липня 1924 р. прийняв «Закон про деякі положення в організації шкільництва», що отримав назву «кресового» закону шкільного [208, с. 2].

31 липня 1924 р. т. з. в. «кресові шкільні закони» введено в дію: у державних школах на територіях, де проживало 25 % непольського населення, батьки, за умов наявності в шкільній окрузі 40-а дітей шкільного віку, могли отримати освіту рідною мовою [297, с. 3]. Згідно мовного закону державною мовою на території польської держави проголошувалася виключно польська мова. Таким чином, фактичний стан, який посідала українська мова на території Західної України, свідчив про дискримінаційне щодо неї ставлення з боку польської влади, яка прагнула якнайшвидше ополячити українське населення, в першу чергу, шляхом полонізації українських навчальних закладів усіх типів. Обмеження польськими законами прав української мови, а також численні невиконання та перекручення на практиці навіть того мінімального обсягу прав, які вони їй гарантували [20, с. 5].

В. Целевич констатує, що подібні «кресові» закони були для галичан некорисні, оскільки обмежували навіть ті права українського населення, які воно мало на полі шкільництва за австрійських часів. На думку одного із засновників УНДО, і закон, і розпорядження «змагають до скасування державного народного і середнього шкільництва з українською мовою навчання. Вони ставлять як ідеал спільну школу, що виховує на «добрих горожан держави» дітей народности польської і непольської» [208, с. 4]. Підсумовуючи автор констатує, що «польське населення упривілейоване і властиво ті закони надають польській меншості на українській території окремі права і обмежують до дуже вузьких границь права української людности» [208, с. 5]. Зважаючи на цей факт, В. Целевич вимагав від польської влади введення української мови навчання до державних народних шкіл.

Комплекс проблем, пов'язаних із державним будівництвом, В. Целевич порушує у другій половині 1920-х – 1930-х рр. «Він практично у кожній книжці, яка передусім має життєво-практичне значення для читачів, подає теоретичні рамці найважливіших питань, проблем, висіває здорове раціональне зерно, яке повинно зародити в читачеві інтерес та потребу в

подальшому студіюванні написаного автором», – писали його сучасники [436, с. 157].

Зокрема у книзі «Практичний poradник про виборчу ординацію в Галичині» [206] йдеться про формування громад – основи культурної й суспільної організації народу, на якій тримається організація повіту, краю, держави. Для українців вага громад, констатує В. Целевич, «лежить не тільки в її господарським та культурним значенню, але також у її національним значінню як організації, що стоїть на сторожі існування українського народу. Громада повинна бути в нас твердинею, де до слухного часу переховуємо й бережемо наші національні сили й багатства; вона повинна бути кузнею, де гартується національна сила й свідомість, чи кадровою, звідки рекрутуються борці за краще завтра народу... Громада може лише тоді сповнити своє важне завдання, коли громадська самоуправа є в руках українського народу. Тому, як український народ хоче жити й розвиватися, мусить напружити всі сили, доложити всіх зусиль, щоби громадську самоуправу взяти в свої руки» [206, с. 17]. На основі діючих законів, державних документів, автор намагається дати відповідь на запитання, чим відрізнятимуться теперішні вибори від давніших. У додатку «Громадський виборчий комітет і його завдання» подано зразки документів.

Подібною за характером стала праця В. Целевича «Волостна (гмінна) самоуправа на Волині і Поліссі: Практичний poradник» [183] Автор використовує цікавий фактичний матеріал про національний склад гмінних (волосних) рад і повітових соймиків на Волині і Поліссі, показує, чому українці не є господарями в гміні і повіті, розкриває найголовніші завдання українських гмінних виборчих комітетів, веде мову про організацію українських радних і членів повітових соймиків. Також В. Целевич розкриває механізм виборчої ординації, права гмінної самоуправи на Волині й Поліссі.

Значний історико-ретроспективний інтерес для фахівців становлять також праці В. Целевича «Виборчий регулямін до сільських громадських рад у Галичині: Практичний poradник» [177] та «Виборча ординація до сойму и

сенату з поясненнями, виконуючими розпорядками й постановами інших законів, зв'язаних із виборами» [173]. Уривки із цих книг побачили світ у часописах «Свобода» та «Діло» у першій половині 1930-х рр.

Без сумніву, найвагомим здобутком В. Целевича у науковій сфері стало дослідження «Нарід. Нація. Держава» [192]. У передмові автор зазначає, що «всесвітня війна, мирові договори й сучасне політичне положення та події в світі поставили національне питання, так би мовити, рубом у всій його гостроті і складності. Ніколи ще взаємовідносини між недержавними та державними націями і їх державами не були такі загострені й пекучі, як саме тепер» [192, с. 1]. Автор ставить перед собою завдання «...кинути жмут світла на національну справу та зокрема в'яснити в приступній формі такі складні питання, як «нарід, нація, держава і методика державного будівництва» [53, арк. 3].

Дослідження В. Целевича складається із двох розділів: «Нарід, нація, держава» та «Як повстають нові держави (методика державного будівництва)?». У першому з них автор з урахуванням найновіших теоретичних знань з філософії, історії, антропології, етнографії та інших науках розглядає процес виникнення, функціонування та різновиди життєдіяльності родини, роду, племені, народу. Дослідник зауважує, що «перших зв'язків народности треба шукати в племінному зв'язку. Одна мова, пошана спільних предків, одна релігія, спільна власність землі, спільні звичаї, обичаї і перекази створили духовну спільноту племені. Свідомість цієї спільноти – це й є початки народности. Нарід творила звичайно якась кількість племен, які не забули спільности крові й творили разом одну духову цілість» [53, арк. 5].

Характеризуючи «народи старини й середніх віків», В. Целевич наголошує, що національна свідомість у народів старини не була поширена в масах; цьому, на його думку, стояв на перешкоді поділ народу на вільних і невільників (рабів). Дослідник, спираючись на історичний досвід греків, римлян, стверджував, що у них був досить розвинений державний патріотизм і

національна свідомість. Такий малочисельний народ, як євреї, мав високорозвинену національну свідомість завдяки своїй вірі [53, арк. 7].

В. Целевич переконує читача, що народи середніх віків мали менше розвинену національну свідомість, як, скажімо, греки та римляни. У тих віках «усе духове життя було у всевладі католицької церкви. А церква змагала в середніх віках до того, щоби в цілому світі була одна християнська католицька віра з папою римським на чолі й одна обіймаюча всіх людей держава. Ця ідея ні відносно церкви, ні відносно держави не здійснилась, але на довгий час спинила в народів розвиток національної свідомости. Проте й повстання більше держав не причинилося до поширення національної окремішности, бо устрій держави середніх віків був такий, що національна свідомість у тодішніх народів була зовсім приспана й не могла розвинути» [192, с. 6].

Врешті, один із засновників УНДО спробував дати відповідь на запитання «Що таке нація?». Передусім В. Целевич проаналізував концепції нації атомістичної школи, зокрема С. Рудницького, який вважав нацією «більшу чи меншу групу людства (відміну людської породи), що має якусь суму своєрідних, собі тільки питомих прикмет, які в'яжуть усі індивідууми (одиниці) цей групи в одну цілість» [192, с. 8]. Основними рисами нації, на думку науковця, стали: «1) антропологічна расовість (своєрідня будова й вигляд тіла); 2) самостійна серед інших мов (з літературою, наукою і т.д.); 3) питоми історичні традиції і змагання (на політичному, суспільному і т.п. полях); 4) питома культура (матеріальна й духовна) та спільні культурні стремління; 5) питома суцільна національна територія, на якій була, є або може бути питома національна держава») [192, с. 11].

В. Целевич не погодився з атомістичним розумінням нації. Він наголошує, що «нація є це стихійна, себто така, що опирається на чутті, а не на розумі спільнота, яку витворили окремішні признаки й прикмети, що відрізняють членів одної такої спільноти від усіх інших спільнот. Крім того така національна спільнота мусить ще мати свідомість своєї окремішности й мати власну державу або змагати до того, щоби її здобути. Таким чином,

можна сказати, що нацією є політично чинний (активний) нарід, який змагає до власної держави, коли він її не має, або змагає до скріплення й побільшення ваги своєї держави в світі, коли він свою державу має» [192, с. 11].

У такому контексті «держави – це лише організація збірного життя нації. І не держава є суттю нації, лише змагання до неї, до її розбудови, до вияву власного життя, змагання до якнайкращого проявлення власної, всебічної творчості. Ясно, що саме тому, що держава дає кожній нації найкращу змогу організувати своє життя, всі нації змагають до тієї організації, зберігають її і поширюють. Ось така стихійна воля даної спільноти людей жити власним, окремим життям, у власній організації є суттю новітнього поняття нації» [53, арк. 9].

Таким чином, підсумовує В. Целевич, «нація – то не лише ті мільйони населення, які в даній хвилі живуть. Нація живе, хоча вмирають одиниці, хоча ніхто не живе з тих, що жили ще перед кількадесяти роками. Змінюються члени нації, йдуть одні покоління по других, а та сама нація існує подібно як ріка, що пливе від тисячоліть, хоча невпинно змінюються в ній мільйони краплин води і береги, – подібно як дерево, як дерево, що рік-річно змінює листя» [53, арк. 12]. На думку В. Целевича, українську націю складають не лише нинішні свідомі покоління, а й київські та галицькі князі, козаки, що виборювали у завойовників українську державність, новітні герої, які 1918 р. жертвою власного життя ствердили одвічне право української нації на самостійність. «Нація, – констатує автор, – є неначе окрема, збірна істота, яка має душу й тіло... Під слово «нація» «підходить поняття чогось, що змагає до височини, до вияву особовости, менше розвиненого» [53, арк. 12].

Розкриваючи основні зовнішні ознаки нації (мова, історичні традиції, земля, культура, раса, релігія), дослідник формулює низку визначень, першочергове із яких – мова – той цемент, що об'єднує націю. Мова є важливим показником того, як творилася нація, є наслідком повстання нації. У мові, як в дзеркалі, відбивається темперамент нації, її геній. В той же час мова

– це знаряддя, яким нація утримується. Рідна мова – мова серця, і поки живе мова – живе і нація. Тому, зрозуміло, святим обов'язком кожного українця є послуговування українською мовою у приватному й публічному житті [53, арк. 14].

По-друге, відзначає В. Целевич, хто не знає спільної і славної минувшини своєї нації, той не може віддати їй своє життя, бо історична традиція є голосом минувшини, голосом сьогодення про минуле. Традиція «зв'язує минувшину з теперішністю і будучністю, скріплює любов теперішніх і грядучих поколінь до великих предків, а тим самим розпалює любов до своєї нації. Спільні переживання минувшини залишають свої сліди в почуваннях, настроях, способі думання членів нації». Дух великих будівничих України, її героїв, національних пророків і мучеників завше має панувати над умами і серцями нині живих. Українська нація повинна через кожного свого члена передавати історичні традиції з молоком матері, так виховувати свою молодь, щоби історичні традиції «перейшли в кров і кість грядучих поколінь». Культ полеглих героїв є важливою частиною нашої державно-історичної традиції. Коли ж нація «затрачує історичні традиції, то витрачує разом із тим національне достоїнство й гордість, нікчемніє і йде на всякі упідлення перед чужими» [53, арк. 14].

По-третє, наголошує В. Целевич, нація без власної землі не є нацією. Але завдячуючи родючій землі, розташуванню між двома морями, українці виробили в собі ряд шкідливих рис, як лінивість, нездібність до постійного, довгого і планового зусилля; недостатньо розвинулися дисциплінованість, послух, громадська солідарність [53, арк. 15].

В. Целевич також дає визначення духовної культури – це віра, мораль, література, наука, народна творчість усіх родів, мистецтво, спів, музика, преса, спосіб поведіння. Матеріальна культура – це все, до чого нація доклала рук (хліборобство, ремесло, торгівля, промисли, будівництво і т.п.). Один із засновників УНДО наголошує, що у житті кожної нації важливу роль відіграє релігія. Він відзначає, що християнська віра й візантійсько-українська

культура були тим цементом, що державно й духовно зв'язав усі племена в одну органічну цілість. Християнська віра спричинилася до відродження української нації з більшовицької руїни і морального упадку. «Найбільш національною релігією українців є греко-католицька, бо вона відрізняє українців і від поляків, і від москалів», – констатував дослідник [53, арк. 42].

Таким чином, підсумовує В. Целевич – український народ є новітньою нацією. Але, ставлячи запитання, як саме відбувається відродження кожної нації чи народження нової, вчений розглядає три основні етапи: 1) національно-культурний; 2) політичний; 3) господарський.

На першому етапі відродження нації надзвичайно важливе значення, на думку секретаря ЦК УНДО, належало мові. «Національне відродження українців на Великій Україні, – зауважує В. Целевич, – починається тим, що полтавський письменник Іван Котляревський в 1798 р. видав друком поему «Енеїду» – першу книжку гарною українською мовою». Згодом з'являються інші твори українською мовою: Т. Шевченка, М. Шашакевича, І. Вагилевича та ін. Зважаючи на цей факт, українська нація пододала етап національно-культурного відродження, адже «немає вже ніякої ділянки людського знання, в якій не було би книжок та розвідок, що їх написали українські вчені й українською мовою» [53, арк. 44].

На другому етапі відродження нації її еліта висуває політичні вимоги. Першим українським політичним товариством В. Целевич вважав Кирило-Мефодіївське братство, члени якого ставили завдання «ширити поміж славянами ідеї єднання й федерації на основі ненарушеної волі й автономности кожного народу» [192, с. 45]. Боротьба українців за створення власної держави у Наддніпрянській Україні завершилася після проголошення Четвертого універсалу Центральної Ради, а на західноукраїнських землях – 1 листопада 1918 р. [53, арк. 43].

Політична незалежність, на думку В. Целевича, неможлива без економічної. «На цьому етапі, – констатує відомий громадсько-політичний діяч, – нація змагає до т.з.в. автаркії, себто змагає до того, щоби всі свої

господарські потреби заспокоювати своїми власними силами, або коротко – змагає до господарської самовизначеності» [53, арк. 76]. В. Целевич відзначав, що в роки національно-визвольної війни 1918 – 1923 рр. українці не мали достатньої кількості господарських товариств, були здебільшого «селянською нацією», що було однією із причин поразки у визвольних змаганнях. Іншою, не менш важливою причиною, він вважав моральну слабкість українців, адже вони вмiли тільки нарікати на свою долю. «Наша страдальність є виявом рабського духа, що вкорінився в нас століттями неволі, – зауважував В. Целевич, – ми мусимо викорінювати в нас цього духа, гартувати наші сили у неупинній боротьбі, виховувати в нашій молоді лицарського духа, який не зневірюється мимо невдач, який вірить, що тільки неупинною, впертою, жертвенною боротьбою можна добути право своє» [192, с. 34].

Відомий громадсько-політичний діяч виділив дві головні причини «смерті націй»: 1) зменшення народжуваності; 2) «завмирання національної свідомості». Останню причину він вважав «хворобою головно недержавних націй». В. Целевич констатував, що нація не «завмирає» навіть тоді, коли зникає її еліта. Прикладом такого народу він вважав український, у якого національну свідомість зберегли селяни. «Деякі пануючі нації змагають до того, щоби фізично винищити поневолені собою народи, – відзначав В. Целевич, – такі жорстокі засоби боротьби пануючої нації з поневоленою не є виявом сили, лише кволасти й безсилля пануючої нації. Вони лише поглиблюють тугу, та прискішують день визволення поневоленої нації» [192, с. 49].

В. Целевич зауважив, що після падіння ЗУНР, українці опинилися в надзвичайно важких суспільно-політичних умовах, оскільки міжнародно-правові акти хоча й гарантували право самовизначення нації, декларували захист національних меншин, проте «ці договори залишилися лише паперовими договорами, які, як і договір про охорону національних меншин, не розв'язали національного питання» [53, арк. 58].

Розглянувши проблему формування нації, В. Целевич дає відповідь на запитання, який державний лад найкращий. Дослідник переконаний, що державний лад повинен відповідати вдачі нації і бути в згоді з її потребами і традиціями. Коли ж форма державного ладу має бути доброю, то мусить залежати від рівня культури, від досвіду минувшини, від вдачі й раси нації. В. Целевич також не обминає і таких важливих граней досліджуваного питання, як сфера внутрішньої та зовнішньої діяльності держави; ціль держави; нація і держава; національні держави і держави національностей; «самоозначення націй»; охорона національних меншин; доля недержавної нації [53, арк. 59].

Піддавши аргументованій критиці значну кількість висловлювань про цілі й завдання держави, В. Целевич стверджує, що інтереси, яким служить держава, підлягають постійним змінам. «Коли в державі поневолені верстви населення приходять до голосу і здобувають права, – пише автор, – то це приводить державу до зміни інтересів, яким вона служить... Ціллю держави є не щастя одиниць – лише гаразд, могутність, велич і розвиток нації – володаря» [53, арк. 42].

Автор солідаризується з українським істориком О. Терлецьким у погляді на розуміння діалектизму понять нація і держава. Він також вважає, що «новітня держава – це найвища організація, яку може створити нація. Вона є немов би завершенням діяльності нації на політичному полі. Держава – це найвища, найбільш совершенна форма організації всіх духових і матеріальних сил нації. Тільки та нація, що має власну державу, може сказати про себе, що створила собі добрі умовини життя й розвитку» [192, с. 37].

Значний за обсягом другий розділ книги В. Целевича – «Як повстають нові держави (методика державного будівництва)?» [53, арк. 43]. Передусім автор намагається відповісти на запитання, чому деякі нації не мають держави, а також на конкретне: чому українці так і не здобули своєї державності. Базуючись в основному на дослідженнях українських істориків І. Крип'якевича, В. Липинського, С. Томашівського, О. Терлецького,

В. Целевич аналізує зовнішні й внутрішні причини занепаду княжої і козацької держав [192, с. 35].

Розглядаючи причини упадку княжої Київської та Галицько-Волинської держави, автор відзначив: «У степовім поясі, на окраїнах держави виростала людність, що не признавала ніякої влади, – ні влади київських князів, ні влади степових ханів. Така людність не могла бути пожаданою не тільки для культурної київської держави, але й для степової орди, бо вона не могла вложитися в ніякі державні форми. І коли така людність перебувала під боком київської держави, то нема нічого дивного, що вона мусіла мати деморалізуючий вплив на сумежну з нею людність держави. Під її впливом витворився на східній Україні негативний український тип, який приложив руку до розвалу своєї власної держави. Існування цього анархічного типу – це головна причина упадку київської держави. Анархічна політика галицьких і волинських бояр, а зокрема замордування князя Юрія II та разом з тим некорисні політичні зовнішні умовини були причиною упадку галицько-волинської держави» [192, с. 44].

Щодо козацької держави, В. Целевич наголосив, що «тут виховувався негативний тип українця, який не був здатний до позитивної політичної роботи, а опирався на «степовім світогляді» [192, с. 47]. Виразником цього світогляду є Запорозька Січ... А що «січові погляди» переходили і на державну Україну, то наслідком цього існувала протилежність двох українських типів: українця-хлібороба й українця-степовика... Крім того, польські впливи витворили в українській суспільності тип українця з польсько-шляхетським світоглядом... Таким чином, в українській козацькій державі стрінулися зі собою два негативні типи українців: одного(один) зі «степовим світоглядом» а з другого(другий) – «анархістичним шляхетським світоглядом», – типи, які знищили духову рівновагу і здатність до творчої праці українського громадянства при будові своєї держави» [53, арк. 47].

В. Целевич вивчив праці, які розкривають ментальність української нації. Акцентуючи на тому, що українці не люблять ніякої влади над собою, не

люблять підпорядковуватися державному примусу, розглядаючи історичні факти боротьби (С.Петлюра проти П.Скоропадського), В. Целевич приходиться висновок, що на Україні появилися десятки самозванців-отаманів, а московським більшовикам вдалося їх розворохобити, нацькувати проти своєї ж української влади, повалити її, а тоді «самими таки українськими руками настановити на Україні свою московско-більшовицьку владу» [53, арк. 49].

Пошана, послух і довір'я – це складники такого поняття, як авторитет. В. Целевич справедливо зауважує, що українці ніколи **не виявляли** пошани до своїх провідників, які на певному етапі мали неабиякий авторитет. Так трапилося в історії з Петлюрою, Петрушевичем, Скоропадським. «Нам завжди бракувало довір'я до свого проводу, – відзначає він, – А раз так, то нація без такого довір'я не може розраховувати на успіх у боротьбі» [53, арк. 49]. «Ця нація, – стверджує вчений, – на віки-вічні засуджена на бездержавність, бо тільки той провід може повести до побіди, якому довіряють і якого слухають. Найгірший провід матиме більші успіхи, коли йому довіряють, від найліпшого проводу, який не тішиться довір'ям загалу. В українців справа довір'я до проводу є просто катастрофальною. Протилежність довір'я, а саме хоробливий нахил (манія) підозрівати в нечесних замірах і в зраді є в нас щоденним явищем» [53, арк. 52].

Брак послуху, сили волі та послідовності в праці, анархія і безладдя – все це, на думку дослідника, шкодить, стає важкою перепоною на шляху державного будівництва. Рух, змагання, боротьба – це життя, спокій – смерть. Цей закон однаково діє як у природі, так і в людському суспільстві. Життя нації – це боротьба з ворожими їй силами, з суперництвом, це безупинне змагання здобути собі кращі умови життя, розвитку. «Нації ростуть, нидіють і завмирають залежно від того, чи мають життєву енергію, чи в них розвинений гін до боротьби і змагань, чи ні» [53, арк. 62].

Розкриваючи фізичні (матеріальні) і моральні (духовні) сили нації, В. Целевич на основі значного статистичного матеріалу робить висновок, що українці мають пасивну, страдальну вдачу. «Ми любимо, – пише автор, – лише

нарікати на нашу долю, жалітися перед світом на наші кривди, які нам роблять інші, але зносимо їх спокійно. Наша страдальність є виявом рабського духа, що вкорінився в нас століттями неволі» [53, арк. 61].

В. Целевич оптимістично дивився на можливість здобуття української державності, шляхом розпаду багатонаціональних держав, якими була Польща та СРСР, адже «життя й напрямні розвитку людства йшли у згоді з його [українського народу – М.К.] змаганнями». Для реалізації цієї мети, зважаючи на складні суспільно-політичні умови, генеральний секретар УНДО вважав за необхідне зберегти моральну силу українського народу та побороти анархістські інстинкти.

В. Целевич виділив два основні методи здобуття державності: 1) органічний розвиток нації у всіх ланках суспільно-політичного життя; 2) перманентна національна революція [53, арк. 62]. Оскільки перший спосіб відомий громадсько-політичний діяч вважав «старим як світ», основну увагу він зосередив на методі перманентної революції. Він розкритикував ОУН, яка пропагувала цей спосіб боротьби за державність. У розумінні націоналістів, підкреслював В. Целевич, перманентна національна революція передбачала постійне «розбурхування народніх мас, викликування постійніх збройних сутичок і вживання насильних засобів боротьби» [192, с. 72].

Розкриваючи теоретичні основи і принципи діяльності ОУН, автор спостерігає ряд негативних проявів, «неморальних і руїнницьких ідеологічних засад», які призводять до «замкнення у собі» та «відокремлення від загалу українського громадянства». В. Целевич критикує деякі документи, як от Бюлетені крайової організації за березень-квітень 1932 р. за пропагування хибних гасел (наприклад, «Всякі саботажі й терор є потрібні тому, що викликають репресії на цілу суспільність...»), підкреслює, що внутрішня боротьба ослаблює сили нації в її боротьбі за існування й розвиток. «Вона припиняє органічний розвиток, відвертає увагу від зовнішніх небезпек, віддалює хвилю здобуття державносте» [53, арк. 74].

Більш прийнятним засобом один із провідних діячів УНДО вважав метод «духовної революції» – нація із стану несвідомості й пасивності переходить у стан національної свідомості (розпочинає боротьбу за свою державність). Окреслену стадію, на думку В. Целевича, українці пройшли у роки Першої світової війни, а також в період національно-визвольних змагань 1917 – 1923 рр. «Вона [українська нація – М.К.] дозріла до державного життя, – зауважував відомий громадсько-політичний діяч. – Українська нація по війні не є подібна до передвоєнної» [53, арк. 75].

Розглядаючи перспективи створення незалежної української держави, В. Целевич вкотре запитує: «Чи український народ є нацією?». Проаналізувавши основні віхи української історії, він констатував: «Українці мали свою державу в середніх віках, а в 1917 – 1920 рр. намагалися відбудувати її знову. В її обороні покладали буйні голови десятки тисяч кращих синів української землі. Море пролитої крові, тисячі могил борців, що розкинені на цілому просторі українських земель, отсе найкраще свідоцтво наших визвольних змагань, нашого невмірущого хотіння волі. Це й найкращий доказ, що ми є вповні зрілою нацією» [53, арк. 69]. Водночас український народ мав зовнішні «прикмети своєї відрубності» – мову, історичні традиції, окрему культуру тощо [53, арк. 69].

Відомий громадсько-політичний діяч виділив три стадії державного будівництва: підготовчу; збройну боротьбу і проголошення самостійності; міжнародне визнання. «Недержавна нація, яка дозріла до державного життя шляхом органічного розвитку й підготовилася до нього, – зауважував В. Целевич, – використовує в якійсь хвилі сприятливі зовнішні умови і проголошує утворення на означеній території самостійної держави» [53, арк. 72]. Проголошення самостійності відомий громадсько-політичний діяч вважав явним бунтом проти тієї держави, яка володіла територією новопосталої. В такій ситуації спірні питання вирішувалися за допомогою військової сили. Проте, один із провідних діячів УНДО наводив приклади, коли «давня держава годилася без боротьби на втрату частини своєї території і на повстання нової

держави» [53, арк. 72]. Прикладом такої держави він вважав Швецію, яка погодилася на незалежність Норвегії. Проаналізувавши утворення низки європейських держав, В. Целевич прийшов до висновку, що «в міжнародних відносинах – тепер чи давніше – рішає все ж таки сила. Коли нація, яка утворила нову державу, виказує сильну волю жити у власній державі й має силу та сприятливі зовнішні умовини цю свою волю у збройній боротьбі переперти, то недержавна нація стає державною» [192, с. 74].

Пересвідчитись у тому, що «в міжнародних відносинах рішає все військова сила», В. Целевич мав змогу після початку Другої світової війни у 1939 р. На відміну від більшості членів ЦК УНДО, колишній генеральний секретар партії не полишив територію Західної України, що стало його роковою помилкою. Після приходу радянської армії, 29 вересня 1939 р. В. Целевича заарештовано та висунуто звинувачення у «виступі проти СРСР та поширенні наклепів, брехні про Радянський Союз». Цим, на думку партчиновників, він «намагався розпалити ненависть трудового населення Польщі проти Радянської влади» [436, с. 165].

Як і інші заарештовані, В. Целевич був змушений визнати, що зважаючи на свої переконання, «політичну і громадську діяльність є ворогом українського народу, трудового народу колишньої Польщі та Радянської влади». Колишній генеральний секретар партії також визнав, що є «членом керівного центру УНДО і депутатом польського сейму. Разом з іншими активними діячами УНДО ставив перед собою завдання за допомогою і підтримки правлячих кіл колишньої Польщі та інших європейських країн, шляхом війни відокремити від СРСР Радянську Україну і утворити буржуазно-демократичну українську республіку з центром у м. Києві» [148, с. 980]. В. Целевич помер у 1942 р. у тюремній лікарні м. Саратова. 26 травня того ж року, зважаючи на його смерть, справа проти одного із лідерів УНДО була закрита. Уже в 1990-х рр. згідно за рішенням Генеральної прокуратури Російської Федерації В. Целевич був реабілітований [148, с. 980].

Таким чином, упродовж 1920 – 1930-х рр. доктор юридичних наук, незважаючи на партійну роботу та парламентську діяльність, опублікував серію книг та брошур, присвячених історії України новітнього періоду, теорії держави та права, захисту майнових прав українського селянства тощо. У численних дослідженнях генеральний секретар партії констатував, що український народ «дозрів» до створення незалежної української держави, оскільки мав «зовнішні ознаки своєї відрубності»: мову, історичні традиції, культуру тощо. Основну причину поразки українців у національно-визвольних змаганнях 1918 – 1923 рр. вбачав у відсутності згуртованої еліти, яка виявилася нездатною мобілізувати народ у найбільш відповідальний політичний момент. Значна заслуга В. Целевича також у підготовці низки правників, які використовували українських селян під час виборчих кампаній до польського парламенту, а також- у судовій практиці при відстоюванні свого права на спілкування рідною мовою в місцевих органах влади, захисті майнових прав тощо.

ВИСНОВКИ

1. У синтезах історії України, спеціальних працях, які присвячуються суспільно-політичним процесам у Західній Україні 1920 – 1930-х рр. належним чином не відображена громадсько-політична та публіцистична праця В. Целевича. Важливі зрізи його біографії здебільшого розкриваються у публікаціях історико-біографічного, джерелознавчого та іншого тематичного спрямування. Дослідження часто неадекватно відображають суспільні реалії та події, учасником яких був один із лідерів націонал-демократів, нав'язують суб'єктивні погляди й оцінки.

Зберігаються диспропорції у висвітленні окремих проблем: якщо партійна діяльність В. Целевича у 1920-х рр., участь у польсько-українській нормалізаційній акції, навіть попри однобічний виклад подій, все ж висвітлена в окремих публікаціях, то початки його громадсько-політичної діяльності, участь у заснуванні Української Військової Організації (УВО), парламентська та публіцистична праця на сьогодні практично не досліджені як українськими так і польськими науковцями. Зберігається також суттєва диспропорція у дослідженні постаті багатолітнього генерального секретаря Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО): якщо у міжвоєнний період практично відсутні дослідження безпосередньо присвячені цій постаті, то у роки радянської влади громадсько-політична діяльність В. Целевича взагалі замовчувалася або ж, у кращому випадку, подавалася у «спотвореному вигляді», а діаспорні вчені зосередили основну увагу, передусім, на проблемі розгортання підпільного національно-визвольного руху у краї у 20 – 40-х рр. ХХ ст., боротьбі із німецьким окупаційним режимом.

Тільки у період незалежності України з'явилися наукові праці, розвідки, які фрагментарно знайомлять читача із багатогранною постаттю В. Целевича. Нагромаджена література із досліджуваної теми виразно відображає загальну еволюцію української історіографії, засвідчує істотний вплив на осмислення проблеми різних ідеологічних течій та політичних уподобань окремих авторів,

з одного боку, та слабкість застосування ними науково-методологічного інструментарію, з іншого.

2. Архітектоніка світогляду В. Целевича має чимало особливостей, зумовлених як специфікою суспільно-політичної ситуації у краї, так і його особистими якостями та рисами характеру. На формування світогляду В. Целевича вплинула низка факторів, серед яких базовими стали: родинне оточення; навчання в україномовній сільській школі та гімназії; активна участь у студентському русі; знайомство із низкою національно-свідомих українських громадсько-політичних діячів, серед яких – Л. Ганкевич, Є. Коновальць, Д. Паліїв, В. Кучабський, О. Навроцький, М. Матчак, С. Федак та ін.

На рівні мікроісторії, біографія В. Целевича юнацьких років показує багато цікавих деталей, що передають характер українсько-польського протистояння в Галичині, суперечливість національно-культурної політики Австро-Угорської імперії, масштаби терору російської окупаційної влади у роки Першої світової війни тощо. З іншого боку, підґрунтя виразної національно-патріотичної свідомості В. Целевича заклали просвітні та наукові установи Галичини, які вели активну усвідомлюючу роботу серед українського населення регіону. Власне завдяки їм ще зі студентських років В. Целевич став прихильником Української національно-демократичної партії (УНДП), у лавах Українського Студентського Союзу (УСС) боровся за український університет у Львові, перебуваючи в Українському горожанському комітеті (УГК) та УВО відстоював національні ідеали українців, проводив «підривну» антипольську діяльність у перші роки українсько-польської війни 1918 – 1919 рр., за що зазнав переслідування та арештів.

На жаль, не вдалося зняти ореол таємничості над низкою фактів біографії майбутнього генерального секретаря УНДО. Серед них актуальним на сьогодні для української та зарубіжної історіографії залишаються питання участі (не участі) В. Целевича у бойових діях у роки Першої світової війни, причин його появи в УВО, контакти із українською еміграцією у першій

половині 1920-х рр. Ці «малозначущі» на перший погляд події викликають значний науковий інтерес, адже допомагають краще зрозуміти мотиви дій одного із лідерів УНДО у період становлення партії, пріоритети його парламентської праці, дозволяють прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки і відносини із радикальним рухом у міжвоєнний період ХХст. .

3. В. Целевич тричі обирався послом польського парламенту (1928 – 1930 рр., 1935 – 1938 рр., 1938 – 1939 рр.). У діяльності відомого українського політика на парламентському терені чітко виділяються два відмінні періоди: 1) 1928 – 1930 рр.; 2) 1935 – 1939 рр. Упродовж першого – один із лідерів партії, заступник голови УПР (1928 – 1930 рр., 1935 – 1939 рр.), дотримуючись програмних орієнтирів УНДО, нещадно критикував національно-культурну та соціально-економічну політику Другої Речі Посполитої, зокрема підготував проекти законів про амністію політичних в'язнів, проект зміни регламенту сейму зважаючи на вживання у вищому законодавчому органі країни української мови, численні внески спрямовані на захист українського шкільництва.

Другий період парламентської праці В. Целевича пройшов під знаком нормалізації польсько-українських відносин, що закономірно пригасило критичний тон виступів українського парламентарія. Ініційована В. Целевичем нова політична тактика УНДО загалом не розв'язала польсько-українських протиріч, а привела до розколу українського політичного табору та загострення міжпартійної боротьби. Переконавшись у неефективності нормалізації, наприкінці 1938 – початку 1939 рр. В. Целевич відійшов від задекларованої співпраці із польським урядом.

Однак, незважаючи на політичну кун'юктуру та тактичну лінію партії, його діяльність у вищому законодавчому органі країни незмінно спрямовувалася на захист національно-культурних потреб українського народу, «оборону природних й основних прав української нації». Використовуючи доступні форми парламентської та позапарламентської діяльності (виступи на пленарних засіданнях сейму та його комісіях, внески та інтерпеляції,

справоздавчі віча), захищав соціально-економічні та культурно-освітні інтереси українства.

Промови, пропозиції або ж протести В. Целевича відзначалися виваженістю, фаховим підходом до оцінки проблеми, що в поєднанні з ораторськими здібностями доповідача викликали захоплення сучасників, жваво обговорювалися на сторінках української та польської преси. Виступи на пленарних засіданнях (обговорення бюджету або ж окремих законопроектів) здебільшого набували значного резонансу в політичному житті Другої Речі Посполитої наприкінці 1920-х – другій половині 1930-х рр.

4. Після повернення із еміграції у середині 1920-х рр., В. Целевич виступив одним із активних прихильників об'єднання національно-демократичних сил краю, увійшов до т. з. в. Консолідаційної комісії, яка прискорила утворення провідної української партії Західної України – УНДО. Згуртувавши національно-демократичні сили краю навколо ідеї «боротьби за найвище право нації», УНДО опинилося в центрі українського політичного життя Другої Речі Посполитої.

В. Целевич не тільки увійшов до Центрального комітету партії, але й був обраний генеральним секретарем (1925 – 1928 рр., 1932 – 1937 рр.), а згодом став заступником голови (1928 – 1930 рр., 1937 – 1939 рр.) партії. Упродовж другої половини 1920-х рр. основним його завданням стали організаційні справи, зокрема відбудова повітових організацій, відновлення діяльності осередків партії у селах та партійного руху загалом. На численних вічах, зборах, один із лідерів партії розтлумачував основну політичну лінію партії – здобуття самостійної, соборної Української держави, закликав членів партії до інтенсивної праці, організації повітових з'їздів і виборів партійного керівництва на місцях.

II і III з'їзди УНДО беззастережно схвалили політичну лінію та тактику партії, висловили довір'я Д. Левицькому і В. Целевичу. Проте, вже у першій половині 1930-х рр. тактика партії зазнала кардинальних змін, а саме еволюціонувала у напрямі пошуку шляхів порозуміння з польською владою на

основі автономії Західної України у складі Польщі, свідченням чого став IV Народний з'їзд партії, який посилив внутріпартійну конфронтацію. На середину 1930-х рр., завдяки В. Мудрому та В. Целевичу, в УНДО викристалізувалася концепція, що передбачала перетворення Західної України в осередок боротьби проти більшовицького режиму.

Запорукою успіху антирадянського курсу мала стати співпраця з польським урядом. Навіть незважаючи на безрезультатність нормалізації, один із її «архітекторів» відстоював новий політичний курс фактично до приходу радянських військ у Західну Україну, що стало однією із найбільших політичних помилок В. Целевича. Проте це уже не мало жодного значення ні для її ініціаторів, зокрема В. Целевича, ні для української громадськості загалом, зважаючи на початок військових дій Другої світової війни.

5. В. Целевич проявив себе не тільки на партійно-політичній ниві Західної України, але й став відомий тогочасному широкому загалу завдяки своїй редакторсько-публіцистичній праці у друкованих органах УНДО, а також, як автор серії науково-популярних книг. Більшість праць генерального секретаря націонал-демократів присвячувалися розв'язанню злободенних проблем українців, серед яких першочерговими залишалися питання освіти, колонізації, осадництва, пошуку оптимальних форм співпраці із польською владою на регіональному та державному рівні.

У часописах націонал-демократів упродовж 1920-х – 1939 рр. побачили світ публікації, які присвячувалися національно-визвольній війні українців 1918 – 1923 рр., партійно-політичному життю на західноукраїнських землях, самоуправі українських міст та культурно-просвітнім проблемам. Численні розвідки також розкривали проблеми впливу українців на формування національної політики Другої Речі Посполитої. Серед наукових праць одного із лідерів УНДО, виділимо роботу «Нарід. Нація. Держава», що є однією із перших ґрунтовних українських праць новітнього періоду, яка присвячувалася теорії держави та права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ф.2. Станиславское воеводское управление, г. Станислав. 1921–1939.

Оп. 1.

1. Спр. 262. Месячные отчеты поветовых староств о политической обстановке в поветах за август-сентябрь месяцы 1925 года, 195 арк.

2. Спр. 317. Переписка с поветовыми староствами о деятельности украинских буржуазно-националистических партий и организаций «украинское националистическое объединение (УНДО) и других на территории поветов Станиславского воеводства (март 1923 – январь 1927 года), 267 арк.

3. Спр. 357. Сведения Министерства внутренних дел о наличии украинских буржуазно-националистических партий на территории Польши, 32 арк.

4. Спр. 358. Сведения поветовых староств о деятельности Украинской народно-демократической организации (УНДО) в Станиславском воеводстве, 332 арк.

5. Спр. 388. Отчёт Министерства внутренних дел о деятельности политических партий в Польше за IV квартал 1926 года, 14 арк.

6. Спр. 477. Краткая характеристика политических партий, действовавших на территории Станиславского воеводства, 5 арк.

7. Спр. 723. Переписка с поветовыми староствами о деятельности украинских националистических партий и их лидеров на территории Станиславского воеводства, 109 арк.

8. Спр. 1369. Переписка с Министерством внутренних дел и поветовыми староствами о предвыборной агитации УНДО в поветах Станиславского воеводства (март-сентябрь 1935 года), 53 арк.

Ф. 6. Станиславское поветовое староство.

1921–1939.

Оп.1.

9. Спр. 139. Информации Станиславского воеводского поветового управления государственной полиции о собраниях и конференциях УНДО в гор. Станислав (сентябрь-декабрь 1925), 7 арк.

10. Спр. 179. Донесения Информации Станиславского поветового управления полиции о деятельности украинской националистической партии УНДО в Станиславском повете, 25 арк.

11. Спр. 368. Месячные отчёты Станиславского воеводского управления о политической обстановке в повете за февраль 1933 года, 91 арк.

12. Спр. 524. Информации секретных осведомителей о деятельности украинских буржуазно-националистических партий УНДО, УСРП и организации «Каменяри» на территории повета (январь 1936 – январь 1938), 104 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**Ф.1. Львовское воеводское управление.****1921–1939.**

Оп. 51.

13. Спр. 254. Донесения староств и комендантов поветовых управлений государственной комиссии о выступлениях украинского населения против польских властей (2.09.1930 – 30.10.1930), 26 арк.

14. Спр. 407. Отчет Министерства внутренних дел о политической жизни национальных меньшинств, просмотр прессы национальных меньшинств, информационные сообщения Министерства внутренних дел о деятельности польских политичеких партий (3.09.1928 – 26.09.1928), 73 арк.

15. Спр. 445. Дело о деятельности партии УНДО. Т.1, 1928 – 1931, 129 арк.

16. Спр. 446. Дело о деятельности партии УНДО. Т.2, 929 – 1931, 86 арк.

17. Спр. 299. Донесения полицейских учреждений о деятельности УНДО (1928 – 1938), 14 арк.

18. Спр. 788. Конфискованный циркуляр ЦК УНДО о подготовке к очередному съезду УНДО, 1929, 10 арк.

19. Спр. 1195. Дело в связи с жалобой украинской парламентской репрезентацией о злоупотреблениях во время выборов в местные управления в Дрогобыцком повете, 1939, 39 арк.

**Ф.121. Львовское воеводское управление государственной полиции.
1921–1939.**

Оп. 3.

20. Спр. 499. Информации поветового управления полиции о деятельности лиц, подозреваемых к причастности к украинским националистическим партиям УВО, ОУН и УНДО, 1929–1933 гг., 213 арк.

21. Спр. 601. Статистические отчёты поветовых управлений полиции о деятельности политических партий и организаций за 1930 год, 38 арк.

22. Спр. 636. Следственное дело о голове Украинской национально-демократической организации (УНДО) – Дмитра Левицкого и других, 1930–1931 гг., 153 арк.

**Ф.271. Дирекция полиции в г. Львове.
1921–1939.**

Оп. 1.

23. Спр. 124. Наблюдательное дело за деятельностью Украинской народной трудовой партией, 1924 – 1927 годов, 45 арк.

24. Спр. 125. Материалы Народного съезда украинской народной трудовой партии во Львове 21 мая 1923 года, 47 арк.

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ**

Ф. 269. Колекція документів «Український музей в Празі».

Оп. 1.

25. Спр. 255. Листи члена Начальної Команди УВО В. Целевича, керівництва ЗУНРО про управи т-ва Січ ім. Б. Хельницького про стан визвольної боротьби з поляками в Західній Україні, про надання матеріальної допомоги цій боротьбі, про створення в США «революційних гуртків» ЗУНРО та з інших питань.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ У М. ЛЬВОВІ

Ф.205. Прокуратура апеляційного суду, м. Львів.

1919–1939.

Оп. 1.

26. Спр. 427. Оперативні донесення окружного командування державної поліції у Львові про політичне становище за березень 1923 р., 33 арк.

27. Спр. 431. Звіти Львівського воєводського управління про політичне становище за січень-лютий 1924 р., 49 арк.

28. Спр. 433. Звіти окружного командування державної поліції у Львові про політичне становище за липень-листопад 1924 р., 94 арк.

29. Спр. 442. Звіти відділу громадської безпеки Львівського воєводського управління про політичне становище І кв. 1927 р., 79 арк.

30. Спр. 443. Тижневі звіти відділу громадської безпеки Львівського воєводського управління про політичне становище за ІІ кв. 1927 р., 89 арк.

31. Спр. 479. Оперативні донесення про політичне становище громадсько-політичного відділу Львівського воєводського управління за І кв. 1937 р., 80 арк.

32. Спр. 490. Оперативні донесення про політичне становище Львівського воєводського управління 1938 р., 93 арк.

33. Спр. 827. Списки депутатів і сенаторів польського сейму, 1919–1931 рр., 122 арк.

34. Спр. 839. Листування з Міністерством юстиції у Варшаві і прокурорами окружних судів про розслідування і порушення карних справ

проти українських депутатів сейму і сенаторів, звинувачених в антидержавній діяльності. Списки цих осіб, 1928–1930 рр., 177 арк.

Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів.

1925–1939.

Оп. 1.

35. Спр. 6. Звернення до Президії Ради Міністрів у Варшаві про припинення пацифікації та військових ексекцій над українським населенням Львівського та Тернопільського воєводства, 1930 р., 8 арк.

36. Спр. 8. Обіжники, 1931–1932, 5 арк.

37. Спр. 9. Звернення до Об'єднання українських організацій в Америці та українців США і Канади з проханням надати політичну і матеріальну допомогу, 1931 – 1932, 16 арк.

38. Спр. 11. Обіжники, 1933–1934, 13 арк.

39. Спр. 14. Обіжники, 1935–1939, 28 арк.

40. Спр. 29. Проект програми та резолюції народного з'їзду, 1926 р., 37 арк.

41. Спр. 34. Протокол засідання Народного з'їзду, 1928 р., 104 арк.

42. Спр. 18. Меморіал проти приєднання Закарпатської України до Угорщини, 1938, 3 арк.

43. Спр. 19. Звернення до населення Західної України про політичну і матеріальну підтримку українців Закарпаття у боротьбі за самовизначення, 1938, 6 арк.

44. Спр. 20. Конституція українського національного проводу, ухвалена на конгресі українських громадян Львова (Проект УНДО), 1939, 16 арк.

45. Спр. 38. Рішення політичної комісії про боротьбу проти національно-політичного безправ'я українського населення Галичини, 1932 р., 18 арк.

46. Спр. 41. Резолюція Народного комітету УНДО про політичне становище в світі за 1934 р., 3 арк.

47. Спр. 49. Статистичні дані про пацифікацію на території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств, 1930 р., 62 арк.
48. Спр. 51. Звіти Кисілевської О. про результати поїздки до Сколе та Борщова і політичну ситуацію в них, 1930 р., 6 арк.
49. Спр. 53. Статистичні дані про кількість повітових народних з'їздів з переліком місцевостей та списки присутніх за 1928–1935 рр., 24 арк.
50. Спр. 56. Звіт про становище українського населення, б/д, 5 арк.
51. Спр. 60. Доповідні записки про значення газет «Свобода» і «Діло» для організаційної роботи, 1929–1933 рр., 37 арк.
52. Спр. 68. Вказівки повітовим комітетам про передплату і розповсюдження газет «Діло», «Свобода» і «Національна політика», б/д, 7 арк.
53. Спр. 74. Статті Горбачевського А. та невстановлених авторів про пацифікацію, 1930 р., 45 арк.
54. Спр. 77. Роботи Целевича В. «Народ, нація, держава», «Чому йдемо до виборів», «Виборчий регулямін до сільських громадських рад у Галичині», 1934 р., 182 арк.
55. Спр. 80. Статті Барана С. та повідомлення невстановлених авторів про діяльність українських політичних партій і суспільних організацій в Галичині, 1938–1939 рр., 61 арк.
56. Спр. 170. Статут, б/д, 11 арк.
57. Спр. 173. Протоколи засідань керівного складу, 1930–1934 рр., 5 арк.
58. Спр. 174. План роботи Народної організації міста Львова, 1932–1934 рр., 5 арк.
59. Спр. 177. Звіт про діяльність за 1933–1936 рр., 24 арк.
60. Спр. 190. Листування з повітовими комітетами про проведення з'їздів, нарад, прийом членів, сплату внесків та ін., 1926–1936 рр., 36 арк.
61. Спр. 285. Заяви про прийняття і виключення з членів УНДО, 1930–1936 рр., 18 арк.
62. Спр. 286. Повноваження про збір членських внесків і посвідчення про приналежність до організації, 1930–1939 рр., 61 арк.

63. Спр. 518. Текст промови депутата Хруцького С. про бюджет Міністерства віросповідань і освіти, 1930 р., 5 арк.

64. Спр. 520. Звіт депутата сейму Великановича Д. про свою суспільно-політичну діяльність, 1932 р., 1 арк.

65. Спр. 521. Інформація про розгляд у сеймі законопроекту про самоврядування, 1933 р., 4 арк.

66. Спр. 553. Інтерпеляції, скарги, донесення та інші документи про пацифікацію і обмеження в правах українське населення, 1926–1937 рр. 73 арк.

Ф. 359. Назарук Осип, адвокат, журналіст, публіцист, письменник, громадський і політичний діяч.

1883 – 1940.

Оп. 1.

67. Спр. 40. Записна книжка (протоколи засідань редакційної колегії «Нова зоря», з правом використання цих записок тільки після смерті автора) (1937–1938), 43 арк.

68. Спр. 41. Записна книжка (записи автора про політичні справи) (1938), 117 арк.

69. Спр. 120. Стаття «УНО й УНДО на тлі волинської справи» (коротка історія УНДО й сучасність) (1936), 29 арк.

Ф. 392. Українська парламентська репрезентація в польському сеймі і сенаті, м. Варшава.

1903–1938.

Оп. 1.

70. Спр. 8. Рішення парламентарної спілки польських соціалістів в справі автономії земель з українським населенням та промови українських послів з цього питання, 1925–1931 рр., 25 арк.

71. Спр. 14. Документи про суспільно-політичне та економічне становище українців, білорусів та інших національностей та національно-визвольний рух на землях Західної України і Західної Білорусі. Листування, інтерпеляції, скарги, 1922–1931 рр., 127 арк.

72. Спр. 17. Матеріали про пацифікацію на території Східної Галичини, внесені українськими послами для розгляду на засіданнях сенату, 1930–1931 рр., 239 арк.

73. Спр. 21. Матеріали про пацифікацію українського населення на території Підгаєцького повіту (інтерпеляції, списки, листи та інше) за 1930 р., 178 арк.

74. Спр. 42. Інтерпеляції послів до голови Ради міністрів в Польщі, до Міністерства віросповідання і освіти та Міністерства внутрішніх справ про становище Автокефальної православної церкви і духовенства на території Люблінського воєводства, зміну обрядів, збурення церкви та інше, 1924–1938 рр., 176 арк.

Ф. 462. Український горожанський комітет, м. Львів.

1918 – 1921.

Оп. 1.

75. Спр. 2. Статут Українського горожанського комітету

76. Спр. 3. Протоколи засідань.

Ф. 779. Редакція газети «Діло», м. Львів.

1880–1939.

Оп. 1.

77. Спр. 7. Листування з українськими культурно-освітніми організаціями, установами і приватними особами про надіслання і поміщення статей і оголошень (1904 – 1938 рр.), 62 арк.

78. Спр. 33. Інтерпеляції і тексти промов депутатів у польському сеймі і сенаті про становище українського населення Галичини (1935–1939), 84 арк.

79. Спр. 34. Промови депутатів польського сейму і сенату, обговорення проектів бюджету польських міністерств на засіданнях комісій по обговоренню проектів, 89 арк.

Колекція мікрофільмів № 9 із документів Архіву Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, що зберігаються в Національній бібліотеці у Варшаві.

80. м/ф 70045. УНДО. Крайові з'їзди: списки рефератів, порядок нарад, звіти, склад керівництва, запрошення, обіжники ЦК, членські мандати, протоколи засідань (1926–1935).

81. м/ф 70046. УНДО. Народний комітет: членство, протоколи засідань, запрошення, кореспонденція (1926–1935).

82. м/ф 70047. УНДО. Центральний комітет: порядок засідань, проекти резолюцій, протоколи, тексти ухвал, пресові повідомлення, кореспонденція (1926–1936).

83. м/ф 70111. УНДО. Президія і виконавчий комітет (екзекутива): порядок денний, проекти резолюцій, списки присутніх, ухвали, протоколи засідань, пресові комунікати (1928–1938).

84. м/ф 70112. УНДО. Секретар Президії. Нотатки з засідань Президії УНДО, Української Парламентарної Репрезентації (1936–1938).

85. м/ф 70113. УНДО. Секретар Президії. Партійний суд: склад суду, протоколи засідань (1932–1933).

86. м/ф 70114. УНДО. Наради і конференції, збори й зустрічі керівництва. Запрошення, списки присутніх, нотатки з засідань, кореспонденція (1928–1938).

87. м/ф 70115. УНДО. Вибори до Сейму і Сенату. Виборча статистика РП, списки, звіти (1928).

88. м/ф 70150. УНДО. Вибори до Сейму і Сенату РП II каденції (1927–1928).

89. м/ф 70151. УНДО. Вибори до Сейму і Сенату на Волині (1928–1930), 220 арк.

90. м/ф 70152. УНДО. Вибори до Сейму і Сенату (1930).

91. м/ф 70153. УНДО. Вічева акція в обороні землі як об'єкту праці і національного майна українців. Вічевий рух у справах поточної української політики й УНДО. Вирізки з української преси (1925–1926).

92. м/ф 70154. УНДО. Матеріали про діяльність Українського Народного Союзу (1927).

93. м/ф 70155. УНДО. Порозуміння про виборчий блок з УСРП (1930).
94. м/ф 70156. УНДО. Контакти з Дільницевою Народною Організацією (ДНО) і Народною організацією українців (НОУ) м. Львова. Організація структури ДНО, плани праці (1932–1934).
95. м/ф 71754. УНДО. Справи виборів органів самоврядування, шкільні, мовні, майнові справи. Діяльність повітових народних комітетів у судових і політичних повітах (1925–1928).
96. м/ф 71755. УНДО. Справи виборів органів самоврядування, шкільні, мовні, майнові справи. Діяльність повітових народних комітетів у судових і політичних повітах (1925–1928).
97. м/ф 71756. УНДО. Львів і Львівське воєводство. Виборча і загальнополітична діяльність повітових Народних Комітетів УНДО у виборчих округах 46, 49, 51. Кореспонденція, рапорти, звіти, підсумки голосування (1927–1936).
98. м/ф 71757. УНДО. Діяльність Повітових народних комітетів у виборчому окрузі 52: виборча, у шкільних, правових, кооперативних справах, самоврядування. Рапорти, звіти, статті до преси, кореспонденція (1928–1936).
99. м/ф 71758. УНДО. Діяльність Повітових народних комітетів у виборчому окрузі 53. Рапорти, звіти, повідомлення до преси, кореспонденція, протоколи (1925–1936).
100. м/ф 71759. УНДО. Діяльність Повітових народних комітетів у виборчому окрузі 54 (ч. I). Рапорти, звіти, статті, кореспонденція (1928–1936).
101. м/ф 71760. УНДО. Виборча діяльність Повітових народних комітетів у виборчому окрузі 54 (ч. II). Рапорти, звіти, статті, кореспонденція (1925–1936).
102. м/ф 71761. УНДО. Діяльність Повітових народних комітетів у справах виборчих, шкільних, кооперативних у виборчому окрузі 55 (ч. I). Рапорти, звіти, статті, кореспонденція (1925–1936).

103. м/ф 71762. УНДО. Діяльність Повітових народних комітетів у справах виборчих, шкільних, кооперації у виборчому окрузі 55 (ч. II). Рапорти, звіти, статті, кореспонденція (1925–1936).

104. м/ф 71763. УНДО. Діяльність Повітових народних комітетів у виборчих округах 56 (Ковель), 57 (Костопіль, Луцьк, рівне), 58 (Крем'янець), 59 (Сарни) і доповнення до справ комітетів у Городку, Майлонському, Львові, Мостиськах, Самборі, Сяніку, Тузині, Жолві, Городенці, Коломиї. Рапорти, звіти, статті, кореспонденція (1928–1936).

105. м/ф 71764. УНДО. Діяльність Повітових народних комітетів на Волині. Підготовка й результати виборів самоврядування й парламентарних, віча, пресова агітація, організаційний стан, контакти ПНК і ЦК УНДО. Рапорти, звіти, статті, кореспонденція (1928–1935).

106. м/ф 71913. УНДО. Головний секретаріат і відділ правничої поради: правнича допомога в податкових, шкільних, організаційних, кооперативних справах, виборчих протестів по виборах до громадських рад. Кореспонденція, відкликання, ресурси (1926–1939).

107. м/ф 71930. УНДО. Матеріали діяльності. Секретаріат (1928–1936).

108. м/ф 75612. УНДО. Народний з'їзд 19–20 XI 1926 р. і його резолюції.

109. м/ф 75613. УНДО. Народний з'їзд. Проекти програми і резолюцій, списки делегатів, прийняті тексти програми і резолюції з'їзду. Статут, листування (1928).

110. м/ф 75614. УНДО. IV Народний з'їзд. Підготовка до з'їзду, списки делегатів, реферати, стенограми засідань, прийняті резолюції з'їзду, списки окремих керівних органів УНДО (1932).

111. м/ф 75615. УНДО. Народний комітет: склад комітету, хід засідань, прийняті резолюції, ухвали. Списки членів Президії та Екзекутиви. Листування, числа “Діла”, нотатки стенограм засідань (1925–1935).

112. м/ф 75616. УНДО. Президія, Екзекутива і ЦК УНДО. Запрошення на засідання, порядок денний засідань, проекти резолюцій і протоколи засідань, прийняті ухвали. Листування, нотатки, обіжники (1930–1936).

113. м/ф 75617. УНДО. Склад ЦК УНДО, порядок денний засідань, протоколи засідань, прийняті ухвали. Кореспонденція, списки членів, протоколи, тексти ухвал, переліки (1926–1927).

114. м/ф 75618. УНДО. Конференції, надзвичайні наради і збори керівних органів УНДО. Запрошення, учасники, порядок засідань. Листування, списки і переліки (1929–1934).

115. м/ф 75619. УНДО. Головний секретаріат. Засідання, діяльність, обслуговування керівних органів УНДО. Листування, звіти, запрошення, списки членів керівних органів УНДО (1927–1934).

116. м/ф 75620. УНДО. VII. 1. Контакти з інституціями, організаціями й українським населенням. Листування з послами (1926–1934).

117. м/ф 95077. УНДО. Співпраця УНДО з культурно-освітніми й кооперативними організаціями, церквою (1929–1937).

118. м/ф 95078. УНДО. Співпраця УНДО з культурно-освітніми й кооперативними організаціями, церквою (1929–1937).

119. м/ф 85561. Українська Парламентарна Репрезентація (УПР). Нормативні документи. Резолюції, комунікати, меморіали. Засідання, пленуми, конференції. Документи з діяльності Сейму (1925–1938).

120. м/ф 85782. УПР. Інтерпеляції до Сенату 1928–1930 (№ 1–52); 1933 (№ 2–3) та до сейму 1924–1927; 1935–1938 (№ 1–60). Окремі інтерпеляції послів Українського клубу, ППС, Жидівського Кола (1930–1934).

121. м/ф 85812. УПР. Інтерпеляції послів до Сейму (1928–1930).

122. м/ф 85813. УПР. Інтерпеляції послів до Сейму (1931–1935).

123. м/ф 86475 (ч. 1–3). УПР. Посольський клуб. Матеріали для УПР. Архів УПР (1930-і рр.).

124. м/ф 86476 (ч. 1–3). УПР. Посольські справи. Вибори (1930-і рр.).

125. м/ф 86633 .УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1920–1928).

126. м/ф 86634. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1929–1930).

127. м/ф 86700. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1931–1939).

128. м/ф 86701. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1934–1936).

129. м/ф 86702. УПР. Протести українського населення проти законопроекту про колонізацію та осадництво з жовтня 1925 р. (1925–1926).

130. м/ф 87248 (ч. 1–3). УПР. Протести українського населення проти законопроекту про зміну територіального самоуправління, військову колонізацію, державні і приватні школи (лютий–березень 1932).

131. м/ф 91845. НОУ м. Львова. Статут, книга вхідної–вихідної кореспонденції НОУ. Відділ опіки над безробітними (1926–1934).

132. м/ф 91851. Справи українського населення. Вибори до громадського самоврядування. Перепис населення (1927–1933).

133. м/ф 91852. УПР. Протести українського населення проти нового подружнього закону (квітень 1932).

134. м/ф 95011. УНДО. Вибори до сейму і сенату. 1928, 1930.

135. м/ф 95012. УНДО. Вибори до сейму і сенату. 1930, 1935.

136. м/ф 95074. УНДО. Переписки населення. Вибори до громадських рад.

137. м/ф 95078. УНДО. Співпраця УНДО з культурно-освітніми й кооперативними організаціями (1929–1937).

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

138. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939. Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1979. 559 с.

139. Дмитро Паліїв: життя і діяльність (1896–1944). Збірник праць і матеріалів. Львів, 2007. 896 с.

140. З історії революційного руху у Львові 1917–1939. Документи і матеріали. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. 195 с.

141. За волю народу. Документи і матеріали. Львів, 1964. 278 с.

142. III Народний з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в днях 24 і 25 грудня 1928 року. Львів, 1929. 128 с.
143. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1939). Київ–Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004. Т. 2. 704 с.
144. Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи / [упоряд.: М. Дядюк; відп. ред. М. Богачевська-Хомяк. Львів, 1998. 844 с.
145. На вічну ганьбу Польщі – твердині варварства в Європі. Третє незмінене видання. Серія. Документи і матеріали. Нью-Йорк: Говерля, 1978. Ч.2. 150 с.
146. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1921–1928 рр. Документи і матеріали. Львів: Каменяр, 1964. 380 с.
147. Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ. Львів: Каменяр, 1990. 37 с.
148. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: у 2 т. Москва, 2005. Т. 2. 1120 с.
149. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Львів: Сучасність, 1983. Т. II. 426 с.
150. Mniejszości narodowe w wyborach do Sejmu i Senatu w r. 1928. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 1928. 329 s.
151. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Sesja nadzwyczajna. 1 posiedzenia w dniach 4 i 5 października 1935 r. Ł. 1–30.
152. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 4 posiedzenia w dniach 5 i 6 grudnia 1935 r. Ł. 1–146.
153. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 10 posiedzenia w dniach 17 lutego 1936 r. Ł. 1–114.
154. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 30 posiedzenia w dniach 2 grudnia 1936 r. Ł. 1–127.

155. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 37 posiedzenia w dniach 11 lutego 1937 r. Ł. 1–84.
156. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 46 posiedzenia w dniach 24 lutego 1937 r. Ł. 1–131.
157. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 60 posiedzenia w dniach 1 i 2 grudnia 1937 r. Ł. 1–161.
158. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 75 posiedzenia w dniach 23 lutego 1938 r. Ł. 1–99.
159. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja V / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. 3 posiedzenia w dniach 3 grudnia 1938 r. Ł. 1–109.
160. Wybory do ciał ustawodawczych w województwie Wolyńskim w r. 1928. Łuck: Drukarnia Państwowa, 1928. 13 s.

III. МЕМУАРИ

161. Задорецький П. Фрагменти з діяльності полк. Коновальця за часів його поїздки по Америці. *Євген Коновалець і його доба*. Мюнхен, 1974. С. 826–830.
162. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1976. 724 с.
163. Книш З. Начальна команда УВО у Львові. *Євген Коновалець і його доба*. Мюнхен, 1974. С. 289–295.
164. Книш З. Підгрунття УВО. *Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Торонто: Срібна сурма, 1963. Ч. 2. С. 22–29.
165. Книш З. Спогад про Дмитра Палііва. Дмитро Паліїв: життя і діяльність (1896–1944). Збірник праць і матеріалів. Львів, 2007. С. 568–573.
166. Кордуба Ф. Дмитро Паліїв (1896–1944). *Дмитро Паліїв: життя і діяльність (1896–1944)*. Збірник праць і матеріалів. Львів, 2007. С. 573–579.
167. Макух І. На народній службі. Детройт, 1972. 512 с.

168. Навроцький О. Початки УВО в Галичині-II. *Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Торонто: Срібна сурма, 1963. Ч. 2. С. 65–69.
169. Навроцький О. УВО, політичні партії і диктатура ЗО УНР та Уряд УНР. *Євген Коновалець і його доба*. Мюнхен, 1974. С. 295–298.
170. Чернецький А. Спомини з мого життя. Київ: Основні цінності, 2001. 168 с.

IV. НАУКОВІ, НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ПРАЦІ

ВОЛОДИМИРА ЦЕЛЕВИЧА

171. Целевич В. «Нормалізація» у теорії і практиці (Польща чи Росія?! – передвоєнні спроби порозуміння). *Діло*. 1936. 9 грудня. С. 3.
172. Целевич В. Вибори до законодавчих установ і українці. *Діло*. 1935. 12 квітня. С. 1.
173. Целевич В. Виборча ординація до сойму и сенату з поясненнями, виконуючими розпорядками й постановами інших законів, зв'язаних із виборами. Львів, 1935. 95 с.
174. Целевич В. Виборчий регулямін до волосних управ у Галичині. *Свобода*. 1935. 27 січня. С. 1–2.
175. Целевич В. Виборчий регулямін до сільських громадських рад. *Свобода*. 1934. 14 січня. С. 1.
176. Целевич В. Виборчий регулямін до сільських громадських рад. *Свобода*. 1934. 4 лютого. С. 1.
177. Целевич В. Виборчий регулямін до сільських громадських рад. *Свобода*. 1934. 11 лютого. С. 1.
178. Целевич В. Виборчий регулямін до сільських громадських рад у Галичині: Практичний порадник. Львів, 1934. 59 с.
179. Целевич В. Вислід шкільного плебісциту в Галичині. *Свобода*. 1933. 12 лютого. С. 2.

180. Целевич В. Віднова життя і відбудова майна просвітніх товариств. Львів, 1918. 36 с.
181. Целевич В. Віз і перевіз. *Свобода*. 1933. 12 листопада. С. 1.
182. Целевич В. Військові причини і заосмотрене родин осіб військових. Львів, 1917. 143 с.
183. Целевич В. Волостна (гмінна) самоуправа на Волині і Поліссі: практичний poradник. Львів, 1930. 52 с.
184. Целевич В. Гряде час національних держав. *Свобода*. 1934. 8 липня. С. 1.
185. Целевич В. Грядуть вибори до сільських громадських рад. *Свобода*. 1934. 7 січня. С. 1.
186. Целевич В. До українських виборців. *Діло*. 1935. 4 вересня. С. 1.
187. Целевич В. Значіння міст. *Свобода*. 1933. 26 березня. С. 2.
188. Целевич В. Міста й народне господарство. *Свобода*. 1933. 7 травня. С. 3.
189. Целевич В. На переломі епох. *Діло*. 1934. 7 квітня. С. 1.
190. Целевич В. На службу народові! *Свобода*. 1932. 26 червня. С. 1.
191. Целевич В. Нагінка чи Національне Об'єднання. *Свобода*. 1927. 6 лютого. С. 1.
192. Целевич В. Нарід. Нація. Держава. Львів, 1934. 116 с.
193. Целевич В. Наші завдання. *Свобода*. 1933. 1 січня. С. 1.
194. Целевич В. Наші завдання. *Свобода*. 1933. 26 червня. С. 1.
195. Целевич В. Небезпека тенденційного перепису на шкоду українців! Вшехпольська «інструкція» Прушинського. *Діло*. 1931. 3 листопада. С. 2.
196. Целевич В. Необхідність політики. *Свобода*. 1932. 24 квітня. С. 1.
197. Целевич В. Нові великі нещастя. *Свобода*. 1933. 16 липня. С. 1.
198. Целевич В. Нові часи, нові завдання. *Свобода*. 1932. 12 червня. С. 1.
199. Целевич В. Нормалізація у теорії і практиці. *Діло*. 1936. 10 грудня. С. 1.

200. Целевич В. Пані Мілені Рудницькій у відповідь в'яснення президії УНДО. *Діло*. 1935. 16 листопада. С. 2.
201. Целевич В. Підготовляймо вибори до повітових рад. *Свобода*. 1935. 21 квітня. С. 1.
202. Целевич В. Політика і господарство. *Діло*. 1935. 30 січня. С. 1.
203. Целевич В. Політичні партії і їх значення в житті народу. *Свобода*. 1933. 28 травня. С. 1.
204. Целевич В. Політичні партії і їх значення в житті народу. *Свобода*. 1933. 18 червня. С. 1.
205. Целевич В. Політичні партії і їх значення в житті народу. *Свобода*. 1933. 2 липня. С. 1.
206. Целевич В. Практичний порадник про виборчу ординацію в Галичині. Львів, 1927. 32 с.
207. Целевич В. Про воєнні чинитьби і списуване воєнних шкід: практичний порадник, заосмотрений взорами прошень і жалоб. Львів, 1918. 192 с.
208. Целевич В. Про нові польські шкільні закони. Львів, 1925. 45 с.
209. Целевич В. Роля політики в житті нації. *Діло*. 1935. 5 січня. С. 1.
210. Целевич В. Роля сейму та сенату в новій польській конституції. *Діло*. 1935. 17 травня. С. 2.
211. Целевич В. Світова й українська політика в 1931 р. *Свобода*. 1932. 24 січня. С. 1.
212. Целевич В. Сумерк сильних і великих (джерела сили і багатства великих держав висихають). *Свобода*. 1934. 27 травня. С. 1.
213. Целевич В. Треба протиділати. *Діло*. 1933. 20 червня. С. 1.
214. Целевич В. Український народ не сміє мовчати. *Свобода*. 1932. 31 січня. С. 1.
215. Целевич В. Український національний конгрес. *Свобода*. 1934. 8 квітня. С. 1.

216. Целевич В. Чи мають українці хист до ремесла, торгівлі, промислу? *Свобода*. 1933. 2 квітня. С. 1.
217. Целевич В. Чого мають право виселенці домагатися від держави. Львів, 1918. 31 с.
218. Целевич В. Як має виглядати самоуправа міст?». *Свобода*. 1932. 21 лютого. С. 1.
219. Целевич В. Зльокавтовані службовики. *Діло*. 1928. 15 липня. С. 1.
220. Целевич В. Міжнародна конференція в справі двомовности. *Діло*. 1928. 19 серпня. С. 1.

V. СТАТТІ В ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ

221. Баран С. Після замкнення сесії. *Діло*. 1938. 31 липня. С. 1.
222. Бурхлива дискусія в соймі у справі вживання зброї. *Діло*. 1938. 24 грудня. С. 2.
223. В обороні українського права в судівництві. *Діло*. 1938. 25 січня. С. 2.
224. В справі стрілецьких могил на Лисоні. Комунікат. *Діло*. 1929. 8 серпня. С. 2.
225. В.[асиль] М.[удрий] Внутрішній конфлікт в РКП. В чому він містився. *Діло*. 1926. 19 січня. С. 1.
226. В.[асиль] М.[удрий] Українізація. З нагоди речинця для її закінчення. *Діло*. 1926. 23 січня. С. 1.
227. Важне для правників. *Діло*. 1917. 14 листопада. С. 4.
228. Виборча ординація до сейму під обрадами сенату. *Свобода*. 1935. 14 липня. С. 1.
229. Виборчий рух. Рогатинщина. *Діло*. 1928. 18 січня. С. 1.
230. Вислови співчуття УНДО і наших центральних установ з приводу смерті маршала Пілсудського. *Свобода*. 1935. 26 травня. С. 1.
231. Виступ польського міністра проти УНДО. *Свобода*. 1935. 24 лютого. С. 2.
232. Від кампанії до кампанії. *Діло*. 1928. 22 червня. С. 1.

233. Відновлене української організації міста Львова. *Діло*. 1917. 21 листопада. С. 1.
234. Відповідальність за справи народу. *Свобода*. 1933. 9 липня. С. 1.
235. Віче у Львові. *Діло*. 1925. 2 вересня. С. 1.
236. Вічевий рух. Бережанщина. *Діло*. 1928. 7 липня. С. 1.
237. Вічевий рух. Віче УНДО в Сокалі. *Діло*. 1926. 13 квітня. С. 1.
238. Внески і інтерпеляції Українського клубу. *Діло*. 1928. 26 квітня. С. 2.
239. Голова У.П.Р. про актуальні політичні проблеми. *Діло*. 1936. 4 січня. С. 1.
240. Дводневне засідання ЦК УНДО. Велика політична дискусія. *Діло*. 1931. 29 грудня. С. 1.
241. Довірочна нарада УНДО в Жовкві. *Діло*. 1926. 13 травня. С. 1.
242. Домагання Української Парламентської Репрезентації. *Свобода*. 1935. 2 червня. С. 1.
243. Дописи. Зборів. *Діло*. 1928. 23 травня. С. 3.
244. Дописи. Львів. *Діло*. 1928. 23 травня. С. 1.
245. Доручення львівського воєводи. *Діло*. 1939. 28 квітня. С. 2.
246. З діяльності Парляментарної Репрезентації. Інтервенція Президії УПР у міністра віросповідань у справі масової розбірки церков на Холмщині. Комунікат. *Діло*. 1929. 7 вересня. С. 2.
247. З Міжпарляментарної Унії. Перший виступ українців в «парламенті парламентів». *Діло*. 1928. 1 вересня. С. 1.
248. З парламентарної арени. *Діло*. 1928. 13 травня. С. 1.
249. З парламентарної арени. Українці і білоруси у сеймових комісіях. *Діло*. 1928. 27 квітня. С. 2.
250. З парламентарної преси. Промова посла В. Целевича. *Діло*. 1928. 12 травня. С. 1.
251. З парляментарної арени. Справа виборчих зловживань. *Діло*. 1928. 16 червня. С. 1.

252. З Українського Національно-Демократичного об'єднання. Нарада УПР і ЦК УНДО. *Діло*. 1929. 6 січня. С. 1.
253. З'їзд без висліду, партія без тактики. *Громадський голос*. 1932. 9 квітня. С. 1.
254. За нормалізацію боротьби. *Діло*. 1939. 21 січня. С. 1.
255. За один рік. *Діло*. 1926. 7 січня. С. 1.
256. За територіальну автономію для українських земель. *Діло*. 1937. 24 грудня. С. 3.
257. За три роки. Зі звіту голови УНДО д-ра Дмитра Левицького, виголошеного на Народньому З'їзді дня 25 березня 1932 року. *Діло*. 1932. 6 квітня. С. 1–2.
258. Засідання адміністраційної комісії. *Діло*. 1929. 31 січня. С. 2.
259. Засідання Центрального комітету УНДО. *Діло*. 1935. 22 липня. С. 1.
260. Заява посла Володимира Целевича. *Діло*. 1939. 21 травня. С. 1.
261. Заява посла Володимира Целевича. *Діло*. 1939. 21 травня. С. 1.
262. Заява. *Діло*. 1928. 31 жовтня. С. 1.
263. Зі сойму. *Діло*. 1939. 28 січня. С. 1.
264. Інтервенція Української Парляментарної Репезентації у прем. Складковського. *Діло*. 1939. 10 березня. С. 1.
265. Інтерпеляції та внески Українського Клубу. *Діло*. 1928. 21 червня. С. 2.
266. Кандидати УНДО на послів (комунікат). *Діло*. 1938. 13 жовтня. С. 1.
267. Кедрин І. Активний білянс. *Діло*. 1928. 29 червня. С. 1.
268. Кедрин І. Дійсність уявлена і дійсність дійсна. *Діло*. 1928. 8 грудня. С. 1.
269. Коли для панів чорні дні? *Діло*. 1929. 21 грудня. С. 2.
270. Кольонізація українських земель – це не маловажна справа. *Діло*. 1938. 25 січня. С. 1.
271. Комунікат. *Діло*. 1935. 13 серпня. С. 1.
272. Комунікат. *Діло*. 1935. 13 серпня. С. 1.

273. Левицький Д. Бльок поневолених. *Діло*. 1926. 2 травня. С. 1.
274. Левицький Д. Мусимо творити моральні вартости у громадянстві. Перший голос у нашій анкеті про дволітні висліди т. зв. нормалізації. *Діло*. 1937. 11 липня. С. 1.
275. Левицький Д. УНДО і його завдання. *Діло*. 1928. 24 листопада. С. 1.
276. Левицький Д. Майбутня Українська Парляментарна Реперезентація. *Діло*. 1935. 27 квітня. С. 1.
277. Маняцька напастливість. *Діло*. 1928. 21 травня. С. 3.
278. На бездоріжжі орієнтацій. *Діло*. 1923. 2 серпня. С. 2.
279. На виборчому фронті. Передвиборчий підготовчий рух у краї. Бережанщина. *Діло*. 1928. 1 лютого. С. 1.
280. На організаційному фронті. Журавщина. *Діло*. 1929. 6 листопада. С. 1.
281. На організаційному фронті. Золочівщина. *Діло*. 1929. 6 жовтня. С. 2.
282. На організаційному фронті. Коломия. *Діло*. 1929. 15 грудня. С. 1.
283. На організаційному фронті. Рогатин. *Діло*. 1929. 26 грудня. С. 1.
284. На парламентарній арені. Закон про повітову самоуправу. *Діло*. 1929. 26 лютого. С. 1.
285. На парламентарній арені. Засідання адміністраційної комісії. *Діло*. 1929. 29 січня. С. 1.
286. На парламентарній арені. Із сеймових комісій. Справа Жабча. *Діло*. 1929. 17 березня. С. 1.
287. На парламентарній арені. Справа Жабча на пленарному засіданні сейму. *Діло*. 1929. 19 березня. С. 1.
288. Нагінка «Слова Польського» на б. посла В. Целевича. *Діло*. 1931. 13 січня. С. 2.
289. Народи бюджетової комісії над прелімінарем міністерства освіти й віроісповідань. *Діло*. 1939. 28 січня. С. 1.
290. Народи Народнього Комітету. *Діло*. 1929. 1 грудня. С. 1.
291. Народний з'їзд в Копичинцях. *Діло*. 1926. 12 березня. С. 1.
292. Народний з'їзд у Львові. *Діло*. 1932. 29 березня. С. 1.

293. Народній з'їзд. До політичних резолюцій Народнього з'їзду. *Діло*. 1923. 26 травня. С. 1.
294. Наша справа. Розмова з нашою посолкою Міленою Рудницькою. *Свобода*. 1931. 28 червня. С. 2.
295. Новинки. *Діло*. 1929. 8 серпня. С. 1.
296. Нові авантюри в польському сеймі. *Діло*. 1929. 6 лютого. С. 1.
297. Оборона українського шкільництва й учительства. *Діло*. 15 листопада. С. 3.
298. Одною мовою до перепису (заклик Українського Комітету для справ конскрипції). *Діло*. 1931. 25 листопада. С. 1.
299. ОЗОН забуває конституцію. *Діло*. 1939. 25 лютого. С. 1.
300. Опозиційний рух. Довірочна нарада в Бережанах. *Діло*. 1928. 12 січня. С. 1.
301. Організаційний рух. Нарада УНДО в Бережанах. *Діло*. 1928. 13 жовтня. С. 2.
302. Отвертий лист до п. Володимира Целевича. *Новий час*. 1933. 7 липня. С. 1.
303. Парламентарні вісти. З діяльності Українського Клубу. *Діло*. 1928. 2 квітня. С. 2.
304. Парламентарний протест української Волині. *Діло*. 1938. 28 лютого. С. 1.
305. Перед народнім з'їздом. *Новий Час*. 1937. 24 грудня. С. 2.
306. Передвиборча нарада. *Діло*. 1935. 16 серпня. С. 1.
307. Передвиборчий підготовчий рух у краю. Округ 55 (Золочів). Бережанщина. *Діло*. 1928. 17 лютого. С. 1.
308. Після з'їздів. Народній з'їзд УНДО. *Новий Час*. 1932. 30 березня. С. 2.
309. Повітовий з'їзд у Сокалі. *Діло*. 1926. 30 березня. С. 1.
310. Політика міністерства справедливости. *Діло*. 1937. 14 січня. С. 1.
311. Посли Василь Мудрий і Вол. Целевич не мають права голосувати у виборах до міської ради! *Діло*. 1939. 22 квітня. С. 1.

312. Постанови Народного Комітету УНДО. *Свобода*. 1935. 10 березня. С. 1.
313. Постанови Народнього комітету УНДО. *Діло*. 1935. 9 липня. С. 1.
314. Правобережець Я. Затрування 80 душ молоді, чи Гіпохондрія? *Вісник*. 1933. 30 серпня. С. 1.
315. Причини невдачі нормалізації. *Діло*. 1939. 19 січня. С. 1.
316. Прогулька українських послів до Данцігу. *Діло*. 1928. 25 травня. С. 2.
317. Промова Дмитра Левицького 30 травня 1928 р. на пленарному засіданні сойму. *Діло*. 1928. 1 червня. С. 1.
318. Резолюції Народнього Комітету прийняті на нараді дня 29 листопада 1929 р. *Діло*. 1929. 4 грудня. С. 1.
319. Ріжні вісти. Листопадові події перед сеймом. *Діло*. 1928. 16 грудня. С. 2.
320. Сойм ухвалив бюджет на 1929/30 рік. Урядові внесення відхилені. *Діло*. 1929. 14 лютого. С. 2.
321. Сойм. Справа зльокавтованих службовиків на комісії закордонних справ. *Діло*. 1928. 15 листопада. С. 1.
322. Спільна платформа. *Діло*. 1923. 27 квітня. С. 1.
323. Справа української школи в соймі. Промова посла В. Целевича в бюджетній комісії сойму дня 8 травня 1928 р. *Діло*. 1928. 11 травня. С. 1.
324. Тепершня тактика УНДО. *Свобода*. 1935. 17 жовтня. С. 1.
325. Тою самою зброєю. *Діло*. 1937. 9 лютого. С. 1.
326. Українська Парляментарна Репрезентація голосувала проти бюджету. *Діло*. 1939. 26 лютого. С. 1.
327. Українська Парляментарна Репрезентація і події в Жабчу. *Діло*. 1929. 8 березня. С. 1.
328. Українська репрезентація Сейму. *Діло*. 1928. 9 березня. С. 1.
329. Українська справа на порятунку дня. *Діло*. 1938. 26 січня. С. 2.
330. Українське Національно-Демократичне Об'єднання до українського громадянства. *Діло*. 1929. 10 жовтня. С. 1.

331. Українсько-польський конфлікт загострюється. *Діло*. 1938. 21 лютого. С. 1.
332. Українці теж мають право до суспільної опіки. *Діло*. 1938. 18 січня. С. 2.
333. УНДО й українське громадянство. *Діло*. 1928. 12 лютого. С. 1.
334. УНДР в боротьбі з «утраквізацією». *Діло*. 1925. 26 вересня. С. 2.
335. Хід нарад першого дня на Народньому з'їзді. *Діло*. 1928. 28 грудня. С. 1.
336. Чіпка Г. Песек і Волосій. *Діло*. 1938. 10 жовтня. С. 3.
337. Чому йдемо до виборів? *Свобода*. 1935. 1 вересня. С. 1.
338. Чорна неділя у Львові. *Свобода*. 1921. 5 листопада. С. 1.
339. Шляхом бюрократичного централізму. *Діло*. 1934. 3 квітня. С. 1.
340. Що з пос. Целевичем? *Діло*. 1931. 6 січня. С. 3.
341. Що скаже ОЗОН в українській справі. *Діло*. 1939. 11 січня. С. 1.
342. Щоби було ясно. *Батьківщина*. 1935. 10 жовтня. С. 1.
343. Made in...? *Діло*. 1928. 27 жовтня. С. 3.
344. Platforma polityczna UNDO. *Biuletyn Polityczny*. 1926. № 1. S. 289.

VI. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

345. Батьківщина. Львів. 1921–1935.
346. Вперед. Львів. 1918–1922; 1924–1929; 1931; 1933–1934.
347. Вперід. Львів. 1926–1928.
348. Громадський голос. Львів. 1925–1939.
349. Діло. Львів. 1923–1939.
350. Національна політика. Львів. 1938–1939.
351. Наша правда. Львів. 1923–1928.
352. Нова зоря. Львів–Станиславів. 1927–1939.
353. Новий час. Львів. 1923–1939.
354. Політика. Львів. 1925–1926.
355. Правда. Львів. 1933–1939.

356. Розбудова держави. Львів. 1931–1939.
357. Свобода. Львів. 1922–1939.
358. Український прапор. Берлін. 1918–1939.
359. Biuletyn polsko-ukraiński. Warszawa. 1936.
360. Dzennik Polski. Warszawa. 1923–1939.
361. Kurjer Warszawski. Warszawa. 1923–1939.
362. Slowo Polske. Warszawa. 1923–1939.
363. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych. Warszawa. 1928–1939.
364. Sprawy Narodowościowe. Warszawa. 1929–1939.

VII. МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ У НАУКОВИХ ВИДАННЯХ

365. Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 448 с.
366. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. *Часопис І*. 2003. Ч. 28. С. 76–79.
367. Бензя П. Політичні партії на Західній Україні. [Б. м.], 1927. 76 с.
368. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україні. Київ, 1997. 200 с.
369. Боднар О. Українська радикальна партія в період визвольних змагань (1918–1923). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 18. С. 229–235.
370. Боднар О. Українська соціалістично-радикальна партія: основи політичної платформи (1926–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 430–436.
371. Бостан С. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3. С. 18–22.
372. Бурковська І. Зовнішньополітичні орієнтири УНДО (1925–1935). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Львів, 2000. Вип. 3. С. 140–145.

373. Бурковська І. Проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності УНДО (1925–1935). *Розбудова держави*. 1997. № 1. С. 26–32.
374. В'ятрович В. Основні принципи зовнішньої політики ОУН. *Український визвольний рух*. Львів, 2004. Вип. 3. С. 16–29.
375. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів, 2006. 312 с.
376. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.
377. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львівського університету, 1971. 222 с.
378. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). Львів: Вища школа, 1978. 192 с.
379. Великочій В. Українська історіографія про партійно-політичну систему Галичини воєнно-революційної доби: загальна характеристика. *Галичина*. 2011. № 12. С. 90–97.
380. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. Київ, 2003. 356 с.
381. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. Київ, 2003. № 2 (437). С. 39–55.
382. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2002. 480 с.
383. Вішка О. Українська еміграція на Холмщині та Підляшші у 1920–1939 роках: Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць. Луцьк, 2008. С. 87–119.
384. Воляннюк М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. 229 с.

385. Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1918–1928 рр. Львів: Видавництво Львівського університету, 1965. 265 с.
386. Гатчінсон Д. Що таке етнічність. *Націоналізм. Антологія*. Київ: Смолоскип, 2000. С. 468–475.
387. Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності: українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку. Львів, 1998. 531 с.
388. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.). – Київ: Держполітвидав УРСР, 1960. 224 с.
389. Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. 432 с.
390. Гетьманчук М. Православна церква у політиці Польської держави міжвоєнного періоду (1921–1939 рр.). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук, праць*. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. – Вип. 5. С. 128–135.
391. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. *Записки НТШ*. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 71–110.
392. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
393. Грінченко Г. Автобіографічне інтерв'ю в усно історичних дослідженнях: до питання про теорію нарративного аналізу. *Схід/Захід*. 2006. Вип. 11–12. С. 59–62.
394. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ ст. Львів, 2006. 448 с.
395. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.

396. Гунчак Т. Українська політична думка 1920-х років: монархізм, націоналізм, націонал-комунізм. *Сучасність*. 1986. Вип. 1. С. 69–78.
397. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми та історіографічні висновки. *Україна в минулому*. Київ–Львів, 1996. Вип. 9. С. 177–185.
398. Дашкевич Я. Дослідження націоналізму. Вступні заваги. *Україна в минулому*. Київ–Львів, 1995. Вип. 7. С. 7–17.
399. Демчишак Р. Трансформація політичного ладу II Речі Посполитої (1935 р.) та її вплив на характер українсько-польських відносин. *Наукові праці національного університету «Львівська Політехніка. Серія «Політологія»*. Львів, 2012. Вип. 170. С. 25–31.
400. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. Київ: Наукова думка, 1976. 384 с.
401. Дробот І. Трансформації української державно-соборницької ідеї (1920 – 1930-ті роки). Київ: ФАДА, ЛТД, 2002. 343 с.
402. Дюверже М. Политические партии. Москва: Академпроект, 2000. 558 с.
403. Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. Львів, 2011. 395 с.
404. Євген Коновалець та його доба. Філадельфія, 1974. 618 с.
405. Єгрешій О., Москалюк М. Український клерикалізм та націоналізм у міжвоєнні роки: ідейні розходження, взаємовпливи, пошуки компромісу. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2009. № 15–16. С. 225–229.
406. Єдність трудящих Західної України і Польщі у революційній боротьбі (1917–1939). Львів, 1979. 300 с.
407. Загайкевич В. Одною лавою – спільним фронтом! Львів–Перемишль, 1928. 78 с.
408. Зайцев О. «Орієнтація на Схід» в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-ті рр.). *Четвертий міжнародний*

- конгрес українців* (Одеса 26–29 серпня 1999 р.). Доповіді та повідомлення. Історія. Одеса–Київ–Львів, 1999. Ч. 2. С. 9–12.
409. Зайцев О. Вибори 1922 року у Західній Україні. *Україна модерна*. Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, Інститут історичних досліджень, 1997–1998. Ч. 2–3. С. 194–205.
410. Зайцев О. До питання про «саботажну акцію УВО» 1930 р. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 224–227.
411. Зайцев О. Екзильний уряд ЗУНР і українські політичні організації Галичини (1919–1923). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 188–194.
412. Зайцев О. Парламентська діяльність КПЗУ. *Актуальні проблеми історії КПЗУ. До 70-річчя створення партії / упор.:* М.І. Панчук, Ю.Ю. Сливка. Львів: Вид-во «Світ», 1990. С. 164–170.
413. Зайцев О. Парламентська діяльність політичних партій на Західній Україні 1922–1939 рр. Автореферат дис... кандид. іст. наук: 07.00.02. Львів, 1994. 16 с.
414. Зайцев О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. Вип. 2. С. 172–186.
415. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939). *Український історичний журнал*. 1993. Вип. 1. С. 72–84.
416. Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925). *Україна модерна*. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. Ч. 7. С. 69–90.
417. Зайцев О. Український націоналізм і фашизм (1920–30-ті рр.). *Українські варіанти*. 1998. Вип. 1. С. 102–109.

418. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Torun: Wydawnictwo Uniwersytetu im. M. Kopernika, 1997. S. 4314–454.
419. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006–2007. Вип. 15. С. 855–862.
420. Зашкільняк Л. Історія Польщі та українсько-польських відносин у відображенні сучасної української історіографії (90-ті роки ХХ ст.). *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*. Rzeszow: WSP, 2000. S. 99–128.
421. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. 312 с.
422. Зашкільняк Л. Польська історіографія після другої світової війни: проблеми національної історії (40–60-ті роки). Львів: Навч.-метод. кабінет з вищої освіти при Міністерстві освіти України, 1992. 86 с.
423. Зашкільняк Л. Теоретичні проблеми історії та методологічні новації в сучасній українській історіографії. *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 2004. С. 33–48.
424. Зашкільняк Л. Україна-Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип.17. С. 13–18.
425. Зашкільняк Л. Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Київ: Либідь, 1993. С. 142–152.
426. Зашкільняк Л. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я.С. Лося). *Проблеми слов'янознавства*. Львів: Львівський державний університет, Інститут славістики, 1996. Вип. 48. С. 65–69.

427. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки у ХХ ст.: історіографічні аспекти. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2005. Вип. 13. С. 3–22.
428. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки у ХХ ст.: традиції та сучасність. *Проблеми слов'янознавства*. Львів: Львівський державний університет, Інститут славістики, 1996. Вип. 49. С. 71–76.
429. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.). Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. 199 с.
430. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 113 с.
431. Іваник М., Кондратюк С. Система органів місцевого самоврядування в Галичині у 1919 – 1939 рр. Історико-правовий аспект. Львів: Компакт-Льв, 2007. 252 с.
432. Калакура Я. Українська історіографія в структурі історичної науки. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2000. Вип. 10. Ч. 2 С. 402–415.
433. Калиняк Л. УНДО і ОУН у контексті «політики нормалізації» (1935–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 421–429.
434. Качараба С. Еміграція з Західної України (1919–1939). Львів, 2003. 416 с.
435. Качараба С., Комарницький Я. Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист. Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2009. 240 с.
436. Качкан В. Україноцентризм Володимира Целевича. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 2009. № 27. С. 157–172.

437. Качкан В. Характеру незламного: штрихи до життєпису Володимира Целевича. *Нація, нарід, держава*. Вінниця, 1993. С. 3–28.
438. Кедрин І. У межах зацікавлення. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. 523 с.
439. Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії. *Схід/Захід*. 2009. Вип. 13. С. 65–69.
440. Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця у 1917–1921 рр. Київ, 1995. 207 с.
441. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
442. Комар В. Роль В. Бончковського у нормалізації польсько-українських відносин в Галичині у 1935 р. *Проблеми слов'янознавства*. Львів: Львівський державний університет, Інститут славістики, 2009. Вип. 58. С. 95–99.
443. Комарницький Я. Політична діяльність Василя Мудрого (1935–1939). *Проблеми гуманітарних наук: Науковий збірник ДДПУ ім. І.Франка. Серія «Історія»*. Дрогобич, 2010. Вип. 26. С. 112–117.
444. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ століття. Київ: АН УРСР, 1960. 371 с.
445. Кондратюк К. Західноукраїнський консерватизм у міжвоєнний період. *Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939): матеріали міжнародної наукової конференції (Дрогобич 8-9 жовтня 2004 р.)*. Дрогобич: Коло, 2005. С. 52–62.
446. Кондратюк К. Західноукраїнські землі міжвоєнного періоду у висвітленні сучасних вітчизняних істориків. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2008. Вип. 16. С. 386–398.
447. Кравець М., Осечинський В. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною в радянській історіографії. У

- боротьбі за світлі ідеали комунізму*. Львів: Вид-во Львів, ун-ту, 1970. С. 92–104.
448. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. Львів, 2000. 416 с.
449. Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр. Львів, 1996. 84 с.
450. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 304 с.
451. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ: ШІЕНД, 2008. 544 с.
452. Кугутяк М. Галицькі українці у боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 1997. Вип. 1. С. 45–57.
453. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 204 с.
454. Кугутяк М. Історіографія українського національно-демократичного руху (1918–1939 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2002. Вип. 8. С. 54–69.
455. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1939). Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2002. Т.1. 536 с.
456. Кугутяк М. Українське національно-демократичне об'єднання: активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928–1930). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 1999. Вип. 3. С. 24–34.
457. Кугутяк М. Українські політичні партії і ЗУНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 163–169.

458. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30–х років: від конфронтації до нормалізації. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 20–25.
459. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
460. Кучерепа М. Волинь у виборах до парламентів Другої Речі Посполитої. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2003. Вип. 3. С. 169–176.
461. Кучерепа М. Зародження та діяльність на Волині українських політичних партій та громадських організацій в 1921–1939 рр. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк, 1995. Вип. 1. С. 69–78.
462. Кучерепа М. Національна політика Польщі щодо українців напередодні Другої світової війни. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2001. № 11. С. 15–21.
463. Кучерепа М., Оніщук В. Православ'я на Волині (1921–1939 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 1998. Вип. 3. С. 73–77.
464. Левицький Д. Важкий білянс кількох місяців... Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р. Львів: Діло, 1934. 30 с.
465. Лисяк П. V з'їзд УНДО і наша тактика. Львів, 1939. 45 с.
466. Лисяк-Рудницький І. Між історією та політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. Мюнхен: Сучасність, 1973. 441 с.

467. Лось С. За конструктивну політику на Червоній Русі. Львів, 1933. 84 с.
468. Лось С. Міжнародне становище Польщі та галицькі українці. – Львів, 1932. 72 с.
469. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року. *1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнар. наук. конфер. (Львів, 23–24 вересня 1999 р.)*. Львів, 2001. С. 6–20.
470. Макарчук С. Ставлення української громадськості Галичини до Польської держави (1918–1923). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1995. Вип. 5. С. 63–74.
471. Макарчук С. Українсько-польські етнополітичні взаємини на західноукраїнських землях в першій третині ХХ ст. *Збірник праць і матеріалів на пошану Л.І. Крушельницької*. Львів: НАН України; ЛНБ ім. В. Стефаника, 1998. С. 132–144.
472. Макарчук С., Киричук Ю. Західна Україна 1917–1939 рр. в радянській історіографії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: «Вища школа», 1983. Вип. 19. С. 10–17.
473. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях. Львов, 1983. 255 с.
474. Маланчук В. Історія однієї зради. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. 70 с.
475. Маланчук В. Торжество ленінської національної політики. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1963. 695 с.
476. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.
477. Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-професійний аспект. Автореф... дис. на

здобуття наукового ступеня канд. істор. наук за спеціальністю 07.00.01.
Львів, 2005. 22 с.

478. Міщук М. Національна ідея в політичних програмах та практичній діяльності Української радикальної партії (1918–1939 рр.). *Україна соборна: Збірник наукових статей*. Київ, 2005. Вип. 2. Ч. 1. С. 192–198.
479. Міщук М. Національна ідея в політичних програмах та практичній діяльності Української радикальної партії (1918–1939 рр.). *Україна соборна: Збірник наукових статей*. Київ, 2005. Вип. 2. Ч. I. С. 193–197.
480. Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин: промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6. грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р. Львів: Накл. Видавн. Спілки «Діло», 1936. 16 с.
481. Муц О. Радянофільська періодика Західної України міжвоєнного періоду і тенденції висвітлення культурно-освітнього розвитку. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2006. № 19. С. 204–207.
482. Нові книжки. За українську школу. Львів, 1928. 61 с.
483. Панфілова Т. Зовнішньополітична концепція Трудової партії щодо розв'язання проблеми Східної Галичини (друга половина 1919 – березень 1923 рр.). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2004. Вип. 10. С. 558–267.
484. Панчук М. Комуністична партія Західної України: героїзм і драматизм історії. *Про минуле – заради майбутнього*. Київ: Вид-во при Київ, ун-ті, 1989. С. 107–124.
485. Панчук М. «Білі плями» героїчного літопису. З історії КПЗУ. Київ, 1989. 93 с.
486. Паньківський К. У 15-ліття Української Нац. Ради. *Листи до приятелів*. Нью-Йорк: Ключі, 1963. Рік XI. Ч. 125–126. Кн. 7–8. С. 44–46.
487. Папуга Я. Західна Україна і голодомор 1932–1933 рр. Львів: Астролябія, 2008. 275 с.

488. Потіха О. УНДО і Всеукраїнський національний конгрес. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 414–420.
489. Пуйда Р. Парламентська діяльність Українського національно-демократичного об'єднання (1935 – 1939). Автореферат дис... кандидат. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2012. 20 с.
490. Рабінович П. Методології вітчизняної юриспруденції сучасні проблеми перетворення. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Т. 1*. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 351–354.
491. Реєнт О. Концептуальні проблеми розвитку сучасної історичної науки в Україні. *Міжнародний науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття»* (Чернівці, 16–18 травня 2001 р.). Чернівці: Рута, 2001. Т. 1. С. 34–37.
492. Реєнт О. Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти. *Четвертий міжнародний конгрес українців* (Одеса 26–29 серпня 1999 р.). Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 9–22.
493. Рожик М., Кость С. Українське національне життя і національна преса в умовах санації. *Вісник Львівського національного університету. Серія «Історія»*. Львів, 2005. Вип. 34. С. 35–37.
494. Савчук Б. За Українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. 116 с.
495. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ – кінець 30-х років ХХ ст.). Івано-Франківськ: Плай, 1999. 137 с.
496. Селіванов В. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2001. № 7. С. 11–18.
497. Скочиляс І. Повітовий комітет УНДО у суспільно-політичному житті Борщівщини середини 20-х – кінця 30-х рр. ХХ ст. Львів: Краєзнавче товариство «Джерело», 1995. 56 с.

498. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ: Наукова думка, 1973. 253 с.
499. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наукова думка, 1985. 272 с.
500. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. Львів: Каменяр, 1989. 93 с.
501. Соляр І. Відносини краю та закордонного уряду ЗУНР (грудень 1922 – березень 1923 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 194–201.
502. Соляр І. Зовнішні орієнтації партій національно-державницького табору у Західній Україні (1923–1939). Львів, 2011. 415 с.
503. Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928). Львів, 2010. 108 с.
504. Соляр І. Народна організація українців Львова (1920–1930-ті роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 406–413
505. Соляр І. Перемиський повітовий комітет УНДО. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Львів, 2003. С. 124–132.
506. Соляр І. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. Вип. 1. С. 55–67.
507. Соляр І. Радянофільські орієнтації Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) в 1920-х рр. *Проблеми гуманітарних наук: наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2007. Вип. 20. Історія. С. 35–45.
508. Соляр І. Спроби консолідації національно-державницьких сил Західної України 1923–1925 рр. *Україна в минулому*. Львів: Інститут української археографії НАН України, 1994. Вип. 5. С. 123–131.
509. Соляр І. Спроби об'єднання лівоцентристських сил Західної України в середині 1920-х років. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-*

- просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 5–6. С. 258–261.
510. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному насвітленні. Нью-Йорк–Детройт, 1954. 223 с.
511. Субтельний О. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
512. Тихомиров О. Методології науки поняття. *Міжнародна юридична енциклопедія*: у 10 т. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. С. 354–355.
513. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: Ін тел, 1994. 260 с.
514. Українська проблема». Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Г. Хомишин. [Б.м.], 1932. 184 с.
515. Федевич К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.). Київ: Основа, 2009. 280 с.
516. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1934. 170 с.
517. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. Львів, 1998. 120 с.
518. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Львів–Дрогобич: Коло, 2010. 456 с.
519. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 1999. Вип. 3. С. 181–188.
520. Хруслов Б. Українське національно-демократичне об'єднання: політика нормалізації польсько-українських стосунків (1935–1937). *Наукові записки XXXV: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. Київ, 1999. Вип. спец. С. 158–168.
521. Целевич Володимир. *Українська журналістика в іменах*. Львів, 1995. Вип. 2. С. 256–261.

522. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.). Львів: Університетвидав, 1963. 137 с.
523. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. Київ: Політвидав України, 1978. 334 с.
524. Черкавський О. Чого хоче Українське національно-демократичне об'єднання? Коротке пояснення програми УНДО. – Перемишль, 1928. 39 с.
525. Шаповал Ю. «Діло» (1880–1939) – перша українська щоденна газета. Рівне, 2007. 220 с.
526. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки неписаної історії. Київ: Наук, думка, 1993. 350 с.
527. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність. Львів, 1993. 52 с.
528. Швагуляк М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1992. Вип. 1. С. 143–172.
529. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодні Другої світової війни (з історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки). *Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції*. Львів, 1994. Т. ССХХVІІІ. С. 207–248.
530. Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х років ХХ ст.: проблеми історіографії. *Проблеми слов'янознавства. Міжвідомчий науковий збірник*. Львів, 1996. Вип. 48. С. 53–62.
531. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Праці історико-філософської секції*. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 111–145.

532. Швед О. Степан Витвицький: громадсько-політична діяльність. Львів: Астролябія, 2010. 180 с.
533. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів, 2004. 528 с.
534. Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.). Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1972. 228 с.
535. Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1918–1939 рр.). К.: Наукова думка, 1972. 227 с.
536. Шептицька Л. Парламентська діяльність Степана Барана (1928–1939). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2006. Вип. 12. С. 132–140.
537. Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування. Львів, 1936. 29 с.
538. Ярошенко А. В.І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях. – Львів: Каменяр, 1969. 167 с.
539. Ajnenkiel A. Historia Sejmu Polskiego. Tom II. Cz. II. II Rzeczpospolita. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. 419 s.
540. Ajnenkiel A. Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978. 526 s.
541. Ajnenkiel A. Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1975. 412 s.
542. Ajnenkiel A. Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrany problemy. *Polska – Ukraina: trudne pytania: materiary II międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918–1947»* (Warszawa, 22–24 maja 1997). Warszawa, 1998. T. 1–2. S. 11–28.
543. Bączkowski W. Prometeizm na de epoki. Wybrane fragmenty z historii ruchu. Nowy Jork-Londyn, 1984. S. 28–54.

544. Batowski H. Miedzy dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej. Krakow: Wydawnictwo Literackie, 2001. 574 s.
545. Bełcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. Warszawa, 1925. 728 s.
546. Bocheński A. Problem polsko-ukrainki w Ziemi Czerwińskiej. Warszawa, 1938. 148 s.
547. Bruski J. Z dziejów akcji prometejskiej. Odnowienie współpracy Polski z emigracją petlurowską w 1926 roku. *Naród – Państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Pułaskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Kraków, 2006. S. 147–156.
548. Brzoża Cz. Ukraińcy w izbach ustawodawczych Drugiej Rzeczypospolitej. *Ukraińskie tradycje parlamentarne. XIX–XX wiek*. Kraków: Historia Jagellonica, 2006. S. 185–208.
549. Brzoża Cz. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w II Rzeczypospolitej. *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1992–1993. T. I–II. S. 153–165.
550. Budurowycz B. Polska i problem ukraiński w latach 1921–1939. *Zeszyty Historyczne*. Paryż, 1983. Z. 66. S. 15–47.
551. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakł. nar. im. Ossolinskich; Wydawnictwo PAN, 1979. 262 s.
552. Chojnowski A. Pilsudczycy u władzy: Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem / Andrzej Chojnowski. Wrocław: Ossolineum, 1986. 294 s.
553. Drozdowski M. Przemiany struktury społecznej II Rzeczypospolitej. *Droga przez półwiecze: o Polsce lat 1918–1968*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969. S. 253–280.
554. Felinski M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej. Warszawa, 1931. 448 s.
555. Filar W. Kwestia ukraińska w okresie międzywojennym (1918–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2005. Вип. 13. С. 245–259.

556. Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa: Książka i Wiedza, 1974. 669 s.
557. Koko E. Koncepcja autonomii terytorialnej PPS a stanowisko głównych ugrupowań ukraińskich (1921–1939). *Akcja «Wisła» na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku*. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12–14 czerwca 1992 r. Szczecin, 1994. S. 55–60.
558. Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. Kraków: Universitas, 2000. S. 132–145.
559. Koko E. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1994. Z. 2. S. 105–113.
560. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1991. 234 s.
561. Kowalski T. Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939). Toruń: Adam Marszałek, 1997. 182 s.
562. Kuczerepa M. Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921–1939. *Przegląd Wschodni*. 1997. T. IV. Z. 1. S. 139–154.
563. Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. Kraków: Universitas, 2000. S. 146–165.
564. Lewandowski J. «Prometeizm» – koncepcja polityki wschodniej piłsudczyzny. *Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej. Seria Historyczna*. Warszawa, 1958. T. 1, z. 2. S. 3–16.
565. Lewandowski K. Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1974. 337 s.
566. Los S. Ukraińcy na łamach «Biuletynu polsko-ukraińskiego». *Biuletyn polsko-ukraiński*. 1933. № 24. S. 4–6.

567. Lossowski P. *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 1994. 293 s.
568. Mazur G. Problem pacyfikacji Malopolski Wschodniej w 1930 r. *Zeszyty Historyczny*. Paryż, 2001. Z. 135. S. 3–39.
569. Mędrzecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. Kraków: Universitas, 2000. S. 11–20.
570. Mędrzecki W. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Drugej Rzeczypospolitej. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1996. T. 3. S. 220–234.
571. Mikulicz S. *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. 358 s.
572. Moklak J. *Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*. Krakow: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Jagellonica», 1997. 223 s.
573. Moklak J. Ukraińskie Nacionalno-Demokratyczne Objednannia (UNDO) i Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna (URP) wobec polityki rządowej na Lemkowszczyźnie. *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1996–1997. T. V/VI. S. 379–395.
574. Momot W. Ukraińskie przedstawicielstwo parlamentarne w Sejmie i Senacie w latach 1935–1939. *Studia Historyczne*. 1999. Z. 3. S. 401–417.
575. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989. *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX w.* Kraków: Veritas, 2000. S. 166–178.
576. Motyl A. *The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919–1929*. Boulder; New York: East European Monographs, 1980. 212 p.
577. Papierzyńska-Turek M. Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w Sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922–1927. *Z pola walki*. 1975. № 1. S. 29–56.

578. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. 391 s.
579. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny 1926–1930. Warszawa: Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 1981. 165 s.
580. Rzepecki T. Sejm i Senat Rzeczypospolitej. 1928–1933. Poznan, 1928. 762 s.
581. Sliwa M. Kwestia naodowościowa w publicystyce i programach socjalistów polskich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. *Dzieje Najnowsze*. 1983. № 1–2. S.107–128.
582. Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego (Analiza wybranych koncepcji). Wrocław: Wydaw. «Funna», 2000. 453 s.
583. Szumiło M. Program i rozwój organizacyjny Ukraińskiego Narodowo-Demokratycznego Zjednoczenia (UNDO) w latach 1925–1928. *Teka Komisji Historycznej*. Lublin, 2006. T. 3. S. 169–186.
584. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939). Warszawa: Wydawnictwo Nerion, 2007. 325 s.
585. Tomczyk R. Ukraińskie Narodowo-Demokratyczne Zjednoczenie (UNDO) wobec Ukrainy Radzieckiej w latach 1925–1939: Zarys problemu. *Zuстріч – kwartalnik ukraiński*. Warszawa, 1990. Rok 1. № 1. S. 98–108.
586. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO) a wybory parlamentarne w 1928 r. *Biuletyn Poradniowo-Wschodniego Instytutu Naukowego (Badania ukrajinoznawcze)*. Przemyśl, 1997. № 3. S. 92–101.
587. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939. Szczecin: Książnica Pomorska, 2006. 294 s.
588. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1945. Warszawa: Książka i Wiedza, 1972. 379 s.
589. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. 468 s.

590. Wapiński R. Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1980. 337 s.
591. Wazniewski W. Działalność ukraińskich partij politycznych w II Rzeczypospolitej. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2002. Спецвипуск. С. 414–426.
592. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszosci narodowe. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1992. 265 s.
593. Zaporowski Z. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna Worynia 1931–1939. *Res Histórica*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. Z. 4. S. 79–97.
594. Zaporowski Z. Ukraińsko-Białoruski Klub Sejmowy (marzec – listopad 1928 r.). Pogranicze. Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1992. S. 7–18.
595. Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973. 434 s.